
3 1761 08443355 6

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

Библіотека „Зорѣ.“

BOA CONSTRICTOR

повѣсть

Ивана Франка.

Накладомъ редакціи „Зорѣ“.

Львôвъ.

Зъ печатнѣ Ставропигійского Института,
пôдъ зарядомъ Стефана Гучковского.

1884.

Boa Constrictor.

I.

Германъ Ґольдкремеръ вставъ нынѣ дуже злый. Ôнъ все такій, кôлько разôвъ єму лучає ся ночувати въ Бориславѣ. А лучаєсь то що тыжня разъ, въ пятницю, коли приѣздитъ сюда зъ Дрогобича, оглянути роботу и выплатити рôпникамъ. Германъ Гольдкремеръ, хоть маєтокъ єго доходитъ до миліона, нѣколи не звѣрує чужимъ очамъ надзору, анѣ чужимъ рукамъ выплаты. У него въ Дрогобичи своя камениця, порядна, нова, ясна, — сказати не жаль. А ту приходитъ ся єму ночувати въ деревянôмъ домику, середъ магазинôвъ, заваленыхъ бочками кипячки та величезными грудами воску. Правда, той домикъ, поставленый єго коштомъ, все таки найпорядпѣйшій и найкрасше положеный на весь Бориславъ, — але зновъ дарма рѣчь рôвнати єго до дрогобицкихъ будынкôвъ. Хоть стѣны бѣлї и ôкна яснї, та видъ навкруги сумный, понурый, поганый: купы хворосту, купы глины, брудпї магазины та ще бруднѣйшї помешканя людскї. Нѣ зелени свѣжои, нѣ виду всмѣхненого не побачишь. Воздухъ удушливый, загуслый ôдъ нафтового сопуху; у Германа ôдъ него за кождый разъ голова крутитъ ся, немовь ôдъ дурицѣ. Та ще и люде, що снуютъ ся навкруги єго помешканя помежи бруднї

шопы, помежи глинистѝ горы, що мовь мурашки невпинно нишпорятъ коло закопôвъ, — тьфу, чи то люде? Чи такѝ на свѣтѣ люде? зачорненѝ скрôзь нафтою та глиною, мовъ вороны; на нихъ пошарпанѝ шматы — не то шкôра, не то якесь невидане полотно, — ôдъ нихъ на сто крокôвъ вѣє незносный духъ нечистоты, сопуху, шинкôвъ, зопсутя! И голосы у нихъ — нѣ, се не людскѝ голосы, а якійсь крикъ глухій, хрипльй, немовь дренькôтъ розбитого баняка. А якій позôръ у тыхъ людей — дикій, зловѣщій! Кôлька ихъ, що помимо ранноѝ поры пôдхмеленѝ ишли до ямъ (тверезому годѣ выдержати въ глубинѣ!), поглянули въ ôкно и побачили Германа. Ôдъ ихъ поглядôвъ єму якось стало моторошно.

— Такѝ люде, — подумавъ собѣ, — якбы видѣли мене въ багнѣ, то не то, що бы мя не вытягли, а ще бы мя глубше пхнули.

И ось въ якôмъ товариствѣ приходитъ ся єму, аристократови, проводити цѣлого пôвтора дня. Ôнъ сплюнувъ крôзь отворене ôкно и ôдвернувъ ся. Єго очи живо оббѣгли комнату — чистеньку, веселу свѣтличку. Гладка лякирована пôдлога, мальованѝ стѣны, круглый столикъ зъ орѣхового дерева, комода и »писемне« бюрко, — ось що передъ всѣмъ насувало ся оку. Всё блищало, яснѣло до сходячого сонця, що саме кидало перше промѣня крôзь ôкна до комнаты и золотисто-кровавыми переливами грало на гладкихъ, блискучихъ предметахъ. Але очи Германа ôдвернули ся ôдъ нихъ, — ôнъ не мôгъ знести сильного свѣтла. На боковôй стѣнѣ, супроти дверей, у пôвъ-тѣни висѣвъ великій образъ въ золоченыхъ рамахъ, — на нѣмъ спочили очи Германа. Була се досыть хороша и вѣрно списана картина тропичноѝ, ин-

дійскои околицѣ. Въ дали, повитӣ синявою мракою мрѣютъ величезнӣ тросники — цѣлӣ лѣсы бамбусовӣ Бенгалю. Здає ся, чуєшь, якъ въ тôй гущавинѣ зъ легкимъ шумомъ вѣтру мѣшає ся плачливе скомленє тигра - кровопійцѣ. Ближше къ передному пляновн картины тросникӯ не стає, тôлько поодинокими купинами бовдуритъ ся въ гору буйна, ясна, ясно-зелена папороть, а надъ всѣмъ зносятъ ся живописными групами стрôмкӣ, широколистӣ пальмы, царѣ ростинъ. На самôмъ передѣ, трохи зъ боку — именно така група, роскôшна, стрôйна. Пôдъ ню кôлька газель прійшло певно за пашею. Але необачнӣ звѣрята не дозрѣли, що середъ величезного, зеленого листя сидѣвъ страшенный змій-удавъ (Boa Constrictor), — сидѣвъ на чатахъ, ждучи на добычу. Они смѣло, безпечно пôдôйшли къ пальмамъ. Наразъ вужь блыскавкою метнувъ ся въ долину — хвилька мертвого переполоху — оденъ блей ухваченои газелѣ, оденъ и послѣдній, — а все стадо въ дикôмъ розгонѣ пирскає на всѣ стороны, тôлько одна, найбôльша — видко мати тамтыхъ — зôстала ся въ звояхъ вужа. Маляръ пôдхопивъ саме тоту хвилю, коли розпирсли ся газелѣ, а вужь, высоко пôднявши голову, зъ всею силою стискає своими велитными скрутѣлями добычу, щобы подрухотати ѣй кости. Онъ обкрутивъ єи шію и хребетъ, а зъ посередъ закрутôвъ єго сорокатого, блискучого тѣла видко голову бѣднои жертвы. Великӣ очи, выгнанӣ на верхъ передсмертною мукою, блищатъ немовь у слёзахъ. Жилы на шіи напруженӣ, — голова, немовь доочне бачишь, кидає ся ще въ послѣднихъ судорогахъ. За те очи зміи блискаютъ такимъ злораднымъ, демоничнымъ огнемъ, такою певностю своєи силы, що мимоволѣ

морозъ пробѣгає по тѣлѣ, коли добре єму придивити ся. Дивна рѣчь! Германъ Гольдкремеръ мавъ якусь дивну невыясниму уподобу въ тôмъ образѣ, а особливо любивъ цѣлыми годинами вдивлювати ся въ страшнѣ, сатаньскимъ огнемъ розъискренѣ очи змія. Ôнъ ôдъ разу такъ єму подобавъ ся, що сейчасъ закупивъ єго два примѣрники, и повѣсивъ оденъ у себе въ покою въ Дрогобичи, а другій въ Бориславѣ. Неразъ показувавъ єго гостямъ, жартуючи притôмъ зъ дурнои газелѣ, котра сама пôдсунула ся пôдъ нôсъ вужеви. Однакожь на самотѣ ôнъ якось не мôгъ жартовати зъ вужа. Ôнъ чувъ якійсь темный, забобонный страхъ передъ тыми очима, — єму здавало ся, що сей вужъ колись ожіє и принесе єму щось незвычайного: велике щастє, або велике горе.

Поволи розвѣяла ся густа, холодна поморока, що досвѣта залягла була надъ Бориславомъ. Германъ Гольдкремеръ выпивъ каву, засѣвъ до бюрка и добувъ величезну рахункову книжку, щобы позводити рахунки за весь тыждень. Але сонце ляло до свѣтлицѣ таку повѣнь свѣтла, — поранный холодъ и глухій ôддаленый гамôръ робучого люду — все то лоскотало єго змыслы а заразомъ обезсилювало, усыпляло ихъ. Организмъ, розстроєный вчерашною ѣздою и домашними клопотами, почувъ якусь хвилеву ôдразу до тои въ полотно оправленои книжки и до циферъ, що въ нѣй пяли ся величезными стовпами, и до пера зъ вырѣзованою, кôстяною ручкою, — єму стало такъ якось солодко, нѣ одна мысль не шевелила ся, тôлько ôддыхъ правильно пôдôймавъ груди. Ôнъ сперъ голову на долоню, и хоть не бувъ зовсѣмъ изъ людей задумчивыхъ, богато розважаючихъ — (такихъ людей загаломъ межи жидами дуже мало) —, то

прецѣнь теперь, перший разъ пôсля довгихъ-довгихъ лѣтъ, не стямивъ ся и пустивъ волю всѣмъ враженямъ свого житя — ôджити въ памяти, перейти живо, наглядно попередъ свои очи...

Передъ єго очима промайнули тяжкою хмарою першiи лѣта єго молодости. Страшна бѣднôсть та недоля, що стрѣтила єго при першôмъ выступѣ на свѣтъ, и доси проймає єго холодомъ, дрожею. Хоть и якъ неразъ єму прикрымъ стане теперѣшне житє, — однакожь ôнъ нѣколи не бажавъ и не буде бажати, щобъ вернули ся єму молодiи лѣта. Нѣ! тотiи молодiи лѣта висѣли прецѣнь якимсь важкимъ проклятємъ надъ єго головою: проклятємъ нужды, нроклятємъ заглушеня въ першôмъ зародѣ хорошихъ и добрыхъ способностей душѣ. Неразъ чувъ ôнъ тото проклятє въ хвиляхъ своихъ найбôльшихъ спекуляцiйныхъ удачь, — неразъ мара давнои нужды затроювала єму найбôльшу радость, досыпала горечи-полыну въ солодкiи напоѣ богацтва и збытку. И доси ôнъ живо нагадує тоту на-пôвъ розвалену, пôдгнилу, вогку, нехарну и занедбану хатку на Лану въ Дрогобичи, въ котрôй побачивъ свѣтъ. Стояла она надъ самымъ потокомъ, напротивъ старои и єще одразливѣйшои гарбарнѣ, ôдки що тыжня два трудоватiи, каправоокiи робôтники выносили ношѣями спотребованый и переквашеный лубъ, котрый на всю перéсторону (перѣю) ширивъ кислый, удушливый, убиваючiй сопухъ. Побôчь хаты єго матери стояло богато другихъ, подôбныхъ. Всѣ були скопиченiи такъ густо, дахъ у кождои бувъ такiй нерôвный, перегнилый та пошарпаный, що цѣла тота перéсторона подобала радше на одну нужденну руину, на одну велику купу смѣтя, плюгавства, гнилого делиня та шматя, якъ на людске

житло. И воздухъ ту разъ-въ-разъ такій затхлый, що сонце сумрачно якось стѣтило крôзь шпары въ стѣнахъ и дахахъ до середины хатъ, а зараза, бачилось, ту плодила ся и ôдти розходила ся на десять миль докола. Въ кождôй изъ тыхъ хатокъ жило по кôлька родинъ, т. є. по кôлька сварливыхъ, лѣнивыхъ и до крайности нехлюйныхъ жидôвокъ, а кругомъ кождои роило ся, пищало та верещало бодай по пятеро дробины-жиденятъ. Мужчины, рудî, пейсатî жиды рѣдко коли сюда зазирали, найбôльше разъ въ тыждень, у пятницю вечеромъ, щобы перешабасувати. Були то по бôльшôй части капцаны-мѣхонохи, мѣняйлы, шматярѣ, кôстярѣ, та Богъ знає якî єще зарôбники. Деякî пробували въ мѣстѣ разъ-наразъ, другî бували ту тôлько дуже рѣдко. Першî волѣли неразъ переспати дебудь въ шинку на лавцѣ, въ корчехъ пôдъ голымъ небомъ, на холодѣ, щобы не дыхати густымъ нездоровымъ сопухомъ, та не слухати крику, сварки и оглушаючого гамору бабъ та бахурôвъ.

И Германова мати була не лѣпша, коли й не гôрша другихъ. Хоть ще молода жѣнка — всего могло ѣй бути 20 а най 22 — то прецѣнь она вже, такъ сказати, вросла, встрягла въ той типъ жидôвокъ, такъ звычайный по нашихъ мѣстахъ, на выроблене котрого складає ся и погане, нездорове помешканє, и занедбане выхованє, и цѣлковита недостача людского образованя, и передчасне замужє и лѣнивство, и сотки другихъ причинъ. Германъ не пригадує собѣ, щобъ бачивъ єѣ коли оживленою, свѣжою, веселою, пристроєною, хоть на єи лици виднî були слѣды якои-такои красы. Лице, колись кругле и румяне, пожовкло згрызене брудомъ и нуждою, обвисло въ долину, мовь порожный мѣшокъ; губы давнѣйше повнî,

румянѝ и рѣзко выкроенѝ, посинѣли, ôддули ся, — очи помутнѣли, скаправѣли. Чотырнайцять лѣтъ ôдъ роду она выйшла за-мужь, — по трехъ лѣтахъ розвела ся зъ чоловѣкомъ, котрый не хотѣвъ еи довше при собѣ держати и кормити. Старшого сына ôнъ взявъ изъ собою Богъ знае куды, — ôнъ бувъ мѣняйло и ѣздивъ однокôнкою по селахъ, промѣнюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарску подрôбь за платянки; молодшій, Германъ, лишивъ ся при матери. Ему було тогди пôвтора року, коли его родичѣ розôйшли ся, — ôнъ не затямивъ нѣ отця нѣ старшого брата, а пôзнѣйше припадкомъ довѣдавъ ся, що оба середъ чистого поля померли на холеру, де ихъ найшли ажь десь за тыждень коло трупа коня. Въ загалѣ ростучи въ такôй пагубнôй и нездоровôй атмосферѣ, ôнъ розвивавъ ся дуже поволи и тупо, хорувавъ часто, и найдавнѣйше враженє, яке застрягло ему въ памяти, то его грубый животикъ, въ котрый часто штуркали его другѝ жидики, мовь у бубенъ. Дитинячѝ забавы, середъ череды голыхъ, заваляныхъ, круглыхъ дѣтей, пригадують ся ему неясно, мовь крôзь сонъ. Дѣти бѣгають докола тѣсного подвôря помѣжь двома хатами, побравши ся за руки, и верещатъ що силы, — бѣгають, доки имъ свѣтъ не закрутить ся, а тогди покотомъ падутъ на землю. А нѣ, то бродятъ по калужахъ, талапають ся, мовь купа жабъ, въ гнилôй, гарбарскимъ лубомъ на чорно зафарбованôй водѣ потока, полохаючи величезныхъ, довгохвостыхъ щурôвъ, що бѣгають имъ попôдъ ноги до своихъ ямъ. Выразно нагадуе Германъ, якъ неразъ качавъ ся зъ другими жиденятами долѣ берегомъ въ потôкъ, и якъ старшѝ жиды, стоячи на мостѣ, реготали ся до розпуку зъ его грубого, буро-

синёго животика, до котрого, мовь два патички, причеплени були худи, довги ноженята. Ще глубше вбили ся ему въ память ночлеги въ тѣснômъ, поганômъ закамарку, разомъ зъ десяткомъ такихъ якъ ôнъ дѣтенятъ, — тоти ночи, проведени на вогкôй, сырôй пôдлозѣ, на соломѣ, що на-впôвъ перегнила та кишѣла червяками и Богъ знае якимъ гидомъ; тоти страшни ночи, заглушувани смѣхомъ и плачемъ дѣтей, штурканемъ, бôйкою та крикомъ жидôвокъ; тоти безконечни ночи, котри ôнъ проводивъ скуленый въ клубокъ ôдъ холоду, пôсля котрыхъ встававъ рано горючій и червоный по всѣмъ тѣлѣ. Охъ, тоти страшенни ночи дитинячихъ лѣтъ, що другимъ свѣтятъ до пôзнои старости ангельскими усмѣхами та поцѣлуями матери, тишею та утѣхою, першимъ и послѣднимъ щастемъ житя, — ему они були першимъ и найтяжшимъ пекломъ! Его они до старости пекли и морозили; сама гадка о нихъ запирала ему духъ въ груди, наповнювала его ôдразою, глухою, смертельною ненавистю до всего, що бѣдне, обдерте, нужденне, повалене въ грязь, придавлене нещастемъ. Ôнъ самъ не знавъ, яка тому причина, не знавъ, що така молодôсть муситъ въ кождômъ притупити нервы, заглушити головы до тои степени, що нещасте и плачь другого не зможутъ его порушити, що видъ нужды збудитъ въ нѣмъ тôлько обриджене, але не милосерде. Впрочѣмъ Германъ Гольдкремеръ нѣколи й не думавъ о тômъ, не старавъ ся розбирати причины свого поступованя, а коли неразъ бѣдни, покривджени рôбницѣ зъ нужденными лицями, въ лахахъ просяклыхъ кипячкою, плакали передъ нимъ, допоминаючи ся повнои платы, ôнъ сплювавъ, ôдвертавъ ся и казавъ слузѣ выкидати ихъ за дверѣ.

Свою матерь ôнъ нагадує, якъ бувало цѣлыми днями сидитъ пôдъ хатою зъ панчохою та клубкомъ въ рукахъ, та репетує хриплымъ голосомъ всяку погань, щобы перекричати котру-небудь изъ своихъ сусѣдокъ, котрôй нынѣ прийшла охота зъ нею счепити ся. Панчоха въ єи руцѣ дуже поволи поступала напередъ, хоть на першій поглядъ могло показати ся, що она плете ненастанно. Неразъ цѣлыми мѣсяцями она носила тоту панчоху и тотъ самъ клубокъ, поки панчоха, ще недокôнчена, и клубокъ, ще недоплетеный, не набирали такои барвы, якъ все докола — брудно-сѣрои. Неразъ она довго гнала ся за деякимъ жидикомъ, що допѣкъ ѣй якимъ острымъ словомъ, — чалапкала по баюрѣ розхрѣстана, задыхана, охрыпла, посинѣла зъ лютости, — а допавши бѣдного бахура, хапала за волосє и бухала безъ милосердя межи плечѣ, доки дитинище не впало на землю. Неразъ и Германови дôставало ся ôдъ неи и то дуже прикро. Она була, якъ всѣ лѣниві а бѣдні, дуже уразлива и люта, а въ опалости не перебирала, кого бьє, чимъ и куды. Германъ добре тямитъ, якъ разъ мати потягла єго патинкомъ такъ сильно, що поваливъ ся на землю, обôлитый кровю. Чимъ жила єго мати, зъ чого удержувала себе и єго, того Германъ не знавъ. Знавъ тôлько, що хата, въ котрôй они сидѣли, не ихъ, а наймлена, — тай ще пригадує собѣ высокого, грубого, сивобородого жида, що неразъ приходивъ, кричавъ на єго матерь, що така розхрѣстана, и бравъ єѣ зъ собою. Часто вечерами и сама мати выходила кудысь и не вертала ажь надъ раномъ.

Таке було житє будущого миліонера, Германа Гольдкремера, ажь до десятого року. Правда, ростомъ и подобою ôнъ походивъ на семилѣтка, тай то плохо

розвиненого. Силы и живости дитиннои у него не було. Въ ту пору ôнъ зачавъ набирати смаку до лѣнивства, и часто сидѣвъ-туманѣвъ цѣлыми днями на лавцѣ въ хатѣ, хоть мати гнала на мѣсто продавати сѣрники хлопамъ, або займати ся якимъ другимъ зарôбкомъ, якъ другӣ жидики.

Було се лѣтомъ 1831 року. Страшна, нечувана доси пошесть навѣдала нашь край. Довго бѣгали глухӣ чутки межи народомъ, що наближае ся «кара божа,» — довго тревоживъ ся миръ хрещеный, ждучи отъ-отъ видимои, наглои смерти. Ажь ось она и надôйшла стораз страшнѣйша, якъ ся надѣяли. Цѣлӣ села пустѣли-вымирали, цѣлӣ родины щезали зо свѣта, якъ вôскъ на огни. Оденъ не знавъ про смерть другого, и собѣжь смерти выжидаючи. Братъ ôдвертавъ ся ôдъ брата, отець ôдъ сына, щôбъ не побачити на нѣмъ страшного клейма смерти. А хто ще лишивъ ся живый, ишовъ до корчмы, пивъ и горлавъ пѣсень въ безумнôй непамяти. Нѣкому було потѣшати безнадѣйныхъ та сумуючихъ, нѣкому було ратовати хорыхъ, що неразъ пищали водицѣ, конаючи въ страшенныхъ судорогахъ. Помѣжь простыми людьми лѣтали страховиннӣ повѣсти про опирѣвъ, що »потинаютъ« людей, а по декотрыхъ селахъ пянӣ, очайдушнӣ товпы почали навѣть палити на огни такихъ, которыхъ уважали нѣбы опирями.

И Дрогобича не минула холера. Особливо Ланъ утерпѣвъ ôдъ неи бôльше якъ другӣ передмѣстя — чи то тому, що ту затхлый та нечистый воздухъ помагавъ ширеню заразы, чи може тому, що люде, стѣсненӣ густо въ одныхъ хатахъ, легко однӣ ôдъ другихъ заражували ся. Жиды, жидôвки, а найбôльше малӣ дѣти падали, мовь трава пôдъ косою, умирали

середъ глушѣ, тихо, потайно, по кутахъ та закамаркахъ. Кôлько ихъ тамъ перемерло, то лишь Богъ оденъ знаѥ. Котрî були маѥтнѣйшî, повыѣздили при наближеню заразы въ горы, на здоровѣйшій воздухъ, — але зараза и тамъ ихъ дôгнала, може лишь де сотый успѣвъ вернути назадъ. Але у Германовои матери грошей не було, зарôбку не стало и хлѣба, нѣчого. Она середъ загальнои тревоги валандала ся попôдъ хату, безъ памяти ôдъ переляку и голоду, разъ-въразъ заводила дивными голосами, доки й сама не пала на землю, заражена. Германъ тямитъ добре, якъ прибѣгъ до неи и зъ дитинячою цѣкавостею зблизивъ ся къ тому тѣлу посинѣлому, покорченому, близькому лютои смерти. Ѥму ще и нынѣ живо стоитъ передъ очима выразъ ѥи лиця, такій безгранично болѣзный, перекривленный та змѣненый, що ажь ѥму малому морозъ перейшовъ по тѣлѣ. Ôнъ тямитъ кождый ѥи рухъ, кожде ѥи слово въ тотî страшнî хвилѣ вѣчнои розлуки. Насампередъ она кивнула рукою, щобы не приступавъ близько, — материньска любовь, хоть пôдъ грубою оболѣчкою, не загибла въ нѣй, а проявила ся въ хвилю найтяжшои муки. Ѥи рука, простягнена, безвладно упала на землю, а Германъ бачивъ, якъ всѣ жилы, всѣ суставы стягали сь то выпручували судорожно, якъ она дрожала зъ холоду, а попôдъ шкôру що разъ виднѣйше набѣгала синя, ба зеленковата муравиця.

— Гершь, — прохрипѣла она, — не пôдходи... до... мене!...

Хлопець стоявъ, мовь отуманѣлый. Въ тôй хвили ôнъ дуже мало и дуже невыразно розумѣвъ, що оно таке дѣѥ ся. Шарпане судорогами тѣло матери почало перекачувати ся на всѣ боки.

— Гершь!... честно жій! — простогнала нещаслива, ледви дышучи. Въ тôй хвили упала лицемъ на землю.

Германъ стоявъ, боячи ся приступити до неи, а неменше боячи ся утѣкати.

— Воды! воды! — прохрипѣла конаючи, але Германъ не мôгъ рушити ся зъ мѣсця, єго память щезла на тотъ часъ. Якъ довго ôнъ такъ стоявъ, два кроки ôддаленый ôдъ матери, того й самъ не знає. Навѣть не може собѣ нагадати, кто и якъ пробудивъ єго зъ того остовпѣня, коли и куды спрятали трупа, — все то пожерло вѣчне забутє, вѣчна непамять.

Ôнъ очутивъ ся въ ночи середъ улицѣ. Голодъ рвавъ єго нутро, спрага горло палила, тревога, немовь клѣщами, стискала груди. А докола тиша глубока, глуха, темна, безрадна. Лишь часомъ зъ якогось далекого кута, немовь зъ пôдъ землѣ, чути приглушене хлыпанє або стогнанє конаючихъ. По хатахъ, де єще живі̂ люде, блимає свѣтло, меркотячи въ ôддали и мовь острі̂ ножѣ прорѣзуючи пôтьму. Маломупо Германови ще страшнѣйше робить ся, коли глядитъ на тоті̂ свѣтла, — ôнъ ажь теперь почуває цѣлу пропасть своєи самоты, свого сирôтства, — єго зубы мимовôльно цокочутъ, колѣна пôдгпотуютъ ся и делькотятъ, свѣтъ починає крутити ся передъ нимъ. Але ось подунувъ холодный вѣтеръ ôдъ сходу, ôдсвѣживъ єго. Ôнъ ходитъ улицями, що хвилѣ озираючись. Але голодъ не перестає му докучати, прогонює поволи все друге, прогонює и страхъ, и пôдсуває єму нову, смѣлу гадку. Германови нѣтъ-коли довго розважувати, — ôнъ тихими кроками, мовь кôтъ, краде ся до першои-лѣпшои хаты, у котрôй невидно свѣтла, де, значитъ, всѣ вымерли. Перша, до котрои пôдôй-

шовъ, була замкнена, — добувати ся, дарма рѣчь, силы нема. Ôнъ поповзъ къ другôй. Хата стояла ростворомъ, и Германъ вôйшовъ до середины. Насампередъ полѣзъ до полиць, до мисника, — всюды обшаривъ, щобы найти бодай чимъ-тымъ занести ся. Єму пощастилось найти здоровый кусень хлѣба. Ухопивши єго, ôнъ ажь стрепенувъ ся и въ безумнôмъ переполосѣ пустивъ ся утѣкати зъ хаты.

Заспокоивши голодъ, хлопець засунувъ ся пôдъ якійсь плôтъ въ лопушє и заснувъ мовь убитый. Другого дня збудивъ ся значно покрѣпленый, — особливо утѣшивъ єго ясный, теплый, сонѣчный день, при котрôмъ щезали всякй страхи. Ôнъ побѣгъ по улицяхъ, не богато зважаючи на крики и плачѣ докола. Думка про власну смерть не заходила єму въ голову, а зъ вчерашного хлѣба єще добрый кусень лежавъ у него за пазухою, — голоду не боявъ ся. Ажь ось ôнъ попавъ на одну улицю, по котрôй возили мерцѣвъ зъ трупарнѣ на кладовище — далеко за мѣсто. Ôнъ зразу цѣкаво приглядавъ ся всему. Возы за возами тягли ся улицею довженнымъ рядомъ, обладованй трумнами, на борзѣ позбиваными зъ неструганыхъ дощокъ. Крикъ та заводъ осироченыхъ не вмовкавъ, — товпами перли ся люде рôзныхъ становъ улицею, богато навѣть по дорозѣ падало зараженныхъ. Германа пробѣгъ морозъ, коли поглядѣвъ на ту страшну, безконечну процесію, — ôнъ що духу почавъ утѣкати зъ тои улицѣ, самъ не знаючи куды, щобъ лишь въ далекй, глухй закаулки. Але ще довго опôсля єму причувавъ ся гуркôтъ трумнъ, накиданыхъ купами на драбиннй возы та тягненыхъ по выбоистôй, каменистôй улици, — прочувавъ ся єму той плачь болѣзный и лякавъ єго неразъ середъ тихои ночи.

Куды блукавъ ôнъ до кôнця сего дня, якъ проводивъ слѣдуючій, ôнъ докладно не тямитъ. Незвычайнѣ, а на єго молодый организмъ надто сильнѣ враженя приглушили єго память. Ôнъ тямитъ тôлько те, що часто добувавъ ся до пустыхъ хатъ, пертый голодомъ, и шаривъ на-потемки по кутахъ, поки не надыбавъ де яку страву або кусникъ хлѣба. Чимъ далѣ, тымъ бôльше лишала єго память, — єму ставало якось горячо въ головѣ, въ грудёхъ, а передъ очима часто крутили ся червонѣ колеса, — вкôнци всё щезло, темно...

Ôнъ прокинувъ ся въ якôйсь обширнôй свѣтлици, въ котрôй, не знати чому, було дуже холодно. Ôнъ лежавъ на лôжку, прикрытый коцомъ и дрожавъ. Сонце, бачитъ ся, саме заходило и косымъ промѣнємъ освѣчувало блискучу, лякировану, чорну дощечку надъ єго головою. Кругъ него богато другихъ лôжокъ — стогнанє, оханє... Якась баба въ чорнôмъ тихо-тихо ходитъ докола и заглядає до хорыхъ. Ôнъ дуже єи злякавъ ся и затуливъ очи. Зновъ забутє...

Мовь крôзь сонъ до єго слуху пробиває ся пискливый, незносный голосъ, що довго-довго, одностайно приспѣвує. Ôнъ ôдкись нѣбы знає, що се шпиталь, але якъ ôнъ сюды дôставъ ся и чому — не знає.

Германъ не зняє и до нынѣ, якъ довго лежавъ въ шпитали, на яку слабôсть, ôдки єго взяли и за яку ласку. Враженя зъ того часу мелькаютъ въ єго головѣ, мовь ôдблиски далекихъ блискавиць.

Бувъ сумный, осѣнный день, коли єго выпустили зо шпиталю. Выйшовши пôсля довгои недуги першій разъ на свѣжій воздухъ, ôнъ почувъ ся такій безсильный, покиненый всѣми, несвѣдущій того, що

теперь починати, — страхъ перенявъ его середъ тои широкои, безлюднои улицѣ, такъ якъ колись въ ночи при видѣ огниковъ, що ту и тамъ блискали зъ ôконъ. Ônъ ледво мôгъ собѣ пригадати, що таке зъ нимъ дѣяло ся передъ недугою. Єму збирало ся на плачь, — але якось здужавъ перемочи себе и пôйшовъ, куды очи видятъ, чалапкаючи своими маленькими нôжками по болотѣ улицѣ.

— Гершь, Гершь! А ходи сюда! крикнувъ хтось на него зъ боку жидôвскою мовою. Хлопчина обернувъ ся и побачивъ невеличкого, зизоокого жида зъ рѣдкимъ, жовтавымъ поростомъ на бородѣ. На жидѣ була дрантава бекеша и чоботы, облиплѝ по самѝ кôстки густымъ болотомъ. Германови зразу чудно стало, що хоче ôдъ него той незнакомый жидокъ, — и ônъ мимоволѣ пôдôйшовъ къ нему.

— Не пôзнаєшь мене? спытавъ жидокъ.

Германъ кивнувъ головою и выпуливъ на него очи.

— Я Ицикъ Шубертъ, — знаєшь? Моя бабка тамъ жила зъ твоєю мамою, — знаєшь?

Германъ ледви-не-ледви пригадавъ собѣ Ицка, але на згадку о матери, самъ не знаючи чому и про що, заревѣвъ на весь голосъ.

— Ну, ну, не плачь, — сказавъ жидокъ благимъ, добродушнымъ голосомъ. Видишь, и мои померли, — що робити? Всѣ померли, всѣ до одного, — додавъ ônъ сумно, немовь самъ до себе, — и Тавба и бухеръ, — всѣ! Ну, ну, — ша-тихо, небоже — плачь непоможе! А я гадавъ, що и ты капоресъ, а вно ты ще живый!

Германъ нѣчого не говоривъ, тôлько хлипавъ и обтиравъ очи рукавомъ.

— Знаєшь що, Гершь, — сказавъ Ицикъ, — ходи зо мною.

Германъ выдививъ ся на него, мовь не розумѣвъ того слова. »Куды?«

— До Губичь! Тамъ у мене хата є, — и кôнь є, и вôзокъ, — поѣдемо зъ весною платянки мѣняти. Хочешь? Ей, то файно такъ жити, — и твôй тато пôйшовъ, та бѣдный умеръ!

Германъ не мавъ куды повернути ся, — не мавъ де ночи переночувати, а Ицикъ не хотѣвъ его покинути и того таки дня попровадивъ зъ собою до своеи хаты. Холера вже притихла, ôдколи пôшли осѣннï холоды та слоты, але люде ще не вспѣли отямити ся пôсля страшного нещастя. Загаломъ, по улицяхъ рѣдко видно було чоловѣка, а де и показало ся людске лице, то таке заляканe, нужденне, сумне та позеленѣле, що, бачило ся, тï люде повыходили инo що зъ вязниць, де довгï лѣта конали въ вогкости, холодѣ, пôтьмѣ та всѣлякихъ мукахъ.

Дорога до Губичь була не близька, а ще до того розмокла, иляста земля чѣпляла ся нôгъ, важила мовь кайданы, такъ, що нашимъ пѣшоходамъ духъ захвачувало зъ натуги. Але мимо силуваня они ишли такъ поволи и незначно, мовь слимаки. Ицикъ ще якъ ще, — але схорований малый Германъ! Тому мало що не до смерти приходило ся, закимъ долѣзъ до Ицкового помешканя. Его добродушный опѣкунъ и нѣсъ его на рукахъ и провадивъ, — радше сказати, волѣкъ за собою, и приговорювавъ, додававъ силы. Пôзно въ ночи они дочапали до цѣли и Германъ, скоро допавъ лавки, повваливъ ся и заснувъ, мовь забитый.

Губичѣ, досыть велике село, розложене здовжь рѣчки Тысьменицѣ, на половинѣ дороги межи Бориславомъ а Дрогобичемъ. На пôвнôчь ôдъ села здвигає ся высоко до горы споховаста площа, а на полудне ще высшй горбки переходятъ въ другу высоку площу, на котрôй пышно красує ся невеличкій, чотыроугольный, самый дубовый лѣсъ, Тептюжь. Само село розсѣло ся на низькôй рôвнинѣ, широкôй на якихъ-де тысячу крокôвъ, котра тягне ся ôдъ Бориславского узгôря гетъ-гетъ долѣ Тысьменицею ажь до Колодрубъ, де лучитъ ся зъ великою днѣстровою долиною. Околиця Губичь ôдзначує ся тою, властивою пôдгôрскимъ сторонамъ красотою, котрôй рôвнои не подыблешь деинде. Не побачишь ту анѣ острыхъ шпилѣвъ высоченныхъ Бескидôвъ, анѣ голыхъ пошарпаныхъ скалъ Чорногоры, анѣ стрôмкихъ, вымулилистыхъ урвищь гôръ заднѣстряньскихъ. Ту круговидъ въ дивнôй гармоніи показує вамъ чаруючу заманчивôсть и рôзновиднôсть гôрскои околицѣ, и розгонисту ширину та одностайнôсть околиць подôльскихъ. Мила, не грандіозна и страшна, а якась домашна, близька серцю розмаитôсть барвъ, предметôвъ, комбинацій, — рисы все круглй, лагôднй, гармонійнй, — рѣки невеличкй, прудкй, чистй, — воздухъ здоровый, якъ въ горахъ, але безъ тои гôрскои рѣзкости, котра такъ швидко стає прикрою, — а при тôмъ всѣмъ широкій видъ на далекй, легко филюючй рôвнины, на сотнѣ нивъ, перелѣскôвъ та осель людскихъ, роскиненыхъ то рядами, то живописными групами, то пестрою шахôвницею...

Житє Германа пôшло теперь дѣйсно новымъ ладомъ. Ицикъ бувъ чоловѣчокъ добродушный, не зовсѣмъ сильного характеру, навыклый зъ малу хилити

голову передъ всякимъ »зô своєи вѣры.« Зъ »гоями« ôнъ обходивъ ся, якъ кождый другій, — сваривъ и гантеливъ одныхъ послѣдными словами, пôдлизувавъ ся другимъ, шахрувавъ и ошукувавъ кождого, де и якъ мôгъ, не роблячи собѣ зъ того зовсѣмъ нѣякои важности. Въ загалѣ ту Германъ першій разъ пôзнавъ, що то за народъ тотѣ »гоѣ,« и его хлопячій розумъ швидко покмѣтивъ, що въ кождого зъ »жидôвскои вѣры,« такъ сказати, двоє лиць: одно, котре обертає ся до хлопа, у всѣхъ однаке: гидке, насмѣшливе, грôзне або хитре, — а друге, котре навертає ся до своєи вѣры, и тото лице нѣчимъ не рôзнитъ ся ôдъ лиць другихъ людей, значитъ буває у кождого ôдмѣнне: добре або зле, хитре або щире, грôзне або ласкаве. У Ицка тото »своє« лице було дѣйсно щире и ласкаве, тожь маломy Германови, що на своѣмъ вѣку не зазнавъ нѣ ласки, нѣ выгоды, нѣ пестощѣвъ, ажь теперь ôдкрыла ся нова, яснѣйша сторона людского житя. Уже само житє на чистôмъ, здоровôмъ воздусѣ було для него великимъ щастємъ. Ôнъ, що довгѣ лѣта, — першѣ свои лѣта, дусивъ ся въ затхлôмъ, нездоровôмъ воздусѣ перелюдненого, нехлюйного передмѣстя, теперь повными грудьми, роскôшно надыхувавъ ся чистого сельского воздуху, ажь єму кровь живѣйше грала въ тѣлѣ и свѣтъ крутивъ ся, мовь пяному. Ицикъ приладивъ му выгôдне леговище, сухе, тепле, просторне, — и Германови той тапчаникъ зъ простымъ сѣнникомъ и старою бекешою замѣсть колдры выдававъ ся Богъ знає якою пышною постѣлю, вѣдай тому, що и у его опѣкуна не було лѣпшои. Страву варивъ Ицикъ самъ, а малый Германъ помагавъ єму, якъ мôгъ, — та хоть неразъ и не зовсѣмъ смачно зладжена, она смакувала имъ якъ найлѣпше, бо була

приправлена голодомъ. Загаломъ сказати, Ицикъ обходивъ ся зъ Германомъ, якъ зъ рôвнымъ собѣ, бачивъ єго зручнôсть и справнôсть, и радивъ ся зъ нимъ, мовь зô старшимъ, передъ всякимъ дѣломъ, Сама єго натура, блага и податлива, не приводила єму и на голову думки — взяти твердо въ свои руки хлопака, призвичаювати єго до беззглядного послуху, якъ то любятъ робити другiи опѣкуны, котрiи хотячи нѣбы наломити свого выхованка на добру дорогу, прибютъ и приголомшатъ бѣдну дитину доразу, а коли оно, тумановате и позбавлене власнои волѣ и живости, улягає безъ супротивленя ихъ забагамъ та безглуздымъ розказамъ, хвалятъ ся, що »ось то мы! порядокъ у насъ муситъ бути!« — а нѣ, то на додатокъ кидаютъ дитинѣ въ лице своимъ хлѣбомъ: »на чiѣмъ вôзку ѣдешь, того пѣсню спѣвай!«

Зимою Ицикъ почавъ учити Германа читати и писати, — розумѣє ся, по жидôвски, бо инакше самъ не умѣвъ. Наука пишла досыть тупо. Германъ вырôсъ въ обставинахъ такъ несприяющихъ розвиткови духовои способности, що лишь вроджена завзятôсть могла помочи єму побороти початковiи трудности. Єго умъ, быстрый и понятливый въ щоденнôмъ житю, въ звычайныхъ рѣчахъ, — при науцѣ показувавъ ся такiй тупый, непамятущiй и неповоротливый, що навѣть терпеливый и добродушный Ицикъ неразъ лютивъ ся, кидавъ книжку и на кôлька годинъ перерывавъ лекцiю. Однакожь мимо єго терпеливости и Германовои пильности, они черезъ зиму не дуже далеко зайшли при неприступнôмъ, механичнôмъ способѣ науки.

За то, якъ прийшла весна, настало тепло, погода, — то тогди почало ся житє для Германа! Ицикъ випрягавъ конину до вôзка, накупувавъ въ мѣстѣ всѣ-

лякого подрôбя, якого потребують селяне, и гайда зъ тымъ добромъ по селахъ! Яка утѣха була для Германа, сидѣти зъ заду на возѣ на скрынцѣ: — зъ переду и зъ заду копицѣ онучь и всѣлякого »фурфантя,« а понадъ тыми сѣрыми купами ледви выглядае мала головка жидика въ драntавôй шапчинѣ, зô здоровыми румянцями на лицяхъ, румяна, весела. Кругомъ пышнiî зеленiî поля, шумячiî дубровы, блискучiî срѣблистiî рѣчки, а надъ головою погôдне, голубе небо, — и тепло, сумирно, любо довкола, — голосы пташенятъ зливаютъ ся зъ черкотомъ сверщкôвъ, шелестомъ зеленого листя, шваркотомъ потокôвъ въ одну далеку, стрôйну гармонію щастя, величи и спокою.

Ехъ, кôлько то разôвъ нагадуе Германъ Гольдкремеръ, миліонеръ, еще и теперь тотiî часы свого веселого, вольного, правдиво циганьского житя! Ôнъ нагадуе ихъ, не то щобы зъ якоюсь особливою радостею, — ôнъ зъ погордою дивитъ ся теперь на тогдишну бѣднôсть, на забѣги о пару крайцарôвъ, на утѣху, коли имъ удало ся вымѣняти богато онучокъ, — его навѣть злитъ тота тиха радôсть, тото вдоволене, яке чувъ тогди; але все таки якiйсь тайный, незнаный голосъ шепче ему, що се була найщасливѣйша пора его житя, що тихе щасте, сумирнiî, погôднiî дни, котрiî проживъ въ бѣдности, на Ицковôмъ вôзку, не вернутъ ся для него нѣколи.

А то ѣдутъ бувало дорогою посередъ пôль: довкола нѣ живои душѣ, збôже ще не достигло, — легенькiй вѣтрець филями-филями клонитъ важке колосе половѣючого жита. Вусатый ячмѣнь денеде вырѣзуе ся ясно-зеленою пасмугою, а озима пшениця гордо похитуе ся на своихъ стрôйныхъ, гладонькихъ стеблахъ. Куды окомъ кинь, не видно хаты людскои,

— село въ долинѣ. Далеко-далеко на сходѣ розôлляла ся зеленымъ, пахучимъ озеромъ лука, и ôдтамъ доноситъ вѣтеръ дренькôтъ кôсъ та декуды видно ряды немовь великихъ бѣлыхъ комахъ, що порпаютъ ся въ зелени — то косарѣ. Ицкова конина немовь и собѣ рада тôй величнôй тиши, тому теплу и запахови, иде нога поза ногу мягкою »польскою« дорогою, зрываючи часъ ôдъ часу головки конюшины на ходѣ. Ицикъ мурликає пôдъ нôсъ якусь жидôвску пѣсеньку, мабуть: »Finsterer bałygułeh,« — батôгъ застромивъ за поясъ та повôльно росхитує головою на лѣво, на право, немовь роздає поклоны тымъ пречуднымъ, благословеннымъ нивамъ, тôй луцѣ далекôй и тому Дѣлови синёму, що зъ заходу сонця выстрѣливъ высоко въ небо своєю тяжкою масою, круглыми лѣсистыми верхами, та мрѣє въ ôддали, величный, спокôйный, непрослѣдимый, немовь шматъ неба, котрымъ природа для бôльшои вподобы замаила нашѝ горы. А малый Германъ за той часъ сидитъ посередъ купъ онучокъ, струже дещо, та веде самъ зъ собою всѣлякѝ розмовы, немовь се ôнъ онучкарь, а до него приходятъ бабы и торгуютъ ся зъ нимъ.

Але ось они зъѣхали зъ горы. За ними схопивъ ся туманъ пороху, — передъ ними зеленѣютъ вербы, вишнѣ; срѣблитъ ся рѣчка межи хатами, играютъ дѣти на выгонѣ, бродитъ худоба по оборахъ: село. Германъ схапує ся, щобы отворити лѣсу и швидко запирає єѣ, скоро вôзокъ проѣхавъ, та бѣжитъ за нимъ, бо вже чує гавканє довкола, — вже зъ приспъ посхапували ся псы и бѣжатъ громадою привитати гостя. Дивачный стрôй, ще дивачнѣйшій вôзокъ побуджує ихъ до лютои затеклости, а кôлько разъ Ицикъ або и Германъ протяглымъ, проникливымъ го-

лосомъ закричатъ: »Мѣняй онуцѣ, мѣняй!« — то псы ажъ заливаютъ ся, ажь землю рвутъ пôдъ ногами зъ превеликои люти. Они гурмою бѣжатъ довкола вôзка: деякû уѣдаютъ на конину, котра хитає головою на всѣ боки, немовь розкланює ся добрымъ знакомымъ, а якъ котрый песъ надто вже до неи надскакує, форкне и пôдôйме голову до горы, тай далѣ. Другû взяли на око онучкаря, — бѣжатъ попри вôзъ, хапаютъ зубами за колеса, але все дармо. Германови робитъ превелику утѣху тота безсильна лютôсть псôвъ, — ôнъ дразнитъ ихъ прутомъ и голосомъ, та регоче ся до роспуку, коли якій смѣлѣйшій зведе ся на заднû лабы, щобы скочити на вôзъ, — вôзъ тымчасомъ пôмкне дальше, а бѣдный псиско ажь перекарбуляє ся зъ розмаху въ поросѣ.

Ажь ось по хатахъ, по оборахъ ворушня, гамôръ, крикъ, бѣганина... Бабы, хлопцѣ, дѣти, — все бѣжитъ на-впроцапы на улицю, доганяє мѣняйла. Але мѣняйло немовь не бачитъ ихъ, немовь не чує, якъ кричатъ: »жиде, жиде, а зажди но!« Ôнъ бачитъ, що ихъ ще мало, ѣде далѣ, де на мôсткахъ та по оборахъ пôджидаютъ другû, и єще разъ затягає своє протяжне: »Мѣняй онуцѣ, мѣняй!« Ажь теперь ôнъ зупиняє конину, кидає ѣй кулакъ сѣна и обертає ся назадъ, щобы выдобути скрынку зъ всѣлякимъ добромъ, за котре промѣнюютъ селяне платянки. Отъ тутъ зачинає ся житє рухливе, говôрке, веселе! Ту и для Германа робота. Охочихъ до мѣнянки купа велика: однû ôдходятъ, другû надбѣгаютъ, — Ицкови годѣ всѣхъ заспокоити. Германъ и воза пильнує и самъ дещо торгує, — на него Ицикъ здавъ сельскихъ дѣтей, котрыхъ найтяжше обôгнати ся, а найлекше одурити. Германъ ще и теперь зъ усмѣхомъ згадує, якъ

то ôнъ шпарко увивавъ ся межи сельскими хлопятами, якъ швидко ôдправлявъ ихъ, якъ зручно умѣвъ пôдсунути кождому то, чого той хотѣвъ, и бравъ ôдъ него шматъ у-затроє бôльше, якъ вартъ товаръ. И кôлько то було сварôвъ, крикôвъ, проклятій на тыхъ сельскихъ выгонахъ. Особливо зъ жѣноцтвомъ була тяжка рада. Упре ся одна зъ другою и не вступитъ ся: дай ѣй тото або тото за тôлько онучь! Але тутъ Ицикъ бувъ уже зовсѣмъ не той, що дома: упре ся и собѣ, и насваритъ на бабу и споганитъ ѣй всю родину, и таки поставитъ на своѣмъ. Довго тягнутъ ся торги та передирки. Ицикъ поволеньки пôдганяє конину горѣ селомъ, все въ супроводѣ цѣлои гурмы сельскихъ хлопятъ та дѣвчатъ, у котрыхъ нема платянокъ, и котрымъ зависливо дивити ся на ножики, перстенѣ та скиндячки, що другі понамѣнювали.

Поволи ѣдучи горѣ селомъ, вôзокъ чимъ разъ то бôльше наповнює ся платянками, — Ицикъ поглядає на йихъ наскиданî копицѣ и засукує руки, — знає, що швидко набере ся въ него сотнаръ и буде можь везти до ліверанта въ Дрогобичи. Ажь ось они середъ села, противъ широкои, мурованои корчмы. Ицикъ звертає конину на брудне, обширне подвôрє. Арендарь Мошко єго знакомый. Ту ôнъ пообѣдає, — розумѣє ся за ґроши, — печеныхъ бараболь и молодои цыбульки, и побалакає »зô свею вѣрою,« — ту и конину попасе и онучки въ коморѣ зложитъ за часъ, бо єму невыгôдно зъ ними возити ся. Єго приймаютъ радо, — єму такъ любо посидѣти въ тѣснôмъ ванькири, заваленôмъ трохи не до повалы ґебехами, — єму такъ любо гуторитъ ся середъ вереску жидôвскихъ бахурôвъ, та урываной бесѣды двохъ селянъ, що широко розсѣли ся въ корчмѣ на лавцѣ, выпили

по пôвкватирцѣ, люльки позапѣкали та пикаючи часъ ôдъ часу перекидаютъ ся кôлькома словами. И Германови добре та любо побѣгати на дворѣ зъ арендарскими хлопцями, покричати, побороти ся, покарбуляти ся на мягкôй муравѣ. Сонце саме въ полудни. Жарко, ажь душно. Комарѣ та оводня докучаютъ Ицковому коневи, котрый дармо форкає та обмахує ся хвостомъ, грызучи пахучу, свѣжу траву, що єму докинули арендаровѣ хлопцѣ. Дѣтёмъ жаль коня, — они берутъ ся обганяти єго ôдъ овадôвъ, а коли имъ то навкучитъ ся, поналамуютъ зеленои, широколистои вербины и обтычутъ нею коня для якого-такого захисту.

Сонце хилитъ ся зъ полудня. Ицикъ ôдпочивъ, покрѣпивъ ся, напоивъ коня, шматы позносивъ до арендарскои коморы и зложивъ до свого таки мѣшка, що тамъ стоитъ лишень про тоту потребъ. Пора въ дорогу. Вôзокъ порожный легко котитъ ся и туркоче дорогою. Ицикъ живо пôдганяє коня и зновъ затягає своє: »Мѣняй онуцѣ, мѣняй!« Починаютъ ся давнѣшнѣ сцены, торги, крики, бѣганина, — и зновъ мѣняйлôвъ вôзокъ ѣде, немовъ у парадѣ, наповняючи ся поволи платянками. Вже сонце гетъ-гетъ похилило ся, закимъ Ицикъ змôгъ покôнчити зъ бабами, — ось и селу конець. Зновъ бѣжитъ Германъ ôдпирати лѣсу, — тымъ разомъ они выѣздятъ тихо, псы утихомирились давно. Имъ зновъ приходитъ ся ѣхати пôдъ гору, посередъ поля, далеко-далеко глинистою дорогою. Але дорога суха, вôзокъ терокотитъ по трудю, — Ицикъ швидко поганяє, бо на вечеръ имъ треба стати въ другôмъ селѣ, у знакомого арендаря на нôчь. »Вйо-у, косью! Гайта! Вйо-у!« покрикає разъ по разу Ицикъ и зновъ зачинає мурликати пôдъ носомъ протяжну пѣсеньку:

»Finsterer bałygułeh!« И далѣ, далѣ, далѣ! Зъ села до села, зъ горы въ долину, черезъ рѣчку, горѣ, горбками, посередъ пôль, поперекъ лѣсôвъ тягне ся повôльно ихъ теркотячій вôзокъ, розлягає ся самотно проникливый Ицкôвъ голосъ. Змѣна за змѣною, а житє все одно! Околиця за околицею, а край все одинъ, краса все одна, — вѣчна, ненаглядна, супокôйна краса пречудового Пôдгôря....

II.

Споминки уколысували Германа. Ôнъ чувъ, якъ у внутрѣ его немовь таявъ якійсь давный, довголѣтный холодъ. Цѣлї роки ôнъ носивъ его въ собѣ, — цѣлї роки, ôдъ коли оженивъ ся, — ôнъ чувъ, що якась судорога сцѣпила его грудь и притупила въ нѣмъ всяке людске чутє.

Вчера вечеромъ, ѣдучи сюда, ôнъ проѣздивъ черезъ Губичѣ. Єму прійшлось минати давно знакому, похилену и на пôвъ розвалену Ицкову хатину. Теперь она вже въ третихъ рукахъ пôсля Ицка. Передъ нею двѣ вербы головатї и стара поломана лѣса. Стѣны покривились и позападали въ землю, ôконця позатыканї шматами. Кôлько сотъ разôвъ ôнъ переѣздивъ коло неи, а нѣколи не прийшло єму на думку, заглянути за высокій плôтъ, хто ту жиє? Вчера, не знати якъ и ôдки, прийшла єму тота думка. Ôнъ велѣвъ зупинити бричку и ставъ на ноги, щобъ заглянути черезъ плôтъ. Троє жиденятъ бавило ся на подвôрю коло невеличкои, занедбанои шôпки, де колись стоявъ Ицкôвъ кôнь. Двоє дѣтей були круглї, повновидї, чорноокї и дуже веселї. Третій, троха бôльшенькій хлопчина, державъ ся якось осторонь ôдъ нихъ, забавлявъ ся, видно, неохотно. Й робивъ все, що єму казали меншї. Єго лице було зовсѣмъ не подôбне до тамтыхъ, — певно се бувъ якійсь знайда або выхованокъ. Дѣвчинка, лѣтъ коло 6, лютила ся часто на него, термосила его за руки, за уха, щи-

пала въ лице и збиткувала ся надъ нимъ, — але ôнъ не плакавъ, не кричавъ, навѣть не крививъ ся, тôлько жалôбно дививъ ся на ню. Видно, боявъ ся и еи, и еще гôрше матери, котра въ тôй хвили кричала на когось въ хатѣ.

Германъ не мôгъ довше дивити ся на таку забаву межи дѣтьми. Ôнъ сѣвъ и казавъ нагнати конѣ. Его живо вразивъ той тревожный, болѣзный поглядъ хлопчины, що не кричавъ и не плакавъ, коли другî надъ нимъ збиткували ся. Теперь ему пригадали ся его давнî забавы середъ селяньскихъ дѣтей. Якъ они радо прîймали его, якъ любо було бѣгати зъ ними, плести вѣнки зъ лоташу весною, ходити по лѣсѣ за грибами та орѣхами въ осени, якъ часомъ Ицикъ не ѣхавъ по селахъ. Чому они чули ся рôвнî, а ту вже мѣжь малыми, однои вѣры, така неприязнь? Але швидко пригадавъ ся ему его власный сынъ, що зъ маленьку ще любивъ цвѣгати батогомъ малыхъ пескôвъ ажь до крови, що другихъ дѣтей безъ причины кидавъ въ ровы, що для забавы неразъ брыскавъ на кухарку окропомъ. Пригадала ся ему его жѣнка и вся домашна погань, — и чоло его насупилось, а зъ помѣжь стисненыхъ устъ вырвало ся якесь жидôвске прокляте.

Але дальшî споминки зъ давнѣйшихъ лѣтъ успокоили его. Теперь уже не тиха, безнадѣйна бѣднôсть виднѣла ся въ тыхъ картинахъ, що пересували ся попередъ его очи. Нѣ, ту вже почала ся боротьба о богацтво, — боротьба страшна, завзята, щоденна. Ту Германъ мôгъ слѣдити ôдъ самого початку, ôдъ малесенькихъ зародôвъ, якъ росли, розвивались и множили ся его тысячѣ, доки не дôйшли до мильîонôвъ, якъ поборювали и пожирали безъ лѣку противникôвъ,

якъ опутували и высысали безъ лѣку народа, якъ ширили довкола безъ лѣку нужды, бѣдности, знищеня, и єму самому попри всѣхъ достаткахъ и роскошахъ таки не принесли того, що называє ся щастємъ, вдоволенємъ. Давнѣйше упоювали єго першй удачѣ, въ єго груди часомъ щось метало ся и скакало зъ радости, — але теперь не стало и того. Єго капиталъ рôсъ и множивъ ся мовь заклятый. Нынѣ першій разъ ôнъ оглянувъ добре, ôдки набиравъ сокôвъ, — и злякъ ся, злякъ ся самого себе, злякъ ся свого богацтва. Не тому, щобъ такъ надто зрушила єго доля тыхъ тысячей, у котрыхъ єго капиталъ ôднявъ щоденный хлѣбъ, такъ якъ велике дерево ростучи ôдôймає животнй соки зъ дрôбнои травы кругомъ себе. Нѣ, доля тыхъ бѣдолахôвъ не дуже тамъ займала Германа. Не того єму стало страшно, що тысячѣ не маютъ черезъ него чимъ занести ся, Ôнъ бувъ забобонный, и єму въ тôй хвили причували ся тôлько тысячѣ проклятій, котрй найшли на єго голову. Єго богацтво якось страшно въ тôй хвили затяжѣло на нѣмъ. Єму не знати ôдки, прійшла думка, що богацтво — то потвора о сто головахъ, котра пожирає-пожирає другихъ, але — хто знає, — може ôдтакъ пожерти и єго. Ôнъ мимоволѣ глипнувъ на образъ, залитый теперь яркимъ сонѣчнымъ свѣтломъ. Газелѣ десь немовь пощезали, зблѣдли середъ яркого свѣтла, — тôлько звоѣ вужа блищали, мовь золотй, живй перстенѣ, готовй туй-туй обхватити свою добычу, — а очи, тотй зачарованй, огнистй очи такъ и впивали ся въ Германа, такъ и проколювали єго. Єму стало моторошно. Ôнъ зажмуривъ очи, щобы обôгнати ся свѣтла и страшного привиду.

Якимже способомъ доробивъ ся Германъ Гольдкремеръ такого огромного маєтку? Три лѣта пробувавъ ôнъ у Ицка Щуберта. Здоровый воздухъ, супокôй, частî проѣздки зовсѣмъ ôдживили єго. Єго лице почало паливати ся здоровою краскою, рухи були живѣйшî, ба навѣть память и поворотнôсть значно вбôльшила ся. Германъ рôсъ, дужавъ и поправлявъ ся на диво, хоть слѣдôвъ молодшихъ лѣтъ ще лишило ся немало въ цѣлôй єго вдачи. Ôнъ неразъ лютивъ ся за марницю, неразъ нападала на него давна лѣнь и ôнъ сидѣвъ, зложивши руки, цѣлыми днями на лавцѣ, не кажучи и слова до Ицка. Але все то не псувало мѣжь ними доброи згоды. И певно Германъ бувъ бы ôдъ тыхъ хибъ вылѣчивъ ся, якбы бувъ довше поживъ въ Губичехъ. Та не такъ оно склало ся.

Германъ до нынѣ ще тямитъ тоту зимову нôчь, въ котру постигло Ицка нещастє. Ôнъ цѣлый день сидѣвъ самъ въ хатѣ та нетерпеливо вычѣкувавъ свого опѣкуна зъ Дрогобича. Ицикъ поѣхавъ на торгъ. Въ день морозъ попуставъ, сонѣчко свѣтило ясно, а зо стрѣхи капало ажь любо. Але надъ вечеръ надтягли сѣрî хмары и почало лѣпити широкими пластами снѣгу. Швидко и свѣта не стало видно. Смеркло ся доразу, а снѣгъ все лѣпитъ та лѣпитъ. Тихо довкола, вѣтру нема. Германъ затопивъ въ печи, сѣвъ на припѣчку и жде, але Ицка якъ нема, такъ нема. Дорога въ село иде попри хату. Ось Германъ чує, гейкаютъ якîсь торговî, вертаючи домôвь. Ôнъ выбѣгъ, щобъ роспытати про Ицка. »А певно вже десь ѣде, — мы єго ще лишили въ мѣстѣ,« — ôдповѣвъ селянинъ. Зновъ Германъ чекає. Огонь сичитъ и трѣскотитъ въ печи, — ôнъ добувъ гороху и почавъ пражити єго въ грани, а для Ицка зваривъ кôлькоро

яєць. Ось пôдъ нôчь потисъ морозъ, позамальовувавъ шибы ледовыми, дивными квѣтами. Далѣ зôрвавъ ся и вѣтеръ, почавъ бити снѣгомъ о шибы, свистѣти середъ крутыхъ берегôвъ, термосити и вырывати китицѣ въ стрѣсѣ. Огонь погасавъ, — Германови ставало лячно, ôнъ докладавъ полѣнъ, и разъ-въ-разъ притулювавъ лице до ôкна, чи не почує теленькане Ицкового коня. Не чути нѣчого. Крôзь шпары въ стѣнахъ потягає зъ надвору холодомъ. Германови здає ся наразъ, що десь звонятъ, волосє зводитъ ся гору на головѣ, — думка про пожаръ пролѣтає въ него. Ôнъ прислухує ся, — нѣ, не чути нѣчого. Ось, засвистѣвъ, заревѣвъ, завывъ вѣтеръ дужше нѣжь впередъ, — немовь стадо скаженыхъ вовкôвъ летитъ до села, выючи зъ голоду, та копотячи середъ снѣговѣйницѣ. Ôдъ селяньскихъ дѣтей Германъ наслухавъ ся повѣстей про злодѣѣвъ, що въ бурливû ночи добуваютъ ся до хатъ, — и ось єму причуло ся, що ктось скрыпнувъ сѣнешными дверми и легенько ступає-чалапкає по сѣнехъ, мацає руками по стѣнахъ — выразно чути шолопанє чимъ разъ то ближше хатныхъ дверей... Германъ хоче кричати, але чує, що щось здавило єго въ горлѣ; ôнъ самъ не знаючи, що робитъ, втиснувъ ся въ темный, тѣсный кутъ за печею, — холодный пôтъ выступивъ єму на чолѣ, — все тѣло дрожитъ, — ôнъ що хвилѣ жде, що ось-ось дверѣ отворятъ ся, а въ нихъ покаже ся страшне, обросле лице злодѣя зъ огромною булавою та зъ широкимъ, блискучимъ ножемъ за ременемъ. Але хвиля за хвилею минає, — не чути нѣчого окрôмъ проразливого завываня бурѣ. Въ Германа поволи духъ вступає, — але ôнъ уже не смѣє встати зô свого кута. Розгорячкована уява приводитъ єму на память

повѣсти про »страччуковъ,« що робять ся зъ нехрещеныхъ дѣтей, закопаныхъ денебудь пôдъ плотомъ, пôдъ вербою. Єму здає ся, що щось чупкає по подѣ, — ôнъ тревожно пôднѣсъ очи въ гору, де було въ пôдвалѣ старымъ звычаємъ вырѣзане маленьке ôконце. Морозъ пробѣгъ по єго тѣлѣ! Єму бачитъ ся, що ôконце ворухнуло ся, що пôднимає ся поволи-поволи въ гору а за нимъ виднѣє ся чорный, глубокій отвôръ. Ôнъ замеръ зо страху, не можучи ôдвернути очей ôдъ ôконця. Єму зазвенѣло въ ушехъ, — бачило ся, що въ нѣмъ самôмъ, въ серединѣ, ворушатъ ся якîсь дикî, трезожнî голосы, пôднимає ся крикъ, замѣшане безъ єго волѣ. Нещасный хлопець безумѣвъ зо страху и ожиданки. Але голосы не унимаютъ ся, стаютъ що разъ рѣзшî, голоснѣйшî, — якесь урыване теленкане пробиває ся крôзь змѣшаный гамôръ. Германъ хвилю еще сидѣвъ, мовь мертвый, це знаючи, чи дѣйсно сесь гамôръ пôднявъ ся въ єго нутрѣ, чи може доноситъ ся зъ надвору. Але однои хвилѣ застановы було досыть. Ôнъ зôрвавъ ся, немовъ въ якôйсь роспуцѣ и однымъ скокомъ бувъ коло ôкна. Гамôръ роздававъ ся вже на ихъ оборѣ, — видно якîсь все чорнѣйшî тѣни, чутно теленканье кôньскои упряжи, — ахъ, Ицикъ, Ицикъ приѣхавъ!...

Гамôръ пôдъ хатою... Загримали до дверей. Германъ побѣгъ ôдчиняти, и ще швидше влетѣвъ до хаты, такъ лячно, темно, холодно було въ сѣнехъ. Чи се зновъ єму причуло ся, чи то направду ôнъ чувъ глубоке, тяжке стогнане десь пôдъ землею? Ôнъ дрожачи судорожно, докинувъ дровъ до огню и обернувши ся лицемъ до дверей, ждавъ, хто выйде. Дверѣ отворили ся, и повôльно, важкимъ поступомъ увôйшло чотырехъ селянъ, несучи кровавого, ледви живого

Ицка, зъ котрого груди выдобувавъ ся часомъ глубокій, роздираючій стонъ болю. Германъ застивъ на мѣсци зъ переляку, побачивши той кровавый, страшенный привидъ. Ôнъ притисъ ся до печи и не смѣвъ кроку зробити.

— Поволи, Максиме, поволи! приговорювавъ одинъ селянинъ другому. Бережно держи за руку, — не видишь, що кровь ажь крôзь бекешу выступає?...

— Тожь то бѣдный Ицко муситъ десь болечку терпѣти! ôдозвавъ ся Максимъ.

Ицикъ зновъ застогнавъ, але такъ страшно, що Германови волосє въ гору пôдвело ся на головѣ. Селяне положивши єго опѣкуна на постели, взяли ся перевязувати єго раны, якъ самî умѣли — (цирyликъ, за котрымъ пôслали до Дрогобича, не швидко надôйде въ таку негоду!) — а Максимъ, грѣючи замороженî, кровю обтеклî руки надъ огнемъ, почавъ шептомъ росповѣдати Германови, що за нищастє постигло Ицка.

— Ну, видишь, небоже, — почавъ Максимъ хитаючи головою, — якъ то нещастє неразъ чоловѣка здыбле на гладкôй дорозѣ! Тай то ще отъ-яке! Най Богъ кождого боронитъ тай заступитъ ôдъ такого! Отъ, видишь, ѣдемо мы дорогою понадъ Герасимове бережище, — ты знаєшь, де оно, — ôнъ тамъ за селомъ надъ рѣкою той берегъ крутый та высокій, — ѣдемо собѣ, вôзъ за возомъ, — а ту вѣтеръ у споду реве такъ, що Господи!... Снѣгъ такъ и жбухає межи очи, — конѣ ледво лѣзутъ, — страхъ! Ажь ось кумъ Стефанъ, що передомъ ѣхавъ, — кричитъ: Говъ! — Мы всѣ: »Що таке?« А Стефанъ повѣдає: »Слухайте! Ту щось страшного, — якесь нещастє!« Слухаємо, — дѣйстно у споду, у берега щось стогне,

та такъ страшно, болѣзно, що намъ ажь кровь застила въ тѣлѣ. »Е, говоритъ Панько, може, — духъ святый при насъ! — поганець якій насъ манитъ въ западню?«... »Що вы, куме, — ôдказуе Стефанъ, — ту видно якійсь чоловѣкъ ишовъ, або ѣхавъ, не спостерѣгъ ся добре, тай упавъ зъ кручѣ. Ходѣтъ, панове, — треба ратовати живу душу!« Панько каже: »Та бо я бою ся! Мене лякъ зноситъ!« А ту стогнане разъ въ разъ зô споду чути, нѣбы грѣшна душа въ пеклѣ пити проситъ. Мы всѣ зôйшли ся въ купу, — що ту робити?... »Ходѣмъ, — каже Стефанъ, — а кума Панька лишѣмъ коло коней.« Пôшли мы. Ну, а знаешь, якій кусень треба обходити, щобы дôйти на самъ берегъ рѣки. Заки мы туды дôбрали ся, заки що, — то може зъ пôвъ годины минуло. Вѣтеръ ажь землю рве зъ пôдъ нôгъ, — ажь лѣдъ на рѣцѣ трѣщитъ, а снѣгомъ бье въ очи, нѣбы лопатою. Господи, плюта така, що хоть заразъ гинь! Темно, погано... Мы побрали ся за руки и идемъ на помацки туды, де стогнане чути. Дивимось, — лежитъ щось чорне на леду и не рушае ся. Мы пôдôйшли — кôнь посередъ роздрухотаныхъ саней. Певно хтось зъ дороги схибивъ та перевернувъ ся долѣ бережищемъ. Оглянули коня, — неживый. Идемо далѣ, — а твôй бѣдный Ицко лежитъ на леду и вже отъ-отъ, ледво стогне! Господи твоя воля! Таке нещастє на чоловѣка!

Максимъ, оповѣдаючи, грѣвъ прозяблѣ руки надъ огнемъ и пикавъ люльку. Германъ не плакавъ, тôлько дрожавъ и поглядавъ скоса на постель. Єму страшно було передъ тымъ покалѣченымъ, кровавымъ, стогнучимъ тѣломъ, що колись було его опѣкуномъ. Ôнъ просивъ Стефана и Максима, лишити ся зъ нимъ черезъ

нôчь коло слабого, але газды всѣ обѣцяли прийти, скоро поôдвозятъ худобу до дому. Ицикъ лежавъ безъ памяти, говорити не мôгъ, и бачилось, не пôзнававъ нѣкого. Германъ разъ лишень поглянувъ украдкомъ на него. Голова була позавязувана хустками, крôзь котрî повыступали огромнî плямы крови. На бородѣ и волосю скрѣпла кровь, бекеша и сорочка кровавî, уста посинѣлî, очи бездушнî, выразъ лиця страшный!

Ажь десь надъ раномъ, коли буря троха стихла, приѣхавъ цируликъ зъ Дрогобича и почавъ сварити та лютити ся на селянъ, що брали ся самî до перевязки ранъ, а не знають тому ладу.

— Алежь, пане, — ôдповѣвъ Стефанъ, — тажь доси бувъ бы згибъ чоловѣкъ! Мы бодай що-то, а кровь затамовали.

— Мовчи, стара торбо! гаркнувъ гнѣвно цируликъ. Ты ôдки знаєшь, що бувъ бы згибъ? Якъ ты можешь то знати?...

Стефанъ, хоть бувъ на слова досыть острый, змовчавъ, а цируликъ почавъ розглядати раны, и запевно мусѣвъ признати въ души, що перевязка зовсѣмъ не була такъ плоха, якъ думавъ зъ разу. При помочи селянъ, котрî почали увивати ся, немовь ту ишло о ратунокъ ихъ наймилѣйшого свояка, перемыто раны и тогди ажь можна було розглянути, що таке покалѣчено у Ицка. Здаєсь падучи зъ высокои кручѣ, ôнъ упавъ насамперед на лѣвый бôкъ о острый, выстаючiй камѣнь. бо лѣва рука була зломлена понизи лôктя, а крôмъ того въ самôмъ рамени була глубо[illegible] рана. Ôдтакъ тѣло переважило ся на право, при чô[illegible] Ицикъ о другiй камѣнь покалѣчивъ ся. Цируликъ [illegible] бачивъ, що бѣда, и коли люде, а особливо жѣ[illegible]

котрыхъ зôйшла ся повна хата, запытали єго, чи выйде Ицикъ, — ôнъ стисъ плечима и сказавъ, що велике бы диво було, якъ бы доживъ до завтра.

Цируликъ сказавъ правду. Ицикъ умеръ ще того самого дня, не прийшовши и хвилю до памяти. Германъ не плакавъ на єго похоронахъ, — єго тѣло все ще дрожало зо страху ôдъ тои ночи, — страхъ вытискавъ всяке друге чутє. Ôнъ ночувавъ у арендаря губицкого, котрый заразомъ взявъ опѣку надъ Ицковымъ маєткомъ, щобъ нѣбы зберечи єго для Германа. Германъ пробувъ у него до весны, не знаючи, що дѣє ся зъ тымъ маєткомъ. Ажь коли громада упôмнула ся о те дѣло, — арендарь показавъ якîсь рахунки, якîсь Ицковîи квѣты, — хату и огородъ Ицкôвъ спродано, а по сплаченю довгôвъ лишило ся для Германа 92 гульденôвъ, котрî арендарь ôддавъ єму до рукъ. Германъ зъ тою сумою выйшовъ зъ Губичь, — пôшовъ въ свѣтъ щастя шукати, — и тота сума була першою пôдвалиною єго милiонôвъ.

Такъ закôнчило ся для Гермара супокôйне сѣльске житє. Теперь сидячи за писемнымъ бюркомъ передъ рахунковою книжкою въ Бориславѣ, ôнъ, практичный, дѣловый чоловѣкъ, не богато ваги привязувавъ до наслѣдкôвъ, якî лишило тото житє въ єго души. Ôнъ навѣть силувавъ ся глядѣти на него згôрдно, зъ высока, шукавъ въ головѣ насмѣшливыхъ слôвъ для єго схарактеризованя, але мимо того єго думка разъ-въ-разъ вертала до тыхъ свѣтлыхъ хвиль, и не знати чому, єму все ставало лекше на сердци, коли згадувавъ губицке житє. Ôнъ не туживъ до него, не бажавъ, щобъ оно вернуло ся, — але чувъ заразомъ, що теперѣшне житє середъ достатку и роскоши зовсѣмъ не лѣпше ôдъ тамтого, — коли навѣть не

поганьше. Ôнъ самъ не знавъ, чому каждый разъ при думцѣ о Ицку и Губичехъ єму робить ся якось такъ на души, якъ тому, хто блудячи въ густôмъ, темнôмъ лѣсѣ, крутыми стежками, наразъ выйде на невеличку поляну, залиту яснымъ, сонѣчнымъ свѣтомъ, заповнену тепломъ и пахощами цвѣтôвъ. Ôнъ почавъ думати про дальше своє житє пôдъ вагою того враженя, и єму бачило ся, що ось ôнъ зновъ запускає ся въ темный лѣсъ, въ котрôмъ єму призначено блудити безъ выходу, — а доки, до якои цѣли, — хто єго знає! Єму становилось чимъ разъ тяжше, тѣснѣйше, — якось душно и лячно. Помимо сонѣчного жару єму пробѣгъ морозъ поза плечима.

Ôнъ пôшовъ до Дрогобича, самъ не знавъ чого. Не було у него певнои думки про заробокъ, до котрого при тôмъ не мавъ нѣ вмѣлости нѣ охоты. Кôлька день ôнъ живъ яко-тако на одержанî грошѣ, але коли побачивъ, що грошѣ минають ся и подумавъ, що опôсля ôнъ зôстане зовсѣмъ безъ нѣчого, голый и голоденъ, перелякъ ся дуже и завзявъ ся — радше туй згибати, а не кивати бôльше тыхъ грошей. Розумѣє ся, зъ того завзятя также не булобъ нѣчого выйшло, колибъ не щастливый случай, котрый показавъ єму якій-такій заробокъ. Въ шинку, въ котрôмъ ôнъ ночувавъ, зôйшли ся одного вечера якîсь чорнî, страшнî люде. Германъ зразу боявъ ся ихъ, але почувши, що бесѣдують межь собою по жидôвски, пôдôйшовъ ближше и ставъ слухати. Се були самî молодî, 18 — 20 лѣтнî парубки, котрî завтра выбирали ся до Борислава *»либати«* кипячку. Германъ довго слухавъ ихъ бесѣды про те »либанє«, але не знавъ, що оно таке. Ôнъ запытавъ ся одного зъ нихъ, котрый ôдповѣвъ єму, выпиваючи душкомъ склянку пива:

— Ну, а що? Хиба ты не знаешь, що въ Бориславѣ на всѣхъ водахъ и багнахъ выступае чорна ропа, така, якъ нею хлопы возы смарують. Ну, то бере ся кôньскій хвôстъ, згонитъ ся нимъ поверхъ воды, то тота ропа набирае ся на волосѣнь, — а зъ неи рукою зсувае ся до коновки. Тото называе ся »либати.«

— Ну, и дежь дѣвае ся тоту ропу? спытавъ зацѣкавленый Германъ.

— Носитъ ся сюда до Дрогобича, — ту є такі, що куплятъ.

— А добре платятъ?

— Чому нѣ! за коновку пять шѣстокъ. Ну, а якъ добре звивати ся, та за день двѣ коновки назбирае. Тôлько ось носити бѣда!...

Германъ почавъ роздумувати надъ тою бесѣдою. Щожь, — оно то не зле, такій заробокъ. Хоть робота не гарна, то за те легка. А платитъ ся добре. Чомужь и єму не взяти ся до неи? Ôнъ рѣшивъ ся, таки завтра ити зъ либаками до Борислава, и коли сказавъ имъ о тôмъ, они тѣшили ся, — тôлько жадали могоричу. Германъ на радощахъ упоивъ ихъ пивомъ, щобъ »обляти« свôй новый станъ.

Ôдъ теперь почало ся для него нове житє, зовсѣмъ ôдмѣнне ôдъ губицкого. Оно дѣлило ся на два головні мѣсця: Бориславъ и Дрогобичь. Хоть дорога не близька, — либаки мусѣли кождои добы отѣпати тамъ и ôдтамъ: вечеромъ зъ повными коновками кипячки на коромеслахъ до Дрогобича, а рано зъ порожными назадъ до Борислава. Першій день новои роботы особливо глубоко вдавъ ся Германови въ тямку. Ôнъ живо нагадує ще теперь той холодный поранокъ маєвый, коли вразъ изъ пятьма

другими либаками пшовъ стежкою поперекъ пôль до Борислава. Они ишли через Тептюжь, лишаючи Губичѣ зъ боку. Сонце сходило надъ Дрогобичемъ и облило кровавымъ свѣтломъ ратушь, костелъ и церковь святои Тройцѣ. Сюда ближше вила ся блискотячи мовь золота змія, Тысьмениця, и шваркотѣла въ ôддали по камѣню. Дубы въ Тептюжи ино-що зачинали розвивати ся, — за те сподомъ лѣщина шевелѣла вже своимъ широкимъ, темнозеленымъ листемъ. Они идутъ швидко, не розмовляютъ, квачь у кождого черезъ плече, — хто молитву, а хто и такъ собѣ дещо спѣває. У кождого при боцѣ торба зъ хлѣбомъ и цибулею, — се его цѣлоденна пожива. Ось они минули Теплюжь, — передъ ними поле зелене, свѣже, — далѣ лука, замаєна цвѣтами, — зновъ горбокъ, черезъ котрый гадиною звиває ся стежка, — и ось бориславска кôтлина. Не доходячи самого села они розôйшли ся по лукахъ, по мочарахъ, — кождый вышукавъ собѣ мѣсце, и стали до роботы.

Бориславска кôтлина выглядала тогди ще зовсѣмъ не такъ, якъ теперь. Бѣдне, пôдгôрске, звичайне село розстелювало ся невеличкими купками будынкôвъ по пôднôжю Дѣла понадъ потокомъ. На пригôркахъ ôдъ Банѣ и Тустановичь були поля господарскiи, а нижше луки и мочары. Але при всѣмъ тôмъ земля була якась не така, якъ звычайно. Якiйсь дивный сопухъ выходивъ зъ неи, особливо теплыми вечерами. Весною, коли ростаяли снѣги и змякла глина, чути було выразно якiйсь рухи зъ земли, щось немовь тихiй ôддыхъ, немовь пульсоване горячои крови въ глубокихъ, невидимыхъ жилахъ. Помѣжь народъ ходили слухи, що на тôмъ мѣсци, де стоитъ Бориславъ, були давными часами великiи братобôйчiи вôйны, що ту похо-

вано богато люда невинно побитого и що трупы що року силують ся встати на свѣтъ и силувати ся будутъ доти, доки не прийде ихъ часъ. А тогди они проломлятъ землю, розвалятъ весь Бориславъ и пôйдутъ въ свѣтъ воювати. Не знали бѣднîи Бориславцѣ, говорячи собѣ зимовыми вечерами сесю казку, що она ажь надто швидко справдитъ ся, що страшна пôдземна потвора небавци вже прорве земну опону, розвалитъ ихъ бѣдне, сумирне село и зруйнуе до тла ихъ и ихъ дѣтей! А тымъ менше знали и гадали они, що тота потвора, то зовсѣмъ не трупы давныхъ рицарѣвъ, а тота гидка, чорна воняча ропа, котра теперь выпалювала имъ сѣножати, а швидко мала розôйти ся по всѣмъ свѣтѣ прочищеною нафтою на зискъ панамъ та жидамъ, а имъ на горе та на втрату!

Германъ все ще думавъ про першій день своеи новои роботы. И чимъ довше думавъ, чимъ выразнѣйше ставала ему передъ очима кожда подрôбнôсть того дня, тымъ тяжше и сумнѣйше робило ся ему. Се бувъ такій самый хорошій, теплый, погôдный день! Саме въ такій день, передъ 20 лѣтами, першій разъ обхвативъ его удушливый нафтовый сопухъ и швидко погасивъ передъ нимъ и сонце и денну яснôсть, — прогнавъ зъ передъ него запахъ цвѣтôвъ, заглушивъ спѣвы пташкôвъ, перемѣнивъ его въ якусь тяжку, глинисту масу, що котитъ ся долѣ горою, давлячи и гнетучи все, — оживлену тôлько жадобою грошей, зиску, богацтва! 20 лѣтъ минуло ôдъ того першого дня, — а удушливый нафтовый сопухъ все ще не розсѣявъ ся, все ще обвивае его немовь густою наморокою, здавлюе ему груди, глушитъ и убивае хорошîи, людскîи порывы серця!

— Охъ, на волю, на волю зъ тои поганои тюрмы!

прошептавъ ôнъ безъ свѣдома, самъ ще не знаючи, щó се за тюрма и чи можна зъ неи выдобути ся на волю.

А споминки идутъ безперерывнымъ рядомъ, насуваютъ єму образы минулыхъ лѣтъ, не пытаючи, чи радôсть по нихъ остає въ серци, чи жаль и горе. Єго заробокъ ôдразу пôшовъ добре. Зъ невидимыхъ жерелъ пôдходила кипячка ненастанно и сплывала блискучими перстенями на поверхнôсть каламутнои воды. Германъ либаючи цѣлыми годинами, дивувавъ ся, щó се за сила пре на верхъ той жовтавый, острый плынъ и де єго жерело. Ôнъ думавъ собѣ, що якбы добувъ ся до самого жерела, то тогди ажь мôгъ бы розбогатѣти. Але єго товаришѣ балакали частенько, що се тôлько земля »потитъ ся,« що жерела нѣякого Германъ не добуде, бо єго и зовсѣмъ нема, а що до збогаченя, то може ще добрый часъ заждати. Германъ не любивъ тыхъ насмѣшокъ и покинувъ говорити, а далѣ и думати про нафтовî жерела.

Тымчасомъ и не добуваючись до жерелъ, ôнъ умѣвъ тягнути зискъ зъ того, що було. Не довго двигавъ ôнъ кипячку на коромеслѣ до Дрогобича и швидко побачивъ, що оно погана рѣчь. Але у него були грошѣ, — по-що єму мучити ся, коли можь и самому собѣ полекшити и ще ôдъ другихъ скористати. Ось ôнъ змовивши ся зъ другими либаками купивъ за свои грошѣ коня и вôзокъ, щобъ возити кипячку до Дрогобича. Зъ того выйшла потрôйна користь для него. Разъ то, що не потребувавъ що дня двигати коновокъ до Дрогобича на продажь, бо мôгъ возити ихъ, тай то що другій день, — тымъ самымъ и часу менше тративъ и мôгъ бôльше улибати, — а ще и другî либаки давали єму для пе-

ревозу и продажи свою кипячку, а за кождыхъ пять коновокъ ихъ кипячки додавали шесту для него. Кôнь не потребувавъ такожъ богато, бо за коновку смаровила, котрого самымъ нѣколи було налибати, селяне давали Германови сѣна, и еще не боронили єму поставити коня зъ вôзкомъ черезъ вôльный часъ пôдъ своєю шопою.

Такъ оно ишло кôлька лѣтъ, а за той часъ Германôвъ капиталъ не тôлько не ростративъ ся, а при єго зручности и хитрости майже въ за-троє вырôсъ. Ôнъ за той часъ живъ дуже нужденно и ощадно: не пивъ нѣчого окрôмъ воды, — ѣвъ мало и плохо и для того и сила єго, при нездоровôмъ воздусѣ середъ багна, почала упадати. Але Германъ не дбавъ на те. Жадоба грошей чимъ разъ сильнѣйше опановувала єго, — чимъ разъ частѣйше ôнъ думавъ надъ тымъ, якимъ бы ту способомъ розбогатѣти. Зимою ôнъ сидѣвъ въ Дрогобичи, — звычайно у того таки жида, що лѣтомъ куповавъ у него налибану кипячку. Се бувъ нестарый ще, сухій, поганый жидъ. Ôнъ торгувавъ мазею, мотузємъ, желѣзємъ и всякою всячиною, яка потрѣбна для селянъ. Германъ, пробуваючи у него зимою, помагавъ єму неразъ торгувати, при чôмъ богато єму придала ся давна єго онучарска вправа. Жидъ звычайно зазначувавъ цѣну за всякій товаръ, здаючи Германови до роспродажи, а що єму удало ся взяти звышь тои цѣны — се єго. Розумѣє ся, що Германъ не бувъ зъ тыхъ людей, котрî для якоись тамъ чесности готовî самî собѣ шкоду робити. Ôнъ шахрувавъ купуючихъ и деръ зъ нихъ, що мôгъ, а коли неразъ деякій селянинъ зачавъ сварити ся або проклинати, ôнъ смѣючись вытручувавъ єго за дверѣ. Такимъ способомъ Германъ дораблявъ ся. Про

єго грошѣ не знавъ нѣхто и всѣ уважали єго простымъ наємникомъ. У свого господаря ôнъ повнивъ зимою всяку службу и не мало неразъ натерпѣвъ ся ôдъ єго жѣнки и ôдъ другихъ жидôвъ всѣлякои сварки, а то и битя. Однако ôнъ хиливъ ся передъ ними и таивъ у собѣ злôсть.

Само собою розумѣє ся, що таке житє єму швидко збридло и що ôнъ ждавъ весны, якъ спасенія душѣ. На веснѣ отвиравъ ся для него свобôднѣйшій свѣтъ, а житє въ Бориславѣ, хоть нужденне и невыгôдне, все таки якось швидше и веселѣйше збѣгало середъ смѣху и жартôвъ другихъ либакôвъ. Але не того бажавъ Германъ. Ôнъ пôзнавъ цѣну грошей въ нуждѣ, пôзнавъ, що безъ нихъ жити плохо, що они одні можутъ выбавити єго ôдъ тои нужды, погани и унижени, які такъ часто муситъ теперь терпѣти. Поволи въ єго души розгоряла ся страшна, горяча, слѣпа жадоба грошей, заглушувала всякі други чутя, закрывала передъ єго очима всѣ завады и манила єго тôлько одною метою — богацтвомъ. Ôнъ зъ тревогою берѣгъ свои грошѣ, заôщаджені въ дняхъ недостатку зъ Ицкового промыслу, рахувавъ ихъ що тыждня, ховавъ якъ найдорожшу надѣю и не проговоривъ ся о нихъ нѣ передъ однымъ товаришемъ, боячи ся, щобъ они не всилували єго якъ небудь пропустити ихъ. Але ôнъ знавъ, що грôшь лежачи не росте, для того обзиравъ ся пильно довкола, ловивъ всякі слухи, роспытувавъ незначно про користні *гешефты*. Гешефтъ незадовго лучивъ ся. Рядъ почавъ будувати въ Дрогобичи депо́ войскове и шукавъ пôдрядчикôвъ на рôзні будовничі матеріялы. Часы були бѣдні, пôдрядчикôвъ зголошувало ся не богато, а рядъ хотячи приспѣшити дѣло, поставивъ легкі и користні

вымѣнки. Того тôлько треба було Германови. Ôнъ нанявъ ся достарчувати дерева и вапна, але его власныхъ грошей на те далеко не доставало. Ôнъ крутивъ ся, мучивъ ся, кидавъ ся сюды-туды, але надармо. Посторонной помочи годѣ було надѣятись, и Германови недалеко було до того, стратити все до чиста та ити зновъ либати кипячку до Борислава. Несподѣвана, хоть и не зовсѣмъ для него щаслива приключка выратовала его тымъ разомъ.

Жидъ, у котрого пробувавъ Германъ кôлька лѣтъ, дôзнавшись, що его слуга, простый либакъ, взявъ ся рядови достарчувати матеріялôвъ до будôвлѣ, зразу ушамъ своимъ не повѣривъ, ôдтакъ розсмѣявъ ся, — въ кôнци видячи, що Германъ не на жартъ таки заходитъ ся коло роботы — (и кавціи кôлька сотъ гульденôвъ зложивъ и дерева та вапна довозитъ), — розлютивъ ся дуже на него, чому ему того не сказавъ впередъ, чому не пôшовъ зъ нимъ на спôлку и т. д.; а коли вконець Германъ зачавъ просити у него позички кôлькохсотъ гульденôвъ, гнѣвъ его дôйшовъ до того, що не тôлько ôдмовивъ грошей, але ще вылаявши молодого спекулянта, выгнавъ его зô своеи хаты.

— Маршъ, забирай ся! кричавъ розлюченый жидъ. Хто знае, ôдки ты грошѣ взявъ! Може то крадене, — ще менѣ бѣда буде! Рушай, — най тя на очи не виджу!

Германъ забравъ свои манатки и пôшовъ. Его не такъ дôткнула образа и погане пôдозрѣне, якъ завôдъ и ôдмова позички. Що дѣяти? Ту наставники наганяютъ, щобъ швидко достарчувати всего, а ту нѣзащо нѣ матеріялу бôльше закупити, нѣ навѣть фѣры заплатити. Правда, матеріялъ и перевôзъ були тогди въ дрогобицкихъ околицяхъ въ пятеро дешевшѝ про-

тивъ теперѣшного, але у Германа не було майже нѣякихъ грошей. Ôнъ задумавъ ся важко. Якъ на терминъ не поставитъ всего, пропаде кавція, а ту и надѣѣ нема на яку небудь помôчь.

Вже вечерѣло. Забирало ся на слотаву, погану нôчь. Германъ ишовъ, не думаючи нѣ о чôмъ, крôмъ свого »гешефту,« не обзираючись нѣ на пору нѣ на погоду. Въ руцѣ нѣсъ невеличкій пакунокъ. Думки єго, мовь потревоженѣ воробцѣ въ самотрѣску, шибались въ рôзнѣ стороны, шукаючи выходу. Холодный пôтъ выступавъ на лици, коли наверталась єму думка, що »прийде ся на все махнути рукою, тай«... Махнути рукою на те, на чôмъ ôнъ довгѣ лѣта будувавъ всю надѣю своєи будучности! Нѣ, сего не буде! Ôнъ мусить найти ще способъ, мусить щось придумати! Поволи стемнѣло ся, — холодный дощь почавъ кропити въ лице Германа. Дрôбнѣ, гризкѣ, студенѣ краплѣ упали такъ несподѣвано на єго розгорячене лице, що ôнъ въ однôй хвили зупинивъ ся и оглянувъ ся довкола, немовь пробужденый зô сну, пригадуючи собѣ, де се ôнъ и що зъ нимъ робитъ ся. Ажь теперь ôнъ нагадавъ собѣ, що єго выгнано зъ хаты, що треба шукати де небудь нôчлѣгу.

— Треба ити до шинку спати, — подумавъ ôнъ собѣ и оглянувъ ся довкола, на якôмъ то ôнъ передмѣстю.

— Та се Ланъ! проворкотѣвъ ôнъ самъ до себе. А я ту коли зайшовъ ажь изъ Зварицкого передмѣстя? Тьфу!

И ôнъ обернувъ ся якъ стôй, щобъ вернути на Зварицке и пôти тамъ на нôчь до знакомого шинку, въ котрôмъ звычайно збирали ся либаки. Обертаючись живо на краю улицѣ, ôнъ въ су-

меркахъ зачепивъ лôктемъ якусь людину и мало не струтивъ єи до глубокого рова край дороги.

— A riech'an daanen tat'n aran! крикнувъ на него звôнкій, дѣвчачій голосъ, и при тôмъ двѣ мягкѣ руки обхватили єго руку такъ нагло, що ôнъ задрожавъ цѣлымъ тѣломъ и мало що самъ не стративъ рôвноваги.

— Nü, wus is? запытавъ ôнъ, обертаючи ся въ той бôкъ, де грозило небезпеченьство. Помимо неласкавыхъ слôвъ, якими привитала єго незнаєма людина, въ голосѣ єго не було нѣ гнѣву нѣ прикрои жорстокости. Дотыкъ мягкихъ рукъ зробивъ на него якесь дивне враженє; ôнъ самъ не знавъ, що оно таке, и почавъ крôзь сумерки приглядати ся незнаємôй особѣ.

Се була жидôвска дѣвчина, лѣтъ може коло двайцяти, повнолиця, чорноока, хоть и не зовсѣмъ хороша собою. Подôбныхъ лиць бачивъ Германъ день-денно цѣлѣ десятки на улицяхъ, але тогди, вечѣрною добою, пôдъ влiянємъ мягкого дотыку єи рукъ, бачилось єму, що те лице якесь принаднѣйше ôдъ другихъ, очи живѣйшѣ, голосъ приємнѣйшій; однымъ словомъ — ôнъ ставъ немовь причарованый, и зъ глупою миною дививъ ся на незнаєму дѣвчину. Ще и теперь, пригадавши собѣ тоту стрѣчу и цѣлу сцену на улици, Германъ сплюнувъ зъ досады.

— Отъ не мало мене де лихо здыбати, та догонило на гладкôй дорозѣ! проворкотѣвъ ôнъ, морщачи чоло. Дурень зъ мене бувъ тай годѣ!

Але тогди, при першôй стрѣчи зъ Рифкою, Германъ дуже а дуже далекій бувъ ôдъ подôбныхъ неделикатныхъ думокъ и выкликôвъ. Впрочѣмъ на хвилю ôнъ не мôгъ прийти нѣ до якихъ загаломъ думокъ,

доки єму надъ ухомъ не прозвучавъ звôнкій смѣхъ дѣвчины. Смѣхъ той протверезивъ єго.

— Ну, чого стоишь очи выпуливши? проговорила она. Ади, дощь буде, — махай!

Она хотѣла ôдойти, — Германъ мимоволѣ, машинально, хопивъ єѣ за рукавъ, осмѣхаючись. Она поглянула на него якимсь дивнымъ, на-пôвъ гнѣвнымъ, на-пôвъ вызываючимъ поглядомъ. Германъ осмѣливъ ся, — почавъ ровмавляти, идучи поручь неи. Такъ завязало ся ихъ перше знакомство.

Рифка, якъ и Германъ, була сирота. Єи родичѣ померли такожь на холеру, — она лишила ся маленькою дитиною въ опѣцѣ старои тѣтки, у котрои жила и теперь. Тѣтка тота, бездѣтна вдова по арендарю зъ Залѣся, взяла єѣ за свою, обѣцюючи при выходѣ за-мужь дати ѣй 500 гульденôвъ посагу и выправу. Рифка росповѣла про все то Германови заразъ першого вечера, закимъ зайшли до єи хаты. Германъ ôдпровадивши єѣ ажь до дверей, пôшовъ задуманый ночувати до шинку. Щасливый случай, — гадавъ ôнъ собѣ, — кобъ лишь удало ся! Возьму, оженю ся зъ Рифкою, а єи вѣномъ можь буде поратувати ся бодай що то! Тота думка засѣла єму въ голову и ôнъ твердо рѣшивъ ся выповѣсти єѣ. При тôмъ и часу годѣ було тратити, — дѣло пильне, а Германъ хотѣвъ якъ найшвидше допяти свого. Заразъ на другій вечеръ ôнъ пôдстерѣгъ Рифку, якъ ишла до мѣста, и росповѣвъ ѣй свою думку. Она зразу завстыдала ся и почестувала єго звычайнымъ своимъ »a riech'an daanen tat'n aran!«, але коли Германъ росповѣвъ докладно про себе и свôй заробокъ, стала троха ласкавѣйша, часъ ôдъ часу поглядала зъ пôдлоба на него и вконець велѣла поговорити зъ тѣткою.

Дѣло удало ся, хоть не безъ звычайныхъ торгôвъ и передирокъ, а за двѣ недѣлѣ Рифка вже була жѣнкою Германа, а Германôвъ »гешефтъ«, попертый Рифчиными грôшми, пôшовъ живо въ гору, приносячи Германови значный зискъ. Оженивши ся, Германъ почувъ ще горячѣйшу жадобу грошей, — ôнъ знавъ, що незадовго на єго головѣ буде удержанє численнѣйшои родины, прокормленє кôлькохъ голодныхъ а не працёвитыхъ ротôвъ. А єму такъ не хотѣло ся попасти зновъ въ стару нужду, а ще до того зъ родиною. Дрожь холодна проходила по єго тѣлѣ, коли подумавъ собѣ щось подôбного, — длятого кинувъ ся всею силою въ »гешефтъ», — урывавъ всѣмъ и кождому, крутивъ, вивъ ся, кривдивъ, кого мôгъ, ошукувавъ рядъ на якости дерева, на вазѣ вапна, на всѣмъ, — пôдплачувавъ злѣсныхъ и половину кльоцôвъ бравъ за дармо зъ паньскихъ лѣсôвъ, — однымъ словомъ, бувъ всюды и деръ лыко, де тôлько дрôбку ôдставало. Така праця, дрôбна, томяча, гидка, — середъ вѣчныхъ сварôвъ, проклятій, крикôвъ и униженъ прийшла якъ разъ до смаку Германови. Она забирала всѣ єго силы, всѣ єго думки, — не давала єму нѣ надъ чимъ застановити ся, заглушувала всякій внутрѣшній, людскій голосъ окрôмъ невгомонной, несытои жадобы зиску. Рифка и єи тѣтка (Германъ живъ въ ихъ домику) дивили ся на єго невсыпучу запобѣгливôсть и тѣшились, подивляючи спрытъ и розумъ Германа, коли той вечеромъ въ шабасъ росповѣдавъ имъ про свои штуки та роботы. Всѣ троє они жили по давному, — крайне ощадно. Рифка и єи тѣтка занимали ся деякою роботою, котра ихъ прокормлювала, а и Германови такожь не богато було треба. Такимъ способомъ грошѣ призбирувались до

купы, и незадовго Германъ мôгъ уже выняти зъ обороту жѣнчинъ посагъ — якъ чистый зискъ. Коли до будôвлѣ не треба вже було нѣ дерева нѣ вапна, Германъ пôднявъ ся доставки гонтъ, латъ и другихъ потрѣбныхъ знадобôвъ, и на всѣмъ выходивъ зъ зискомъ черезъ свою спрытнôсть и часто безсовѣстне туманенє гоѣвъ — фѣрманôвъ та злѣсныхъ. Будованє депó протягло ся цѣлыхъ 4 роки, а за той часъ Германôвъ капиталъ успѣвъ нарости до значнои цифры 10 тысячь. Иншій на мѣсци Германа затеръ бы въ долонѣ зъ радости, що удалось такъ гарно зискати, и памятаючи стару приповѣдку: »по зиску утраты надѣй ся,« сховавъ бы грошики въ безпечне мѣсце, тай зачавъ сякъ-такъ жити процентами. Але Германъ бувъ не зъ такихъ. Боротьба задля крайцара, задля гульдена, а то и сотнѣ гульденôвъ, — боротьба завзята, тяжка и ненастанна розгорячила єго. Ôнъ шукавъ другого поля, на котрôмъ бы мôгъ сейчасъ стати до бою зъ новыми противниками. Таке полѣ вже истнувало, а истнувало оно не де, а въ Бориславѣ.

Домсъ, знаменитый прускій капиталистъ, котрому наша Галичина майже въ кождôй галузи промыслу винна першій товчокъ, проѣзджаючи разъ черезъ Дрогобичь, звернувъ увагу на дивну мазь, котру жиды въ коновкахъ розносили на продажь селянамъ по ринку. Переконавшись, що се нафта, занечищена земляными и другими мынеральными примѣшками, ôнъ забажавъ побачити те мѣсце, де добувають ту мазь. Єму сейчасъ вказали Бориславскiї мочары. Селяне росповѣли єму, якъ она пôдходить на верхъ воды, якъ выпалює траву и всяку ростиннôсть, — а деякiї заговорили навѣть про пôдземныхъ,

заклятыхъ боёвникôвъ, котрыхъ перегнила кровь выплыває на верхъ. Домсъ, практичный чоловѣкъ, розумѣє ся, не богато тамъ зважавъ на такӣ казки, але швидко покмѣтивъ, що нафтовӣ жилы мусятъ бути неглубоко, коли нафта сама пôдходитъ до горы, и що мусятъ они бути не-абы-якӣ богатӣ. Ôнъ поѣхавъ до Борислава, звидѣвъ мѣсцевôсть и рѣшивъ сейчасъ зачати першу пробу. У кôлькохъ бѣднѣйшихъ ôнъ позакуплявъ за безцѣнокъ части поля и нанявши бориславскихъ таки парубкôвъ, почавъ копати вузенькӣ »дучки«. По трехъ-чотырехъ сяжняхъ показала ся нафта. Домсъ тріюмфовавъ. Ôнъ швидко кинувъ ся будувати дестилярнѣ, почавъ радити ся зъ учеными инженерами та гутниками. А тымчасомъ зъ боку натягла инша хмара, котра швидко затемнила єго надѣѣ.

Въ околици рознесла ся вѣсть помѣжь всѣми маєтнѣйшими або и бажаючими швидко доробити ся, про Домсову нахôдку и про »чистий интересъ«, якій зъ того дасть ся зробити. Всѣ, а особливо жиды, лавою поперли въ Бориславъ, хто зъ готовыми грôшми, а хто и такъ на щастє. Почала ся боротьба, якои доси не бачила Галичина. Слизькій, влѣзливый елементъ жидôвскій, мовь вода пôдчасъ повени, вдиравъ ся у всѣ закутины, всѣ шпарки, немовь тысячѣ хробакôвъ, и показувавъ ся всюды, де єго нѣхто и не надѣявъ ся. Докладне знанє простого люду, умѣлôсть выкористувати єго, ошукувати въ дрôбницяхъ, на кождôмъ кроцѣ, — надавали жидамъ велику перевагу надъ нѣмецкими капиталистами и всякими фаховыми людьми. Домсъ не мôгъ выдержати ихъ конкуренціи и хоть не переставъ держати ся въ Бориславѣ, однако дѣло не приносило такои корысти, якои надѣявъ ся. Тôлько жиды зô своимъ »рабôвницкимъ господарова-

нѣмъ« могли удержати ся. Они не зважали на нѣ-нащо, щобы тôлько добути »кипячку.« Закопы роблено вузкӣ, огороджувано хворостомъ, вентиляція зразу була дуже мизерна, нѣякихъ приписôвъ безпеченьства нѣ здоровля не заховувано, — тысячѣ и тысячѣ робôтникôвъ гибли за марный зыскъ, а жиды збивали тысячѣ и миліоны. Они и одинъ другому не пропускали. Де одинъ добувъ нафту, другій копавъ тужъ побôчь него, бравъ глубше, пôдкопувавъ ся пôдъ тамтого. Урядъ не мôгъ собѣ зъ тымъ дати рады, бо довгій часъ не було въ Бориславѣ майже нѣякои урядовои контролѣ, майже нѣякого надзору надъ публичнымъ безпеченьствомъ. Всѣлякого рода проступки, а то и страшнӣ справки, були дуже звычайнӣ. Село Бориславъ поволи щезало въ тôмъ непрослѣдимôмъ хаосѣ, мовь пѣна на водѣ. Давнӣ побитӣ »боєвники« встали зъ могилъ, а встаючи розвалили село, котре выросло було надъ ними!

Германъ Гольдкремеръ бувъ одинъ зъ першихъ спекулянтôвъ, що злетѣли на Бориславъ, мовь хижӣ вороны на падло. Незадовго у него були вже три ямы зъ »матками«, с. є. зъ головными нафтовыми жилами. Германъ ставъ напруго богачемъ. Доси ôнъ тôлько боровъ ся, — теперь ставъ безпечно на ноги. Капиталъ плывъ єму самъ до рукъ. Але ще довгій часъ не покидала єго тота горячка, зъ якою колись взявъ ся до першои спекуляціи. Довго ще ôнъ цѣлыми днями лѣтавъ по Бориславѣ, заглядавъ ôдъ ямы до ямы, сваривъ ся, кричавъ, штуркавъ робôтникôвъ, однымъ словомъ, якъ говорили рôпники: »квапивъ ся, немовь завтра вже мали єго нести на окопище,« Ôнъ зразу немовь самъ не вѣривъ свому щастю, боявъ ся, що ось-ось оно розслизне ся, розвѣє ся, мовь дымъ.

Неразъ вечерами ôнъ заглядувавъ въ тѣснî, темнî горла ямъ и дрожь пробѣгала по єго тѣлѣ. Ôнъ пригадувавъ собѣ своє либацке житє, пригадувавъ собѣ селяньскî оповѣданя про людску кровь въ земли, про поганыхъ »песёглавцѣвъ,« що живî лежатъ въ могилахъ и ждутъ, поки хто ихъ не выпуститъ на свѣтъ. Єму ставало страшно. Єго забобонна фантазія рисувала єму почварнî образы, — єму причували ся навѣть въ снѣ стогнаня, котрî нѣбы добуваютъ ся зъ ямъ середъ пôтьмы и мертвои тишѣ. Але такî хвилѣ, не то рефлексіи, не то мускулярного змученя и успокоєня, були дуже рѣдкî. Горячкова дѣяльнôсть затопляла Германа, — ôнъ бувъ немовь слѣпый, немовь сновида, що пôдъ проводомъ невидимои силы ступає понадъ пропасть и тымъ тôлько щасливо переходитъ надъ нею, що не бачитъ нѣчого коло себе. Такъ само не бачивъ Германъ въ своѣй горячцѣ деякихъ важныхъ рѣчей, котрî ôдтакъ тымъ дужше дали єму почути ся. Передовсѣмъ ôнъ не бачивъ того, якъ розвивало ся за тî лѣта єго родинне житє. У него родивъ ся одинъ сынъ, Готлибъ, але Германови нѣколи було уважати (впрочѣмъ нѣ умѣня анѣ способности до того у него не було), якъ розвиває ся, пôдъ якими влiянями росте єго сынъ. Ôнъ знавъ тôлько то, що на четвертôмъ роцѣ вѣку малый Готлибъ почавъ учити ся ôдъ звычайного, троха порядньйше одѣтого бельфера гебрейскои мовы и письма св., а на шестôмъ роцѣ пôшовъ до »нѣмецкои« школы въ Дрогобичи. Знавъ также и то — (учителѣ частенько єму о тôмъ говорили) — що Готлибъ дуже тупа голова и плохо учитъ ся. Але розважити докладнѣйше надъ тымъ всѣмъ ôнъ не мôгъ и не мавъ коли, тому-то и збувавъ все грôшми, — плативъ добре учителямъ,

що »пôдъучували« єго Готлиба приватно. дома, — славъ вино та цукры оо. Василіянамъ, пôдъ котрыхъ зарядомъ була школа, — и Готлибъ поволи, зъ тяжкою бѣдою ишовъ зъ клясы до клясы.

Та не довгожь тягло ся образоване Готлиба. Скôнчивши четверту нормальну ôнъ на ôдрѣзъ объявивъ ôтцю, що далѣ »мучити ся въ тôй проклятôй школѣ« не думає. Отець зъ першу зачудувавъ ся, далѣ розлютивъ ся и почавъ грозити, а видячи, що все то не помагає, приставъ на жадане сына и давъ єго до склепу на науку торговои практики. Тамъ пробувавъ Готлибъ и доси. Сцена зъ сыномъ по скôнченю нормалокъ першій разъ отворила очи батькови, розгорячкованому грошевыми спекуляціями. Ôнъ побачивъ, що єго сынъ попри всѣмъ лѣнивствѣ, попри всѣй оспалости, близькôй до идіотизму, умѣє бути такимъ упертымъ, такимъ завзятымъ, що єму ажь страшно стало. Довгѝ часы стояла Германови передъ очима маленька, груба буцмата фигурка єго сына зъ низкимъ чоломъ, четинистымъ въ гору стирчачимъ волосємъ зъ грубыми посинѣлыми зô злости губами, зъ маленькими, сѣрыми очима, въ котрыхъ палала така тупа завзятôсть, така злоба и лютôсть, якои ôнъ доси нѣколи не бачивъ у дитины. Зъ затиснеными кулаками и зъ страшнымъ крикомъ Готлибъ кидавъ ся на него, самъ не знаючи чого. Нападъ лютости не богато рôжнивъ ся у него ôдъ нападу епилепсіи.

Але спекуляційна горячка Германа тогды ще зовсѣмъ була не устала. Готлибъ успокоивъ ся, поставивши на своѣмъ, хоть зъ лиця єго, — се Германъ ажь теперь побачивъ, — нѣколи не сходила понура упертôсть идіота, котра знов часомъ напруго переходила въ безмысну, идіотичну веселôсть. Друге,

що Германъ ôдъ теперь мавъ часъ розважити на своѣмъ сыну, — се була жадоба грошей, — нѣ, жадоба роскиданя ихъ. Ôнъ купувавъ рôжнû забавки и туй таки псовавъ та товкъ ихъ, — книжокъ бувало на курсъ у него переводило ся бôльше копы, — одежа щезала на нѣмъ, мовь на огни, — однымъ словомъ, Готлибъ ôдъ малу перемѣнювавъ ся поволи въ якогось кобольда, въ якогось духа мучителя, котрому все на завадѣ, все въ дорозѣ, и котрый все старає ся змести и знищити, до чого тôлько може руку приложити. Стѣны въ єго покою повнû були дѣръ, выверченыхъ въ мурѣ ножиками, а туй таки въ тыхъ дѣрахъ виднѣли ся ще поломанû ôстря ножикôвъ. Слуги и служницѣ мали зъ нимъ исте пекло: нѣколи не давъ имъ спокôйно перейти попри себе, щобъ не швякнути батогомъ, не вдарити каменемъ, не бризнути болотомъ. Германъ, котрый дуже рѣдко бувавъ дома и котрого Готлибъ въ початкихъ троха боявъ ся, не знавъ, або мало знавъ о тôмъ: ажь сцена высше згадана отворила єму очи. Тай тогды ôнъ надъ тымъ такъ богато не застановлявъ ся. »Отъ дитина, — погадавъ собѣ, — звѣстна рѣчь, живе, вразливе,« Ôнъ успокоивъ ся ôддавши єго до склепу свого знакомого, блаватного купця Менкеса. Та не довго тревавъ єго спокôй. Сынъ и ту не переставъ бути тымъ, чимъ зробила єго на-пôвъ природа, а на-пôвъ выхованє матери, и дуже часто Германови приходило ся слухати жалобъ другихъ субъєктôвъ, а то и самого принципала, — дуже часто приходило ся єму сплачувати значнû сумы за шкоды, якихъ понароблявъ єго сынъ въ рôжныхъ мѣсцяхъ.

Але поволи-поволи, зъ ростомъ маєтку потухала спекуляцûйна горячка въ Германовôй крови. Ôнъ те-

перь уже ставъ найпершимъ богачемъ помѣжь всѣми бориславскими капиталистами. У него було кôлькасотъ власныхъ ямъ, — кôльканайцять дестилярень, на него працювало кôлька тысячь робôтникôвъ, працювало пôдъ надзоромъ невмолимыхъ неробôвъ-жидôвъ, котрымъ Германъ за те тôлько и плативъ по 40—60 кр. денно, щобы наганяли робôтникôвъ до роботы ôдъ рана до ночи. За 15 лѣтъ, ôдъ часу почину бориславскои спекуляціи, Германъ закупивъ бориславску доминію и ще кôлька шляхоцкихъ посѣлостей въ околици и ставъ уже дѣдичемъ. Але разомъ зъ тою щасливою хвилею, коли се стало ся, — наставъ въ житю Германа новый, зразу дуже мало видный, але все важный зворотъ. Єго очи, доси заслѣпленû тôлько одною жадобою, занятû тôлько шуканємъ одного — богацтва, теперь, найшовши єго, почали оглядати ся навкруги, почали пильнѣйше роззирати всѣ обставины, середъ котрыхъ текло житє Германа. Той, такъ сказати, критичный зворотъ, не надôйшовъ разомъ, не ставъ нѣколи до теперь надто сильный, — але все таки богато вражѣнь, котрыхъ Германъ впередъ не добачувавъ, пôдпадали єму пôдъ очи, будили єго увагу, мутили потроха супокôй, и падучи поволи, незначно, часъ ôдъ часу, мовь краплѣ холоднои воды на розôгрѣте тѣло, разили єго глубоко, лютили и перероблювали цѣлу єго вдачу, весь свѣтоглядъ.

Окрôмъ дивнои натуры сына, котра перша звернула на себе єго увагу, ôнъ швидко покмѣтивъ, що и єго жѣнка въ своѣмъ родѣ не менше цѣкаве и сумне явище, и коли темпераментъ сына не можь було назвати инакше, якъ хоробливымъ, — то и она зовсѣмъ не була нормально розвита. Оженивши ся зъ нею, Германъ ôдъ разу кинувъ ся до сво-

ихъ дѣлъ, зъ головою потонувъ въ нихъ и не бачивъ, якъ жива, бесѣдлива и яко-тако привѣтна дѣвчина, зъ котрою ôнъ оженивъ ся, перероджувалась, перемѣняла ся поволи въ зовсѣмъ другу, не подôбну до першои. Она зовсѣмъ не була образована, а доки ще незабезпечене становище Германа нагоняло ѣй страхъ о будущу долю и заставляло до якои небудь роботы — доти и до людей була подôбна. Але швидко маєтковый станъ Германа полѣпшивъ ся, — єму нѣчого було бояти ся о будущій хлѣбъ, — самъ не знаючи, якъ и коли, ôнъ ставъ жити выгôднѣйше, въ порядної, хорошо меблёванôй хатѣ, ставъ держати слугъ, конѣ, — далѣ закупивъ въ Дрогобичи кôлька камениць на власнôсть, — и тутъ житє єго жѣнки пôшло зовсѣмъ другою дорогою. Всяке занятє, всяку роботу она покинула, — стала ѣсти смачно и богато, немовь хотячи вынадгородити собѣ давнѣйшї часы недостатку. Строѣ занимали єѣ якійсь часъ, и она выдавала на нихъ немаго грошей. Але чимъ дальше въ лѣта, тымъ бôльше она товстѣла и лѣнивѣла. Цѣлыми днями она сидитъ бувало въ мягкôмъ, выгôднôмъ фотелю пôдъ ôкномъ та смотритъ на ринокъ. Єи лиця стали повнї и ôддутї, — очи колись чорнї, блискучї и заманчивї, теперь стратили блискъ и стали немовь оловянї. — голосъ понизивъ ся, згрубѣвъ, а рухи стали тяжкї и неповоротливї. Людска, жива подоба замѣтно тонула въ надмѣрѣ мяса и товстости. Панѣ Гольдкремеръ на всякого, хто єѣ бачивъ, робила прикре, ажь гидке враженє.

Безграничне лѣнивство, физичне и духове, выродило у неи також упертôсть, властиву идіотамъ, котрымъ годѣ подумати о чôмъ небудь, — значитъ, годѣ и рѣшити ся на яку-небудь змѣну, на якій-

небудь живѣйшій крокъ. Она такъ бояла ся всякого руху, всякои змѣны довкола себе! Она и сынови свому передала тото idioтичне лѣнивство и тоту тупôсть, тôлько що у Готлиба до неи примѣшала ся ще ôтцева горячка, выступаюча рѣдкими выбухами лютости и вѣчною жадобою нищеня, псованя та траченя всего безъ думки и безъ цѣли. Правда, школа, товариство, въ котре ôдтакъ вôйшовъ Готлибъ, обтесали троха єго дику вдачу, але не змѣнили єи. Она выявляла ся теперь рѣдше, нѣжь впередъ, але все таки выявляла ся, скоро що небудь зъ боку дало до сего досыть сильный товчокъ.

Германъ не швидко успѣвъ докладно приглядѣти ся всему тому. Зъ разу не клавъ на то великои ваги. Але вѣчна нерухомôсть, бездѣйнôсть и упертôсть жѣнки лютила єго, — горячкового, непосидючого спекулянта. Ôнъ часто починавъ зъ нею сварку, але все надармо. Она неразъ и ôдповѣдати єму не хотѣла, або на єго бесѣду ôдповѣдала на-пôвъ добродушнымъ, на-пôвъ глупымъ смѣхомъ. Германъ лютивъ ся и выбѣгавъ зъ дому. Подôбнѣ сцены послѣдными часами ставали що разъ частѣйшѣ. Германови робило ся дома чимъ разъ прикрѣйше, ôнъ чувъ ся немовь въ рѣзницкôй ятцѣ, переповненôй запахомъ свѣжого мясива. Щось мовь перло єго зъ дому, — але самъ ôнъ не знавъ, куды дѣти ся. Та щастє єго, що ôнъ не зовсѣмъ ще ясно бачивъ, що се за люде, зъ котрыми єму треба жити, — що се за натуры, єго жѣнка и сынъ! Щастє єго, що ôнъ не знавъ, чому они такѣ дивнѣ, капризнѣ, упертѣ, — що ôнъ уважавъ ихъ здоровыми людьми! Колибъ ôнъ бувъ знавъ, яка велика мѣрка помѣшаня розуму и психичнои недуги лежитъ въ ихъ крови, ôнъ певно не бувъ бы мôгъ и

днины ночувати зъ ними пôдъ одною стрѣхою! Правда — житє и природа, се дуже консеквентнї дѣячѣ, — они швидко показали єму и тотъ бôкъ дѣла, — але все таки ближше застановленє моглобъ було злагодити переворотъ, а то и зовсѣмъ звести єго на супокôйну дорогу лѣкарского та психіятричного ратунку.

И теперь, въ хвили найбôльшои переваги рефлексіи та споминокъ, яку доси тôлько переживавъ Германъ, ôнъ не задержувавъ ся довго надъ картинами свого родинного житя, — такъ дуже те житє єму обридло. Саме вчера у него була завзята передирка зъ жѣнкою, въ котру вмѣшавъ ся и сынъ, що на той часъ бувъ дома. Германъ теперь вже и не тямитъ, о що имъ пôшло, — але тôлько тямитъ, що жѣнка и сынъ насѣли на него такъ, що мусѣвъ утѣкати зъ дому. Жѣнка лаяла єго, а сынъ грозивъ, посинѣвши зô злости. Германъ сплюнувъ передъ себе зъ досады. »Проклятє боже на таке житє!« шепнувъ ôнъ беручи ся до роботы. Швидко перо заскрипѣло по шерсткôмъ, сивôмъ паперѣ. Але рефлексія ще не втихла. Германъ запинивъ ся по хвили, поглядаючи на великї стовпы циферъ, що пяли ся передъ єго очима на паперѣ.

— Для кого то все? прошептавъ ôнъ. Хто зъ того схôснує? А на се прецѣнь весь мôй вѣкъ пôшовъ, — всѣ мои силы!...

Але дѣловый, практичный чоловѣкъ въ однôй хвили обôзвавъ ся и всѣ непотрѣбнї рефлексіи втихли, поховали ся геть, мовь малї дѣти передъ рôзкою. Германъ вставъ, пройшовъ ся по комнатѣ, выпивъ склянку воды и засѣвъ до роботы.

Була одинайцята година. Сонце жарило, а вѣтеръ крôзь ôкно заносивъ до комнаты роспареный нафтовый сопухъ и безконечный гукъ, крикъ та гамôръ робу-

чого люду. Германъ все ще сидѣвъ и писавъ, не зважаючи на нѣщо. Ôнъ умысно хотѣвъ набити собѣ голову цифрами та рахунками, щобы прогнати другiи, поганiи думки.

Наразъ дверѣ до єго покою зъ лоскотомъ отворили ся, а въ нихъ показало ся нагло, мовь червона блискавка, широке, розгорѣле лице єго сына. Ще хвилька, а передъ нимъ стоявъ Готлибъ, задыханый, покрытый курявою, зъ блискучими очима и стиснеными кулаками.

— Га, — промовивъ ôнъ, важко дышучи и падучи безсильно на канапу.

Германъ перепудженый и здивованый выпуливъ на него очи.

— А ты чого сюда прибѣгъ? запытавъ ôнъ по хвили.

Готлибъ не ôдповѣдавъ. Видно, що ôнъ пѣшки перейшовъ всю дорогу зъ Дрогобича, тай то перейшовъ швидко, Щожь таке стало ся? Чого єму треба? думавъ собѣ Германъ, дивлячись на сына и ждучи єго ôдповѣди. Ôдповѣди не було.

— Ну, щожь тамъ такого? промовивъ Германъ ласкавѣйше, — чогось прийшовъ?

Послѣдне запытанє стрясло наразъ Готлибомъ, мовь искра електрична. Ôнъ въ однôй хвили зôрвавъ ся и прискочивъ до ôтця.

— Грошѣ давай, — чуєшь грошѣ! скрикнувъ ôнъ, чѣпаючи єго за груди. Грошѣ давай, — менѣ грошѣ треба, — богато, чуєшь!...

Голосъ ледво продиравъ ся Готлибови крôзь пересохле горло. Єго руки дрожали. Германъ поблѣдъ зô страху. Ôнъ не знавъ що робити: чи кричати о помôчь, чи уговорювати сына по добру.

— На щожь тобѣ грошѣ? спытавъ спокôйно Германъ. Ôнъ силувавъ ся на спокôй, хоть чувъ, що ему щось пôдъ горло пôдступае, немовь хоче его удусити.

— Треба! треба! не пытай, — кричавъ Готлибъ, шарпаючи его. Давай швидко, — у тебе ихъ и такъ много! Давай!...

Готлибôвъ голосъ урвавъ ся. Германъ поглянувъ на его лице, въ его очи... Боже! що за дикôсть, що за страшна жадоба! Ему стало страшно и мерзко, немовь се не власна его дитина, а якійсь гадъ дотыкае ся тѣла. Зачудоване перейшло въ гнѣвъ. Ôнъ однымъ замахомъ ôдопхнувъ сына ôдъ себе, такъ, що той хитаючись покотивъ ся въ кутъ къ стѣнѣ.

— Що, — крикнувъ теперь Германъ, дрожачи зъ гнѣву, — ты ôдки? Що ти за одинъ? Чи такъ ся до тата зъ просьбою приходитъ? А ты смѣешь на мене руку пôднимати? Не знаешь, що въ письмѣ написано: усхне рука, котра пôднимае ся на батька! И ты за грôшми? заразъ кажи, на що ихъ тобѣ?

Готлибъ, якъ упавъ на канапу, такъ таки и лежавъ, не кажучи и слова. Ôнъ разъ тôлько поглянувъ на батька, але такимъ ненависнымъ, злобнымъ, затятымъ поглядомъ, що Германъ замовкъ и сплюнувши та пройшовши ся два-три разы по комнатѣ, сѣвъ назадъ до роботы, не звертаючи уваги на сына.

Настало полудне. Служниця вôйшла и звѣстила, що обѣдъ готовый.

— Ѣсти пôдемъ, — обернувъ ся остро батько до сына. Готлибъ не кажучи слова, вставъ и пôшовъ до обѣду. Ôнъ ѣвъ своимъ звычаемъ, богато и пажерливо, — але се не дивниця була Германови. Дивниця було ему тôлько то, що Готлибъ зъ такою жадобою

выпивавъ склянку за склянкою вина, котре стояло на столѣ. Германъ бачивъ, якъ Готлибови очи розгоряли ся чимъ разъ дужше, — грубѝ вишневои краски губы рушали ся, але нѣ одно слово не выходило зъ устъ. Бачилось, Готлибъ бесѣдувавъ, радивъ ся самъ зъ собою нечутнымъ нѣкому голосомъ. Батько зъ разу хотѣвъ заборонити єму пити такъ богато, але далѣ подумавъ собѣ: »нехай, — швидко засне, — то и перейде все.« И дѣйсно Германови не довго прийшло ся ждати. Ще за обѣдомъ сонъ зломивъ Готлиба, ôнъ перевернувъ ся на софку и захрапавъ, роскинувши руки и ноги и широко ростворивши уста. Ôнъ лежавъ такъ передъ Германомъ недвижный, — тôлько губы разъ въ разъ шевелили ся, немовь таємнича нарада зъ самымъ собою не переставала и въ снѣ.

III.

Сонце похиляло ся зъ полудня. Єго горяче промѣнє сыпало ся искристымъ градомъ на бориславске узгôрє, розсыпаючись по сугорбахъ сѣрои глины, выдобутои зъ глубочезныхъ ямъ, роспалюючи тонкî дротянî линвы навиненî на корбахъ, заламуючись и мигтячи всѣми фарбами веселки на калужкахъ та потôчкахъ, котрыхъ стухла, болотниста вода покрыта була зверха густою, плывкою нафтою. Ясне, погôдне небо горѣло надъ горячимъ Бориславомъ и выглядало такъ само сѣро, якъ цѣла зруйнована околиця. Вѣтеръ нѣ разу не шевельнувъ воздухомъ, не повѣнувъ холодомъ, не розсѣявъ важкого, густого сопуху, що выходячи зъ ямъ, зъ глины, зъ потокôвъ, зъ брудныхъ магазинôвъ, залягавъ хмарою надъ Бориславомъ, спиравъ духъ въ груди. А ще горы, обрубанî зъ лѣса, покрытî голыми стирчачими пеньками або зовсѣмъ выгорѣлыми шутроватыми та камѣнястыми галявами, доповнювали враженє того сумного краєвиду. Голосы, що рано розлягали ся и зливали ся въ оденъ безмѣрный гамôръ, заповняючій всѣ закамарки Борислава — теперь змовкли. Якась сонна мертвота залягала довкола. Тôлько рôпники въ своихъ зароплених сорочкахъ, самî зароплені по очи, лѣниво повертали ся коло ямъ, крутячи корбами, та теслѣ цюкали рôвностайно своими топорами о дерево, мовь

великѣ жовны. Всякій рухъ, якій видно було довкола, — всякій голосъ, якій можь було учути, — все нагадувало радше повôльный, сонливый рухъ та туркôтъ величезнои машины, тôлько що колеса, зубцѣ, загачки та шрубы тои машины, були живѣ люде зъ тѣломъ и кровю. Думка, не находячи нѣчого принадного нѣ поверхъ землѣ анѣ надъ землею, мимоволѣ ниряла въ тоту темну, страшну глубѣнь, де теперь, въ тôй самôй хвили, мучатъ ся, працюютъ, рыютъ тысячѣ людей, де кипитъ робота, оживає або завмирає надѣя, боре ся житє зô смертю, боре ся чоловѣкъ зъ природою. Кôлько сумныхъ зôтхань, тревожныхъ думокъ, горячихъ молитовъ, пяныхъ выкрикôвъ розлягаєсь въ внутрѣ землѣ, але на верхъ не выдобуває ся нѣчо крôмъ удушливого сопуху, — все пожирає земля, глубѣнь, пôтьма, мовь той старосвѣтскій божокъ власнѣ дѣти. А сонце горитъ на небѣ, мовь розпечена желѣзна куля, и бачитъ ся, навмысне силуєсь якъ найшвидше высушити всю силу. сѣ живѣ соки въ тыхъ чорныхъ послаблыхъ рôпникахъ и въ тыхъ голыхъ, обнищеныхъ зъ лѣсôвъ, тôлько беззубыми, чорными пеньками наѣженыхъ горахъ.

Германъ Гольдкремеръ не мôгъ нынѣ по обѣдѣ и на хвилю заснути, такъ зрушили єго рôжнѣ враженя нынѣшного дня. Ôнъ выйшовъ зô свого помешканя и пôшовъ на Новый Свѣтъ, де було найбôльше и найбогатшихъ єго ямъ. По дорозѣ минавъ ôнъ богато чужихъ закопôвъ, але не обзиравъ ся на нихъ, силувавъ ся навѣть нѣчого не видѣти, нѣчимъ не займати ся, бо чувъ, якъ всяка, хоть и найзвычайнѣйша рѣчь, дивнымъ способомъ тревожитъ єго роздразненѣ нервы. Ôнъ бувъ немовь въ горячцѣ, коли всякій, хоть и зовсѣмъ легонькій дотыкъ на болюче

тѣло выдає ся хорому важкимъ ударомъ. Германъ самъ не знавъ, що зъ нимъ стало ся сегодня. »Чи я мало спавъ, чи перестудивъ ся, чи що такого?« — воркотавъ ôнъ самъ до себе, чуючи въ собѣ тоту дивну, нечувану змѣну. Єму здавалось именно, що на все ôнъ нынѣ дивитъ ся якимись новыми очима и що весь Бориславъ нынѣ для него якійсь новый свѣтъ. Що се мало значити? Чому, напримѣръ, худи̂, нужденни̂, чорни̂ лиця рôпникôвъ працюючихъ коло ямъ, нынѣ такъ глубоко щемѣли въ его серци, а звычайно навѣть уваги єго не звертали на себе? Чому ихъ порвана, перегнила, зароплена одежа нынѣ обходила єго далеко бôльше, нѣжь груды воску, котри̂ они разъ за разомъ вытягали зъ ямъ? Ôдки єму прийшла въ голову думка, що тамтому въ ямѣ муситъ бути страхъ негарно сидѣти въ такôй глубѣни и въ такôй задусѣ цѣлыхъ 6, а то неразъ (въ єго ямахъ) и 12 годинъ? Що за невидима сила навернула єму на голову пытанє: якже то муситъ ся жити дома тымъ людямъ, коли они волятъ ити сюды за такій нужденный заробокъ та страшно бѣдити? »Нужденный заробокъ!... Страшно бѣдити!«... Такъ, тоти̂ именно фразы, зъ котрыхъ ôнъ неразъ такъ ѣдко насмѣвавъ ся, въ котрыхъ правду нѣколи не хотѣвъ повѣрити, просунули ся теперь черезъ саму тайну глубѣнь єго душѣ, мовь чорни̂ хмары, передвѣстники бурѣ. Що стало ся зъ Германомъ? Якимъ чудомъ приходитъ ôнъ до подôбныхъ рефлексій, ôнъ, твердый, практичный, выхованый Geschäftsmann, — ôнъ, у котрого ставало на тôлько серця, щобъ за найменше припôзненє, за найменшу недбалôсть, за найменше грубе слово навѣть урывати своимъ робôтникамъ зъ платнѣ? Ôдки ôнъ самъ теперь приходитъ до подôбныхъ ду-

мокъ? Хиба ôнъ не знає, що се все дурницѣ, dummes Zeug, якъ ôнъ самъ звычайно говоривъ передъ другими?

О, Германъ знає все то дуже добре и тямитъ дуже добре свои власнî науки, — але щожь, се була якась така погана хвиля, коли подôбнî думки шибнули єму въ головѣ. Ôнъ старає ся на силу прогнати ихъ. Идучи звôльна стежкою помѣжь ямы, минаючи рôпникôвъ та жидôвъ, що зъ пошанованємъ кланяютъ ся »такому велике панъ зъ нашѣ вѣры,« — ôнъ насилу хоче заняти ся рахункомъ, дѣловою комбинацією. Ось послѣдными тыжднями ямы принесли єму о 20 тысячь менше доходу, нѣжъ звычайно, — въ єго касѣ починає показувати ся недобôръ, — робôтники коштуютъ богато, бо косовиця настала, а ту контрактъ зъ рôжными фірмами выходитъ. Правда, при належитôй натузѣ можна ще дôгнати хибу, — треба лишень наняти бôльше робôтникôвъ и отворити два закопы, котрî недавно мусѣвъ заперти задля недостачѣ рукъ. Але щожь, — се також ризико. А нужь въ закопахъ покаже ся жила воды, — а се рѣчь дуже легка, и такъ уже декуды слезитъ вода въ штольняхъ. Тогды пропала робота и треба довгого часу, закимъ воду вычерпати. На нафту нѣщо надѣяти ся, бо и жерела вже майже вычерпанî, тай она впрочѣмъ не оплачує ся, не выдержує конкуренціи зъ заграничною. Лихо! Отъ якъ бы такъ теперь порядну жилу воску надыбати, — то се бы якъ разъ помогло! Але тутъ Германъ запинивъ ся. Єго переслѣдовала вже ôдъ тыждня думка, що щастє починає ôдвертати ся ôдъ него, — а теперь ôнъ зновъ щастя проситъ — о жилу воску! Пуста просьба! — жилы не добуде, недобôръ буде побôльшувати ся, —

вода залє закопы, контрактъ пропаде, — все, що ôнъ черезъ тôлькŷ лѣта зъ такою мукою, грыжею, працею и горячкою назбиравъ и нагромадивъ до купы, — все пропаде, розслизне ся, розвѣє ся мовь порохъ на вѣтрѣ, — бо щастє ôдвернуло ся ôдъ него! Такъ, оно ôдвернуло ся, — ôнъ о тôмъ сильно переконаный. Ôнъ знає зъ досвѣду, що поки чоловѣкови щастє сприяє, поти тѣло єго сильне, мовь желѣзо, — нервы твердŷ мовь сталь, — думка ясна и певна себе, — поти цѣлый чоловѣкъ подôбный до блискучои, острои стрѣлы, выпущенои зъ лука и зъ свистомъ летячои просто до цѣли. Германъ бувъ колись — недавно єще — такою стрѣлою! Але нынѣ ôнъ не той! Нынѣ ôнъ дразливый, зломаный, — нынѣ грыжа ѣсть єго серце, травитъ єго силу, мѣшає єго думку, — нынѣ щастє покинуло єго, ôдвернуло ся ôдъ него!«

Такъ невеселŷ думки шибали по головѣ Германа. Ôнъ и не счувъ ся, коли ставъ передъ першимъ своимъ закопомъ. Кошара зъ дощокъ и рѣзаныхъ стовпкôвъ розсѣлась надъ ямою, мовь сѣре циганьске шатро, — въ серединѣ було брудно и душно, хоть кошара не запирала ся нѣколи; всякого, хто зъ надвору входивъ до неи, сумеркъ хапавъ за очи; ажь по довшôмъ часѣ можь було до него привыкнути и розглянути добре все, що въ серединѣ находило ся. Германъ вôйшовъ.

Рôпники ино що пополудновали и брали ся до роботы. Ихъ було чотыри, — самŷ молодŷ парубки. Оденъ давно вже стоявъ при млинку и млинковавъ свѣжій воздухъ до ямы. Поки се не зробитъ ся, — не можь лѣзти въ глубѣнь. Два другŷ приладжували третого, котрый мавъ спускати ся въ долину. Они

оперезали єго шлією попôдъ пахи и ôдтакъ причепили шлію до дротянои линвы. Парубокъ приладженый такимъ способомъ, стоявъ надъ ямою, не кажучи и слова.

— А що, — чей уже можь спускати? сказавъ оденъ зъ тыхъ, що єго оперѣзували. Ану, Миколо, — подай єму тамъ оскарбъ и лѣхтарню, — швидко, небоже.

— Ну, ну, — нѣщо квапити ся — є часъ до вечера, — ôдповѣвъ тамтой ôдъ млинка. На тй именно слова Германъ надôйшовъ до кошары.

— Такъ, такъ, — є часъ! Поволеньки собѣ поводѣтъ ся! крикнувъ ôнъ гнѣвно. Вже друга година, — а ты ще на верха?

Рôпники не ужахнули ся, не перерывали своєи роботы при Германовôмъ приходѣ, — нѣ оденъ навѣть не поглянувъ на него. Микола рôвнодушно складавъ оскарбъ и мотыку въ бляшаный кибель, причепленый на кôнци линвы; Семенъ млинкувавъ далѣ, хитаючись при тôмъ на оба боки, мовь пяный, — а Стефанъ причепивъ шнурокъ до пружины, на котрôй стремѣвъ дзвôнокъ, ôдтакъ засвѣтивъ лѣхтарню и давъ єѣ Гриневи.

— Чому швидше не робите? крикнувъ зновъ Германъ, котрого найдужше лютила тота рôвнодушнôсть, той деревяный супокôй рôпникôвъ.

— Такъ робимо, якъ можемо! ôдповѣвъ Семенъ. — Тажь годѣ єго спускати въ замороку! Самй знаєте, що ôсѣмдесять сяжень, то не жартъ!

— Ну, Гриню, — бери лѣхтарню та иди въ божій часъ, — сказавъ Стефанъ.

Гринь взявъ лѣхтарню и ступивъ одною ногою въ кибель, — а рукою взявъ ся за линву. Стефанъ

и Микола стали до корбы. Поволи замахувала она своимъ крыломъ, и линва, мовь червона змія, почала сховзувати ся зъ валу, на котрôмъ була навинута. Гринь єще стоявъ на березѣ ямы. На его лици крôзь густу верству глины и кипячки можь було добачити якійсь неспокôй, якусь тревогу и щось мовь боротьбу зъ самымъ собою. Черезъ єго голову перемигнула блискавкою думка про дôмъ, про стару матерь, котра завтра, въ недѣлю, жде єго на обѣдъ. А ту ось передъ нимъ ся глубоченна, 80-сяжнева пропасть, брудна, вонюча и тѣсна, мовь житє въ нуждѣ. А тамъ въ глубинѣ кôлько то рôзныхъ, невидимыхъ силъ грозитъ єму! Хто знає, чи за годину, за двѣ єго товаришѣ не вытягнутъ холодного трупа? Хто знає, хто знає!... Дрожь пройшла по єго тѣлѣ, коли кибель почавъ тонути въ долину, коли на єго лице повѣнувъ важкій, пôдземный холодъ. Єму стало такъ тяжко, якъ ще нѣколи. Ось ôнъ стоячи одною ногою въ кибли, рукою держачи ся линвы, перевисъ въ воздусѣ и захитавъ ся надъ западнею. А корба невпинно махає своими крылами, линва невпинно сховзуєсь зъ валу, — ôнъ тоне, тоне повôльно, тихо... Єму духъ захапує, — дрожачимъ голосомъ кричитъ своимъ товаришамъ на прощанє звычайный гôрницкій окликъ:

— Glück auf!

— Glück auf! ôдповѣдаютъ середъ глубокои тишѣ три голосы, — нѣ, не три! И четвертый, непевный, притишеный голосъ Германа повторивъ такожь:

— Glück auf!

— Иди зъ Богомъ! додавъ Микола и замовкъ.

Грицъ утонувъ въ темнôй пропасти.

Въ кошарѣ тихо. Анѣ оденъ голосъ не перерыває тишѣ. Всѣ мовчки працюютъ. Колеса, намазанї

кипячкою, обертають ся нечутно, мовь духи середъ сумерку. Линва тихо сховзуєсь и хитає ся. Всѣмъ якось важко, немовь при похоронѣ, коли спускають трумну до гробу. Дивна рѣчь! Що день кождый зъ нихъ бачить те саме: спускає ся чоловѣкъ до ямы, — и що день те саме, важке, гнетуче чутє здавлює душу, щодень вертає думка: ось спускаємо до гробу живого чоловѣка!

Германъ стоявъ и дививъ ся, — дививъ ся и мовчавъ; ôнъ самъ не знавъ, що зъ нимъ робить ся. Якъ пильно, якъ уважно слѣдивъ ôнъ нынѣ за выразомъ лиця тыхъ рôпникôвъ, а особливо того, що втонувъ въ глубинѣ, того »живо похороненого!« И диво! Тѝ самѝ чутя, що шевелили ся въ нихъ, що выкликували въ нихъ дрожь и зôтханя и тревогу; — тѝ самѝ чутя бушували и въ єго груди, але якъ сильно, якъ страшно! Все то, що мелькомъ перелетѣло черезъ думку Гриневи, коли стоявъ надъ ямою, — все то переходило и черезъ думку Германа, але якъ ярко, якъ живо, якъ важко! Въ єго уявѣ рисувавъ ся не оденъ образъ нужды, роспуки, недостатку, — не оденъ а тысячѣ, и всѣ они зливали ся въ одно бушуюче море, въ одну страшну заливу недолѣ, въ котрôй гремѣли и стугонѣли якѝсь змѣшанѝ, глубокѝ голосы. Тыхъ голосôвъ ôнъ не мôгъ поняти, хоть знавъ, що оно щось страшне. Ôнъ стоявъ въ кутѣ кошары нерухомый, холодный и силувавъ ся позбути ся страшныхъ привидôвъ. Ôнъ широко отворивъ очи, щобы видъ дѣйсности прогнавъ марева. Але и дѣйснôсть не могла єго потѣшити анѣ успокоити. Бо чижъ єго марева не були —тота сама дѣйснôсть, тôлько бôльше оживлена, пôднесена фантазією на высшу степень?

— Glück auf! Glück auf! повторявъ ôнъ безмысно.

— Щастибôгъ вамъ, бо мы не зазнали щастя! Щастибôгъ вамъ, бо мы гибли зъ нужды, мучились весь вѣкъ! Щастибôгъ вамъ!...

Кому?... Ну, комужь якъ не намъ, намъ, Гольдкремерамъ, намъ, котрî можемо спокôйно стояти, дивити ся на обороты корбы, сховзанье и хитанє линвы, — котрî можемо спокôйно наганяти тыхъ людей до пильности, спокойно слухати ихъ страшного, прошибаючого: Glück auf!...

Германъ выйшовъ зъ кошары, не сказавши и слова бôльше рôбникамъ. Сонѣшна яснôсть на дворѣ успокоила єго троха, притишила розбурханî думки. Ôнъ пôшовъ далѣ оглядати ямы, и старавъ ся по дорозѣ набрати якъ можь найбôльше супокою и твердости. Ôнъ говоривъ самъ собѣ, що »властиво, щожь се за велика рѣчь? Лѣзе хлопъ до ямы, ну, и бере за то заплату, — цѣлого гульдена! Якъ бы не хотѣвъ, то бы не лѣзъ, — силувати єго нѣхто не силує. А якъ тамъ що... того..., ну то за то прецѣнь я не можу ôдповѣдати. Я що можу, то роблю для ихъ безпеченьства. Кôлько то мене коштуютъ кошары, млинки, лямпы новои конструкціи! Щожь менѣ можь закинути? А що я за свои грошѣ хочу совѣстнои роботы, — то се зовсѣмъ природна рѣчь. Значитъ, я не маю нѣчо на своѣй совѣсти, — не маю чого тымъ грызти ся! Навѣть думати о тôмъ нема що!«...

Такъ мѣркувавъ Германъ, уциткуючи тоту невидиму силу, що нынѣ збудила ся въ нѣмъ и валилаперевертала всѣ єго рахунки, бентежила весь єго супокôй. И справдѣ, — она мовь на Германôвъ розказъ, затихла. Германъ ставъ спокôйный, навѣть

акійсь жвавый и радый, мовь чоловѣкъ по слабости. Тôлько часъ ôдъ часу легенька дрожь его мускулôвъ давала ему знати, що страшна, ворожа сила въ его внутрѣ не замерла, и що найменшій сильнѣйшій дотыкъ, найменше потрясене може на ново еѣ розбудити.

Ôнъ пôдôйшовъ къ другôй ямѣ въ веселôмъ настрою. Ему хотѣло ся забѣчи рôпникôвъ несподѣвано, невидимо, щобъ доконати ся, якъ они роблятъ. Ôнъ знавъ, що теперь его вѣрника нема коло сеи ямы, — и для того легко ему буде доконати ся, чи вартй тотй люде и тыхъ грошей, що берутъ. Ôнъ пôдôйшовъ зъ легка къ дощанымъ стѣнамъ кошары, ступаючи безъ шелесту на мягкôй глинѣ, и заглянувъ черезъ выбитый сукъ до середины. Такій способъ надзираня бувъ у него не новина и всѣ майже робôтники знали о тôмъ, бо звычайно при выплатѣ Германъ урывавъ имъ зо чверть заробку говорячи: »А, то ты черезъ тыждень дармуешь та поводишь ся коло ямы мовь глиняный, а теперь по грошѣ приходишь!« А коли бѣдолаха-рôпникъ починавъ суперечати ся та божити ся, — Германъ цѣлый наливавъ ся кровю, якъ индикъ, грозивъ рôпникови жандармами и казавъ вѣрникови якъ стôй выкидати его за дверѣ.

Германъ заглянувъ черезъ выбитый сукъ до кошары. Якъ разъ напротивъ него бувъ входъ, черезъ котрый входило до середины троха свѣтла, ôдбитого ôдъ сусѣднои кошары, — проте Германови легко було розглянути все, що дѣяло ся въ серединѣ. Два парубки стояли якъ звычайно коло корбы, але не крутили, — видко було, що ино-що спустили одного въ спôдъ и ждали звôнка, коли маютъ тягнути въ

гору кибель зъ воскомъ. Тôлько третій при млинку крутивъ разъ-въ-разъ корбою, хитаючи ся въ боки, мовь и самъ ставъ машиною. А коло входу сидѣвъ малый, заталапаный хлопчина — липярь, котрый звычайно выбиравъ зъ помѣжь глины дрôбнї грудки земного воску. Теперь не маючи роботы, ôнъ дрѣмавъ, оперши ся плечима о стѣну; єго худї, бруднї руки висѣли безвладно долѣ боками, а долонѣ лежали въ глинѣ.

Звôнка не чути, — робôтники балакаютъ.

— Слухай, чого такъ нынѣ нашого пана хлопець летѣвъ задыханый до ôтца? Такъ мовбы хто гнавъ за нимъ!...

— А що, — певно грошей потребує! Ей, то тобѣ брате урвитель, най Богъ сохранитъ. Я видѣвъ неразъ въ Дрогобичи, якъ ся тото надъ людьми збиткує, Господи! А грôшми то такъ розмѣтує, — де що видитъ, заразъ бѣжитъ, купує, поламає, попсує тай зновъ бѣжитъ далѣ, зновъ купує!

— Добре єму дурѣти, коли є за що. Розмѣтує людскою працею, — розвергло бы єму кости!

— А знаєте, — докинувъ той, що при млинку, — я якъ ся дивлю на него, то все си гадаю, що ôнъ не згине своєю смертею. Протренькає ôтцевї тысячѣ тай пôде людей розбивати.

— Ой певно, що не що єго чекає, а шибениця! То лишень єму ся въ тотї жабячї очи подивити, то ажъ чоловѣка морозомъ перейме!

— То Богъ старого Гершка покаравъ за людску кривду! Добре то якійсь казавъ: людска кривда и на третôмъ поколѣню ôдомститъ ся!

— Бійте плѣшки, бійте плѣшки! крикнувъ зъ просоня здрѣманый липярь и прокинувъ ся. Германôвъ

поглядъ упавъ якъ разъ на єго нужденне лице, передъ часомъ зôвяле и выхуджене, — и єму перемигнуло въ думцѣ повне, червоне лице сына. Ôнъ самъ не знавъ, що таке вразило єго при тôй згадцѣ, — але холодъ здавивъ єго груди, — єму стало такъ тяжко, такъ тревожно, немовь бачивъ уже правду того, що пророчили єго сынови робôтники.

— Що такого, що Миронъ не звонитъ? спытавъ той ôдъ млинка. Ану закричѣтъ тамъ до него, що зъ нимъ?

Оденъ зъ тыхъ, що стояли при корбѣ, — нахиливъ ся, приклякъ надъ яму и крикнувъ що силы:

— Мироне, Мироне!

Ôдповѣди не було. Робôтники поглянули на себе въ нѣмôмъ ожиданю, — колесо млинка закрутило ся зъ подвôйною живостю, малый липярь непевнымъ, хиткимъ поступомъ пôдôйшовъ къ ямѣ, выпуливши очи и не зовсѣмъ понимаючи, що се таке робитъ ся. Германъ глядѣвъ и слухавъ.

— Мироне, Мироне, — чи живый ты? Обôзвись!

Зновъ хвиля мовчанки, — зъ ямы голосу не чути нѣякого. Холодный морозъ пробѣгає по жилахъ робôтникôвъ, — ихъ лиця блѣднутъ, — они въ тревозѣ позираютъ по собѣ.

— Тягнѣмъ до горы, швидко, — може, не дай Боже чого, — нещастє!...

— Тягнѣмъ, тягнѣмъ!...

Они дрожачими руками хапаютъ за корбу, збираютъ ся зъ силою...

— Дзень-дзень-дзень! роздає ся рѣзко и остро голосъ дзвôнка. Всѣ ôдотхнули, ожили, мовь гора звалила ся зъ ихъ грудей.

— Слава тобѣ, Господи, що живый! Охъ а мы вже гадали...

— Або ту далеко до бѣды?

Зновъ звôнокъ, — знакъ, щобъ тягли кибель до горы. Корба закрутилась, — балаканка урвалась и довгу хвилю Германъ не бачивъ нѣчого окрôмъ одностайныхъ розмахôвъ корбы. Ôнъ ôдступивъ ôдъ стѣны и озирнувъ ся, не знаючи, чи ити до кошары чи нѣ. Але думка про лѣнивство робôтникôвъ пропала зъ єго головы. Ôнъ ще дрожавъ ôдъ того тревожного ожиданя, закимъ роздавъ ся голосъ звôнка, — въ єго головѣ, правда, не було бурѣ, котра тамъ передъ хвилею лютувала, — але всѣ враженя мѣнили ся, перелѣтали, затирали ся, мовь тѣни въ хмарный день. Навѣть тû слова, котрû рôпники говорили про єго сына, щезли якось зъ єго памяти, — що бôльше, они якось немовь злекшили єго душу, зняли зъ неи частину гнѣву на »*непотрѣбного лямпарта*«, якъ звычайно звавъ дома Готлиба. »А всежь таки ôнъ мôй сынъ, и якъ прийде до маєтку, буде умѣвъ єго шанувати« — сказавъ ôнъ самъ до себе твердо и рѣшучо, немовь силувавъ ся самъ себе перековати. Тота твердôсть утѣшила єго, — ôнъ зъ уподобанємъ повторювавъ по кôлька разôвъ: »А таки ôнъ мôй сынъ!« Мѣжь тымъ якось безъ свѣдома пôшовъ далѣ, до третои ямы. Она була трошка ôдсторонь ôдъ тамтыхъ. Высокій, до половины дерномъ покрытый горбокъ кругъ неи вказувавъ, що она вже давно выкопана. Кошары надъ нею не було, — она и будована була ще по давному. Се була перша яма, зъ котрои плыло головне жерело Германового маєтку. Але ôдъ кôлькохъ лѣтъ она стояла пусто, ôдколи жерело кипячки въ нѣй вычерпало ся. Ажь теперь, коли замѣсть

кипячки поплачувавъ найлѣпше вôскъ, Германъ казавъ єѣ ôдновити и копати глубше, — бо она давнѣйше тримала тôлько трийцять сяжень въ глубь. Коли ôдбито дошки, котрыми була прикрыта, показало ся, що у споду вода, и треба було напередъ вычерпати воду. Вже три дни черпано, а власне нынѣ мавъ першій разъ спускати ся въ ню старый рôпникъ Матѣй, щобъ оглянути, де що треба направити и де копати штольнѣ. Коли Германъ ôдôйшовъ къ ямѣ, побачивъ, що рôпники саме вытягали кибель зъ ямы, въ котрôй сидѣвъ уже ôдъ доброи годины старый Матѣй.

— А що? спытавъ Германъ, пôдôйшовши къ робôтникамъ.

— Та нѣчо, — ôдповѣли они. Отъ Матѣй зазонивъ чогось, тай тягнемо.

— Ну, що тамъ такого може бути? спытавъ зачудуваный Германъ. Тяжке?

— Нѣ, не дуже. Щось старый мусѣвъ надыбати.

Германъ зацѣкавленый ставъ надъ яму, оперши сь на стовпцѣ, и пильно дививъ ся въ темну глубѣнь. Сонце косо пересѣкало отвôръ ямы, але въ глубь не було видно нѣчого. Одно тôлько вдарило Германа — дивно-неприємный гнилый сопухъ, — але цѣкавôсть не давала єму ôдвернути ся. Ôнъ пильно, немовь помѣшаный, дививъ ся въ темну глубѣнь, мѣжь тымъ коли линва поволи навивала ся желѣзными перстенями на валъ корбы. Ôнъ глянувъ на тотѝ перстенѣ и пригадавъ собѣ страшнѝ скрутелѣ величезнои гадюки на образѣ. Єго забобонна, роздразнена думка звязала якъ стôй прочутє якогось лиха зъ тымъ привидомъ. Въ тôмъ плохо насмарована корба скрипнула проразливо, — Германъ глипнувъ въ глу-

бѣнь и задеревѣвъ на мѣсци. Зъ темнои пропасти выринала-выходила въ гору на свѣтло страшна, почорнѣла трупяча голова. Германъ стоявъ мовь мертвый и не мôгъ ôдорвати очей ôдъ того виду и въ тревозѣ своѣй бачивъ выразно нелюдскій злобный усмѣхъ на тыхъ щербатыхъ щокахъ, у тыхъ огромныхъ, глиняныхъ очехъ. Ôнъ стоявъ, дививъ ся и дрожавъ мовь у лихорадцѣ, - дрожавъ зъ забобонного переляку и обридженя.

И рôпники при корбѣ, побачивши такій дивный и страшный грузъ, скрикнули въ оденъ голосъ и трохи зовсѣмъ не выпустили корбы зъ рукъ. Подôбнѝ случаѣ, хоть давнѣйшими часами зовсѣмъ не рѣдкѝ въ Бориславскихъ ямахъ, — теперь стали далеко рѣдшѝ, а особливо имъ, молодымъ єще рôпникамъ, не лучало ся бачити нѣчо подôбного. Але ось зъ долины шарпнено сильно за звôнокъ и се продрухало ихъ зъ переполоху. Швидко они пôдтягли кибель въ гору и высыпали кости на землю. Дивно застукали тѝ кости, — голова покотила ся долѣ горбкомъ и опинила ся ажь коло самыхъ нôгъ Германа.

— Чортъ тебе! — крикнувъ Германъ, ôдскакуючи на бôкъ, — якъ сыплешь?...

Але ôнъ не мôгъ бôльше нѣчо сказати, — тревога здавлювала єму горло. Зновъ звôнокъ зъ долу. Рôпники шепчутъ: »Господи, Господи!« и забираютъ ся швидко опускати кибель въ долину. Германъ, мовь опареный, утѣкає ôдъ ямы. Ôнъ чує холодъ въ тѣлѣ, чує дрожь, немôчь, а въ єго головѣ крутитъ ся, мовь фуркотяче веретено, одна тôлько фраза: »Gott's Fluch über mir! Gott's Fluch über mir!«,.. Ôнъ и самъ не знає, якъ и про що склала ся тота фраза въ єго головѣ, и повторює єи безъ мысли, безъ застановы,

бѣжачи стежкою помѣжь ямы. Єму бачить ся, що цѣла нога єго мовь въ огни, що щось пече єго въ ню, щось давить, и що ôдтамъ якесь дивне чутє розходить ся по всѣмъ єго тѣлѣ. Ажь ось вылѣзъ зъ ямы старый Матѣй и показує всѣмъ приржавѣлый, мѣдяный перстень зъ червонымъ, склянымъ камѣнцемъ.

— Ты, Митре, не тямишь того перстеня? кричить ôнъ.

Митро придивлює ся, хоть трохи зъ далека, а далѣ скрикає:

— Господи, — тажь то самый мôй перстень, щомь три роки тому давъ бувъ Пôвторакови на заручины!

Всѣ ахнули, пôзнали, що небôжчикъ — не хто другій, лишь Иванъ Пôвторакъ, котрый два роки тому не знати де подѣвъ ся, лишивши молоду жѣнку зъ дитиною.

— Адѣтъ, де бѣдный пропавъ, — дай му Боже душеньцѣ легко!

— Господи, якъ то неразъ чоловѣкови смерть зайде, — нѣхто и не знає, де та що!

— Гей, то то була поцтива душа, — небôжченько!

— Вже хто, а мы оба жили, якъ рôднѝ братя! говорить Митро и замурзанымъ рукавомъ утирає слезы.

Германъ ôдсторонь чує тоту бесѣду. Єго обступило кôлька жидôвъ и говорятъ такожь живо — але ôнъ не слухає ихъ. Єго збурена кровь била мовь молотъ въ груди. Лишь поволи середъ людского гамору ôнъ успокоює ся, силує ся бути супокôйнымъ, говорить навѣть зъ жидами, але говорить безъ звязи,

безъ застановы, самъ не знаючи що. Але жидамъ та рôпникамъ нѣколи довго пеняти. Наговорившись, назôтхавши за покôйникомъ, они розôйшли ся, — кости зложено на купу и присыпано землею: »най не лежатъ на сонѣчку божôмъ« — и давна робота зачинає ся знову одностайно, мовчки, важко, мовь и перервы нѣякои не бувало. Часомъ тôлько робôтники при корбѣ забалакаютъ до себе о нынѣшнôй новинѣ.

Германъ тымчасомъ побѣгъ далѣ. Єго перелякъ потроха успокоивъ ся. Ôнъ ставъ покрикати на рôпникôвъ, якъ котрî лѣниво робили, кричачи добиравъ чимъ разъ бôльше смѣлости та силы, — заглушувавъ въ собѣ зрушенє. Ажь вкôнци неспокôй немовь зовсѣмъ улягъ ся, — думка звернула ся доразу на щоденнî, практичнî пытаня, — Германъ выдобувъ нотатку и зачавъ записувати имена робôтникôвъ, котрî нынѣ при выплатѣ могли надѣяти ся не одержати повнои зарôбнины. Однако все таки щось немовь тѣснило єго. Не оглянувши всѣхъ ямъ, ôнъ побѣгъ до магазинôвъ, ôдтамъ до дестилярнѣ, — всюды крутивъ ся, заглядавъ, кричавъ, — однымъ словомъ, силувавъ ся бути тымъ, чимъ бувъ до недавна, — невгомонным, практичнымъ Geschäftsmann-омъ.

— Herr Principal, Herr Principal! почувъ наразъ за собою голосъ вѣрника, що занимавъ ся набиранємъ робôтникôвъ, годженємъ ихъ на роботу и надзиравъ надъ ними черезъ тыждень.

Германъ обернувъ ся. Вѣрникъ, маленькій, обшарпаный жидокъ, бѣгъ за нимъ, задыханый, почервонѣлый, — махавъ руками и головою, немовь цѣлый бувъ на пружинахъ.

— Nu, was ist geschehen? спытавъ Германъ, не можучи дочекати ся ôдъ него слова.

— Ja, kimmen Sie nur, kimmen Sie nur, — кричавъ вѣрникъ и не перестававъ розмахувати цѣлымъ тѣломъ на всѣ стороны.

Германъ поступивъ пару крокôвъ къ нему и силувавъ ся угадати, що такъ зрушило вѣрника, звычайно чоловѣка тихого и повôльного.

— Ja kimmen Sie nur, kimmen Sie nur! кричавъ ôнъ. Im Schacht Nro 27 hat man a Matki gefunden, — a soj a Matki, — Gott gerechter!

При тôмъ вѣрникъ бравъ ся долонею за голову, махавъ руками, немовь показуючи тягаръ найденои матки*), и робивъ рôжнї, на видъ безумнї та дивоглядні рухи.

— Ахъ! вырвало ся мимовôльно зъ устъ Германа. Такъ ось чого бѣгъ за нимъ вѣрникъ, — ось що такъ розрадовало єго! Германъ, хоть ôддавна привыкъ слухати подôбныхъ вѣстей, ставъ тымъ разомъ, якъ врытый. Ôнъ думавъ, що щастє зовсѣмъ уже ôдвертає ся ôдъ него, а оно нѣ. Щастє все ще служитъ єму, — ôнъ сильный по давному, — ôнъ нѣчого не боитъ ся, нѣчимъ не потребує журитись! Що єму теперь пусте балаканє глупыхъ рôпникôвъ, що псоты сына, що грыжа зъ жѣнкою! Щастє служитъ єму, а они всѣ мизернї хробаки супротивъ него, они малибъ мати таку силу, щобъ затроити єму житє? Нѣ, нѣколи! Не то житє, — и однои хвилѣ ôнъ не дасть собѣ замутити всѣми тыми мизеріями! Се нове, несподѣване щастє жбухнуло, мовь филя воды, въ душу Германа. Єго гордôсть, тôлько разôвъ

*) Маткою называє ся головна жила або грубый покладъ земного воску. Поклады такї стрѣчаютъ ся досыть рѣдко и хто до нихъ докопле ся, може бути певный великого зиску.

сегодня понижувана рôжными споминками, такъ сильно пôдкопана невмолимою рефлексiєю, ожила, одужала на ново, почала надувати ся, пôдносити голову въ гору. Єму почало здавати ся, що оно прецѣнь нѣчо такого важного — се нове щастє. Щастє природа була винна єму, — хибажь она не знає, якŷ контракты ôнъ поробивъ, — кôлькобъ ôнъ шкоды утерпѣвъ, якъ бы она не ставила ся на часъ зô своимъ скарбомъ? Она знає се — и стає на часъ. Она покôрна єго воли, служитъ єму такъ, якъ служитъ всякôй силѣ. И ôнъ сила, ôнъ не потребує навѣть розказувати, потребує тôлько хотѣти, — єго воля — законъ природы, єи сповненє конечне, якъ конечне сповненє всякого закона!

Гордымъ, смѣлымъ поступомъ зблизивъ ся Германъ къ щасливôй ямѣ, коло котрои лежала величезна, свѣжо выдобута груда воску, — перша зъ надыбанои матки. Ôнъ радôснымъ окомъ оглянувъ той скарбъ, мѣжь тымъ коли невсыпуща корба вытягала до горы вже другу подôбну груду. Зъ якою величною повагою Германъ казавъ занести вôскъ до магазину, зъ якою царскою великодушностю обѣцявъ робôтникамъ працюючимъ коло сеи ямы додати до ихъ тыжднёвого зарôбку по гульденови! Зъ якою щедротою ôнъ въ порывѣ радости давъ ущасливленому вѣрникови сейчасъ на мѣсци 5 зр. надзвычайного »тринґельту«. Ôнъ справдѣ въ ту хвилю бувъ въ своихъ очехъ паномъ, царемъ многовладнымъ, котрого слухає, передъ котрымъ корить ся не тôлько весь сей народъ, але и сама природа!

Сонце вже хилило ся на захôдъ надъ Попелѣвску гору. На небѣ не було и хмарки, — въ природѣ

залягала тиша, перерывана тôлько гаморомъ робучого люду, котрый росповѣдавъ собѣ про нынѣшну новину, т. є про выдобутѝ зъ ямы кости Ивана Пôвторака. Жѣнка Пôвторакова, котра робила въ Германовôй хатѣ въ дестилярни, не знала ще нѣчо о тôмъ и журила ся тôлько дитиною, котру лишила саму въ хатѣ. Але нынѣ не бувъ звычайный вечеръ — нынѣ день выплаты! Потомленѝ, выблѣдлѝ та посинѣлѝ лиця рôпникôвъ нынѣ оживлювали ся надѣєю на той гôрко запрацёваный грôшь; люде, що неразъ по цѣлому дневи не сказали и слова до другихъ, нынѣ ставали говôркѝ, жартували та запрошували товаришѣвъ на горѣвку. Мертвый Бориславъ чимъ ближше ночи, тымъ бôльше оживавъ.

Побалакавши дещо зъ вѣрникомъ та послухавши, що говорили урадуванѝ рôпники, Германъ пôшовъ до дому, щобъ прилагодити ся до выплаты. Єго голова повна була грудъ воску, контрактôвъ, векслѣвъ, — въ ушехъ пробрязкувало срѣбло та золото, — свѣтъ цѣлый бачивъ ся єму огромнымъ ринкомъ, на котрôмъ ôнъ єдиный праводавець, ôнъ самъ бере весь зискъ. Всѣ прикрѝ, важкѝ враженя нынѣшного дня щезли, мовь нѣколи и не бували, бо теперь — думавъ Германъ — коли єго щасте вернуло, коли дѣла идутъ добре, — теперь вся тота невчасна грыжа не мае нѣякои пôдставы, не мае розумнои причины. Она можлива тôлько въ нещастю и непевности, але не теперь. Такъ думавъ Германъ и сильно въ то тѣривъ и бувъ бы непомалу зачудувавъ ся, якъ бы хто бувъ посмѣвъ єму сказати, що нема пана надъ совѣсть, нема силы, котрабъ могла ѣй розказати. Ôнъ прецѣнь самъ бувъ такій панъ, — ôнъ розказавъ, и совѣсть зъ всѣми своими рефлексіями замовкла, щезла, пропала!

Прийшовши домôвь ôнъ сейчасъ запытавъ, що робитъ Готлибъ?

— Спитъ еще, — ôдповѣла служниця.

— А не встававъ за той часъ?

— Нѣ, не встававъ.

— Ну, то добре, — проворкотавъ Германъ и пôшовъ до свѣтлицѣ, въ котрôй находила ся каса и и де мала ôдбувати ся выплата. Була то не обширна по просту уладжена и майже зовсѣмъ не пристроєна свѣтлиця. На серединѣ стоявъ сильный дубовый стôлъ, попри стѣны лавки, коло стола пара крѣселъ, а въ кутѣ желѣзна, Вертгаймовска каса. Германъ казавъ собѣ сюда знести свои рахунковû книжки и поволи перебиравъ въ нихъ, выписувавъ якûсь цифры на чистый аркушь паперу, часомъ кинувъ перо, походивъ вдовжь и повперекъ свѣтлицѣ, воркотячи та рахуючи пôдъ носомъ, и зновъ бравъ ся до книжокъ та до пера.

Смеркло ся. Надôйшовъ вѣрникъ и за нимъ лавою привалили робôтники. Всѣ нынѣ говорили богато, — шумъ и гамôръ филею люнувъ до тихои хаты. Вѣрникъ почавъ зъ Германомъ розмову про тыждневу роботу. Ôнъ нынѣ такожь бувъ розмовный и веселый. Се бувъ чоловѣкъ ôдъ молоду выхованый на чужôй ласцѣ, ôдъ молоду прибиваный и давленый, котрый весь свôй вѣкъ проживъ чужою волею и въ котрого не було нѣ своєи думки, и нѣ навѣть (бодай на видъ) своєи утѣхи та своєи журы. Щастє єго пана тѣшило єго якъ власне, хоть сеся утѣха не выплывала зъ якогось тамъ привязаня або зъ якоись любови до Германа. Германъ не бувъ єму нѣ своякомъ, нѣ добродѣємъ, нѣ нѣчимъ, — ôнъ плативъ єму за надзорованє такъ само скупо, якъ другимъ за роботу, —

а вѣрникъ чувъ се дуже добре и при нагодѣ не мôгъ здержати ся, щобъ часомъ не потягнути до своєи норы деякого кусничка зъ богатои трапезы свого пана. Але при всѣмъ тôмъ ôнъ тѣшивъ ся его нынѣшнымъ щастємъ, не роздумуючи чому и за що. Се вже стало ся єму другою натурою.

— Матѣю, Матѣю, — кликнувъ вѣрникъ, пôдхиливши дверѣ, ведучй до сѣней, — Матѣю, ходи-но сюды, — панъ кличутъ, — а швидко!

Матѣй, старый рôпникъ, бувъ нынѣ важна особа мѣжь рôпниками. Цѣла ихъ товпа, стоячи въ сѣнехъ и ждучи, поки закличутъ за чергою до выплаты, обступила єго и Митра, слухаючи ихъ оповѣданя про небôжчика Пôвторака, котрого кости нынѣ выдобуто.

— Говорѣтъ собѣ, що хочете, — кôнчивъ ôнъ свою бесѣду и сидячи на порозѣ, пикавъ файчину на короткôмъ цибусѣ, — говорѣтъ що хочете, а я кажу все, що бѣдному Иванови хтось прислуживъ ся!... Якъ мя ту видите!

— Якъ то може бути? заганули довкола рôпники.

— Я вже знаю, що говорю, — ôдповѣвъ Матѣй, сплюнувши.

— Ба, але хтожь бы то такій? спытали рôпники. Хиба небôжчикъ що завинивъ кому?

— Ей, де тамъ завинивъ, — ôдозвавъ ся Митро, що стоявъ побôчь Матѣя, опертый о одвѣрокъ, — але хотъ бы чоловѣкъ и святый бувъ, а вороги найдутъ ся. Чи то нынѣ за ворога тяжко?...

— Кобы такъ за що друге, якъ за лихого чоловѣка, ôдозвало ся кôлька голосôвъ.

— Матѣю, ходѣтъ сюды — закликавъ вѣрникъ пôдхиливши дверѣ. Але Матѣй сидѣвъ недвижно, пи-

каючи люльку и не чувъ клику. Ôнъ мовчавъ. Єго чоло морщилось, брови стяглись, немовь якîсь важнî споминки пересували ся по єго головѣ, а ôнъ силувавъ ся зôбрати ихъ до купы и вытиснути зъ нихъ щось дуже важного, дуже страшного.

— Матѣю, чи ты оглухъ, чи що такого? пищавъ вѣрникъ въ дверехъ. Кôлько разôвъ маю кликати?

Матѣй за гаморомъ и задумою и сей разъ не дочувъ жидового крику, ажь Митро трунувъ єго въ плече и сказавъ:

— А встаньте-но, отъ васъ Мошко кличе до пана.

— А трѣсъ бысъ, жидôвска пуго! проворкотѣвъ Матѣй, встаючи, дуже злый, що покликъ перервавъ єму думанє. Коли вставъ, то єго высока, хоть згорблена стать виднѣла ся понадъ всѣхъ другихъ рôпникôвъ. Товпа проступила ся и Матѣй супокôйнымъ, важкимъ поступомъ вôйшовъ до Германовои свѣтлицѣ.

— Муситъ щось старый знати, — сказавъ Митро, коли вѣрникъ заперъ за нимъ дверѣ. — Щось дуже брови морщитъ, видно, що то не абы-що такого. .

— Господь тамъ знає! Може и єсть що... А то чути, що ôнъ ту ôдъ давна вже, — надививъ ся на тутошнî порядки!

— Та що то зъ того всего выйде, — ôдозвавъ ся якîйсь немолодый вже рôпникъ зъ кута, — чи ту хто допôмнесь за бѣднымъ робôтникомъ? Отъ, бувъ, живъ, мучивъ ся, а ôдтакъ пропавъ десь, якъ собака, тай бувай здоровъ!

— Вже вы такъ не говорѣтъ, — ôдповѣвъ Митро, — а отъ якъ Митерчуки впали були до ямы, що

ся була пôдъ ними линва урвала, — то не зъѣздила комисія? Гетъ выпытували всѣхъ, якъ то могло бути, чому линва могла урвати ся, — ну, и не посадили жида до криминалу?

— Ба-а-а! ôдповѣвъ рôпникъ зъ кута, — то було що инше, а се що инше. Ченьже Матѣй самъ на свои очи не видѣвъ, хто небôжчика пхнувъ въ яму. Бо якъ бы бубъ видѣвъ, то чому не сказавъ давно? А теперь хотьбы гадавъ-перегадавъ, то що зъ того выйде? На судѣ того доказати не здужає и зъ цѣлои хмары буде *пшикъ* замѣсть дождж у!

А Матѣй тымчасомъ стоявъ въ свѣтлици близько порога и розглядавъ ся довкола, немовь хотячи доконати ся, чи все ще на своѣмъ мѣсци. Вѣрникъ не знавъ, по що Германъ казавъ насамперед ъ закликати Матѣя и о чôмъ хоче зъ нимъ бесѣдувати.

— Ist schon gekimmen, Herr Principal, ist schon gekimmen der alte Matij.

— Gut, gut, — ôдворкнувъ Германъ, кôнчачи рахунки, по чôмъ обернувъ ся до Матѣя.

— То ты бувъ въ ямѣ нынѣ, якъ тотй кости найдено? спытавъ Германъ, ôдъ разу приступуючи до рѣчи.

— Я, — ôдповѣвъ коротко Матѣй, немовь ôдъ давна вже надѣявъ ся такого пытаня.

— Я чувъ... що ты тамъ... того... говоривъ другимъ, що нѣбы... нѣбы знаєшь, хто то бувъ такій?

Голосъ Германа бувъ якійсь непевный, — ôнъ чувъ, що въ его внутрѣ щось бурить ся.

— А знаю. То бувъ робôтникъ Иванъ Пôвторакъ, що два роки тому десь подѣвъ ся, лишивши жѣнку зъ дитиною.

Выговоривши твердымъ и рѣзкимъ словомъ сї слова, Матѣй озирнувъ ся на вѣрника. На вѣрнику лиця не було, — стоявъ блѣдый, якъ крейда, — колѣна замѣтно делькотали пôдъ нимъ, — здавало ся, що туй-туй упаде.

— А ты по чôмъ то знаєшь? пытавъ далѣ Германъ, поволи и досыть супокôйно.

— Я пôзнавъ небôжчика по перстени, що бувъ у него на пальци.

— То ты знаєшь напевно, що то той Иванъ, можешь присягнути на то?

— Можу сто разъ не разъ.

Германъ задумавъ ся. Матѣєва твердôсть почала єго мѣшати. Прийде ся тягатись на судахъ, — подумавъ ôнъ собѣ. Якимъ способомъ чоловѣкъ въ яму упавъ? Певно неосторожнôсть! Лихо, — треба кару платити, — клопôтъ! Роздумуючи се Германъ дививъ ся на Матѣя и замѣтивъ на лици єго щось таке, немовь старый рôпникъ не досказавъ всего.

— Що? може маєшь єще що сказати? спытавъ Германъ, зачудованый таємничимъ выразомъ Матѣєвого лиця.

— Та я... почавъ непевнымъ голосомъ Матѣй, — я... бы пану сказавъ ще пару слôвъ... нѣ, я хотѣвъ бы дещо роспытати, але...

— Пытай, — що тамъ такого, — чому не говоришь?...

Матѣй не ôдповѣдавъ, тôлько дививъ ся на вѣрника. Германъ порозумѣвъ, що Матѣй хоче зъ нимъ говорити въ чотыри очи.

— Geh nur a Bissel weg, — сказавъ ôнъ до Мошка, не дивлячись на него. Мошко затрясъ ся.

Бачилось, що въ него нема и на тôлько силы — кроку зробити. Змѣненымъ голосомъ ôнъ промимривъ:

— Warrum kann er... auch soj... nicht?...

Германъ напруго озирнувъ ся, зачувши той здавленый, урываный голосъ. Що стало ся зъ Мошкомъ? Що значитъ тота єго смертельна блѣдôсть, тота дрожь, тото помѣшанє? Германъ сидѣвъ якъ врытый и чудувавъ ся.

— Ja, aber was ist dir? Bist du krank?

— O ja... ja... ja... hab mich erkäl...tet, — пролепотѣвъ вѣрникъ забуваючи о нынѣшнôй спецѣ.

— Erkältet? замѣтивъ зъ проволока Германъ, — no, no, geh und schlaf dich aus!

— Abe... be... ber bitte, — ich ka... ka... kann noch... vielleicht... wozu · bra... brauch ich gehen?...

— Ich sag' dir, du sollst gehen! скрикнувъ гнѣвно Германъ, котрому ставало чимъ разъ прикрѣйше и моторошнѣйше слухати того гробового, тремтячого голосу. Вѣрникъ тревожно обзираючись выйшовъ. Матѣй пильно слухавъ цѣлои розмовы, пильно дививъ ся на кождый рухъ, на кождый поступъ вѣрника. Лице єго ставало чимъ разъ сумнѣйше, чимъ разъ бôльше понуре.

— Ну що маєшь пытати? Говори! сказавъ Германъ по єго ôдходѣ.

Матѣй пôдôйшовъ ближше и сказавъ притишенымъ голосомъ;

— Кобы но панъ подивили ся до своєи книжки, якъ тамъ записано, до якого часу робивъ Иванъ Пôвторакъ у пана?

— А на щожь тобѣ того? спытавъ зачудуваный Германъ.

— А такъ, — я прошу.

Германъ заглянувъ до головного журналю и до робôтницкого катальогу.

— До осени, — десь такъ... тыждень по Покровѣ.

— Якъ, якъ? спытавъ Матѣй, — тыждень, кажете, по Покровѣ?

— А такъ, — Покровы було въ суботу, — ось туй записано, — а ôнъ ще другу суботу выплату взявъ за цѣлый кварталъ, 75 ринскихъ.

— Выплату взявъ? скрикнувъ Матѣй, але сейчасъ успокоивъ ся и тихѣйше сказавъ: Гмъ, тыждень по Покровѣ! А я єго на самои Покровы послѣдный разъ видѣвъ.

— Де?

— Въ трахтирни, у Кирницкого, якъ ся напивавъ зъ однымъ чоловѣкомъ.

— Зъ кимъ?

— Я вже и забувъ... Але що то значитъ, — пропало! Мене тогды були троха потовкли пянî рôпники, и я двѣ недѣлѣ пролежавъ безъ памяти, — ôдтакъ чую, вже Ивана нема, — пôшовъ десь, кажутъ, свѣтами.

— Ну, але щожь зъ того всего, — до чого ты мене пытавъ?

— Та такъ, — але я гадавъ...

— Що, що?

— Та нѣчо, нѣчо! Щó я, дурный хлопъ, можу гадати? Перепрашаю пана!

Матѣй сказавши се, скуливъ ся, згорбивъ ся и ôдôйшовъ къ порогови, а цѣле єго лице выражало оденъ великій жаль, одно велике розчарованє. Гер-

манъ не допытувавъ его далѣ, бо знавъ, що не добьє ся нѣчого бôльше ôдъ старого, и не тратячи часу роспочавъ выплату...

— Щось то зъ нашимъ паномъ не малого мусѣло стати ся, що забувъ менѣ урвати зо *шуску!*

— Певно ся зажуривъ, що тотѝ кости выдобуто, бо то заразъ комисія. Може ще деякій клопôтъ, — тай вже єму ся всего ôдхотѣло.

Такъ балакали рôпники росходячи ся на свои помешканя або по шинкахъ. Такого щасливого вечера они ôдъ давна не затямили и для того пôшли мѣжь ними рôжнѝ догады про тоту незвычайну доброту пана. Навѣть тотѝ рôпники, котрымъ Германъ нынѣ обѣцявъ обрывокъ, и котрѝ за то вже не мало его накляли ся, выйшли зачудуванѝ и вдоволенѝ ôдъ него — о обрывку не було и згадки. Деякѝ рôпники, выйшовши ôдъ выплаты, почали обзирати ся за Матѣемъ, почали допытувати ся за нимъ, але его не було, — нѣхто навѣть середъ загальнои сутолочи не зауважавъ, куды ôнъ подѣвъ ся. И про вѣрника Мошка було немало бесѣды; всѣ видѣли, якъ ôнъ выйшовъ зъ Германовои »канцѣляріи« блѣдый, дрожачій, змѣненый, и якъ обзираючись та поставкуючи що хвилѣ, поволѣкъ ся долѣ улицею. Що се все значитъ? Що стало ся? — допытували самѝ себе рôпники и ломали собѣ голову надъ всѣмъ тымъ дивомъ, але нѣхто не мôгъ выяснити всего на докладь.

И дѣйсно, на видъ могло бачити ся, що Германъ подобрѣвъ, хоть, кажу, тôлько на видъ. Хто бы бувъ пильно придививъ ся его рухамъ, выразови лиця и цѣлому захованю пôдчасъ выплаты, той бы бувъ замѣтивъ богато дечого, але найменше доброты. Нѣ, се не була доброта! Тото отупѣнє и отуманенє,

тотї непевнї рухи, тотї частї переливы выразу лиця, тота задума и видима боротьба зъ собою, тота дрожь єго рукъ, тусклôсть очей, натуга цѣлого тѣла, зъ якою ôнъ державъ ся просто, той прибитый, якбы урываный голосъ, — все то значило щось зовсѣмъ иншого, нѣжь доброту. Якїсь темнї чутя будили ся въ Германовôй души, клубили ся и перли на свѣтъ, пôдмулювали єго силу и гордôсть, — а Германъ зъ крайною натугою давивъ ихъ, здержувавъ, не дававъ имъ запанувати надъ собою. Ôнъ самъ не знавъ ще ясно, чого єму хоче ся, але чувъ якусь непевну тревогу передъ всѣмъ и передъ каждымъ. Особливо страшила єго наступаюча нôчь, — якійсь голосъ шептавъ єму, що она не мине для него добре.

— Тьфу, лихо якесь! прошептавъ самъ до себе Германъ, коли выплата скôнчила ся и робôтники розôйшли ся. Я якійсь слабый, — то певно, — щось ми недобре! Треба завтра вертати до Дрогобича, бо ту въ тôй проклятôй ямѣ годѣ выдержати. Десь на кождôмъ кроцѣ тобѣ дѣдьча мати пхає всяку погань передъ очи! Але що все мене нынѣ такъ дразнитъ, такъ допѣкає? Я певно дуже хорый! Треба буде заразъ завтра пôти до доктора, — то єдина рада!

Въ тôй хвили прийшла служниця и покликала єго на вечерю. Германъ звѣдавъ ся, що робитъ Готлибъ.

— Спитъ, — ще ôдъ обѣду нѣ на хвилю не будивъ ся.

— Може бы єго збудити до вечерѣ? спытавъ Германъ.

— Та на що? Ôнъ и такъ утомивъ ся, — нехай ôдпочине. А якъ бы збудивъ ся въ ночи и захотѣвъ ѣсти, то я єму лишу вечерю!

— Нехай и такъ буде! сказавъ Германъ и пôшовъ вечеряти, все ще роздумуючи надъ тымъ, що таке зъ нимъ стало ся и що бы єму робити.

IV.

Нôчь. Звѣзды горятъ та мигкотятъ надъ сонnымъ Бориславомъ. Холодно. Воздухъ прочистивъ ся, прояснивъ ся, — гень на далекихъ Тустанôвскихъ пастѣвникахъ залягала мрака. Горы дрѣмаютъ въ тѣни, крôзь величну тишу, не перерывану гаморомъ людскои недолѣ, чути тôлько глухй неяснй прорывы якогось глубокого, таємного шуму, мовь дыханє спячои природы.

Германъ спавъ твердымъ сномъ, уколысаный не такъ супокоємъ думокъ або утомою по дневнôй праци, якъ радше сытою вечерею, котру залявъ порядною порцією рôжнихъ упоюючихъ напиткôвъ. Германъ не любивъ упивати ся, — але нынѣ прецѣнь треба було покрѣпити свою силу, треба запити щасливу находку новои матки, треба впрочѣмъ »заморити червяка«, що безъ перервы вивъ ся въ єго внутрѣ, безъ перервы шпѣвъ и прожиравъ єго супокôй. Сѣдаючи до вечерѣ ôнъ почувъ якусь таку спрагу, що тяжко єму навѣть було дôждати ся, поки служниця не поприносила наладженй зъ Дрогобича бутельки зъ виномъ та рôжними ликерами. Чимъ бôльше Германъ пивъ, чимъ швидше грала въ нѣмъ кровь, чимъ скорше шибали рôжнй думки, — тымъ бôльше чувъ потребу нового жару, забутя, росплыненя въ нѣчо, — щобъ тôлько те росплыненє було любе, лагôдне,

легеньке... Єго лице налило ся кровю, очи блищали, руки мимоволѣ пôдмѣтували ся на столѣ, — языкъ починавъ лепотѣти щось безъ звязи и мысли, — служниця ледви-ледви завела єго до єго кабинету, де впередъ єще приладила и постелила була лôжко. Затонувши въ пуховыхъ подушкахъ, Германъ ще хвилю обертавъ ся, лепотѣвъ, силувавъ ся навѣть думати, але въ єго головѣ все помѣшало ся, все гнало и перло кудысь, мовь вода черезъ лотоки, коли однымъ разомъ пôднимати всѣ слюзы и всѣ затворы. По хвили ôнъ утихъ и заснувъ мертвымъ сномъ.

Але нѣ! Хто се казавъ, що Германъ спитъ, що Германъ пяный! Нѣ, ôнъ зовсѣмъ не пяный, ôнъ не спитъ! Може бути, що колись... Ôнъ нагадує навѣть, що бувъ такій вечеръ, — ôнъ пивъ богато, напивъ ся жару, и отяжѣвъ. Але теперь ôнъ легкій, такій легкій, що летѣвъ бы десь въ даль, въ той синій, усмѣхнутый безмѣръ, що надъ нимъ такъ любовно мрѣє! Ôнъ теперь щасливый, зовсѣмъ щасливый, якимъ єще нѣколи не бувавъ! Довкола него зелень, цвѣты, криштальнѝ воды, — въ далѣ фантастичными контурами рисуютъ ся рожево-червонѝ скалы, — охъ, се не Бориславъ, се не та западня проклята, що дусила єго затхлымъ воздухомъ и заморокою! Ту чисто, ясно, весело, — охъ якъ весело! Германъ ôддыхає повными грудьми, — легкими скоками, мовь серна, проходжує ся по цвѣтистыхъ лугахъ, топче запашнѝ цвѣты, котрѝ настоптанѝ ще красше пахнутъ и звучатъ, — такъ любо, солодко звучатъ, що єго хватає за серце. Де ôнъ... де ôнъ чувъ тотѝ звуки? Не може нагадати...

— Щастє, се твои звуки, твôй запахъ, твôй поглядъ въ тôй зелени, въ тôмъ чистôмъ лазурѣ, въ

тыхъ чудныхъ горахъ, потокахъ, дубровахъ! Щастє — ты моє! Ты ôддало ся менѣ, якъ любка свому милому, — ты ôдкрыло менѣ своє лице, подало менѣ свою руку, я держу тебе сильно, сильно! я пôзнаю тебе, — чую ôддыхъ твôй глубоко въ сердци, чую якъ тепло розгрѣває мою кровь и она звенячи мовь срѣбло бѣжитъ ясными стругами по моихъ жилахъ! Щастє, — ходи въ мои обнятя, ôддай ся менѣ зовсѣмъ, на вѣки! Я сильный, молодый, хорошій, я хочу жити, любити, хочу роскоши, супокою, запаху, утѣхи! Ходи до мене, — я твôй на вѣки!

Якій легкій, якій свобôдный Германъ! Якимъ солодкимъ, чарôвнымъ а сильнымъ голосомъ проклыкавъ ôнъ свою сю пѣсню, се заклятє! Гаѣ, дубровы, рѣки и горы, и небо сине и цвѣты пахучѣ, — всё, цѣла природа звенитъ, гомонитъ ôдголосомъ єго пѣсни! Кôлько солодощѣвъ ллє ся зъ кождого слова, зъ кождого тону. Якъ роскôшно дыхає ся тутка, — нѣ, роскôшь филями ллє ся въ єго грудь, розширює єѣ до безмѣру... Ôнъ простеръ руки широко-широко надъ околицею. Ôнъ улетѣвъ надъ нею, мовь огромный орелъ, а на стрѣчу єму зъ всеи природы гомонитъ:

— Щастє, я твôй, — я сильный, молодый, хорошій, — я хочу жити, любити, хочу роскоши, утѣхи! — Щастє, ходи въ мои обнятя! Щастє, ôддай ся, ôддай ся менѣ!

Безмѣрну, велитну силу чує въ собѣ Германъ! Ôнъ обнявъ раменами цѣлу околицю ôдъ краю до краю. Грудьми прилягъ до єи роскôшнои груди и лишь дивує ся, якъ ôнъ впередъ не знавъ сего. Ôнъ пяный зъ роскоши притискає любку до груди, пеститъ єѣ, наливає ся єи тепломъ, єи силою, любує ся

нею, якъ забавкою, молитъ ся до неи, якъ до Бога! Она для него все, — ôнъ нѣчо не бажає, посѣвши єѣ, — бо теперь нѣчо не може розôрвати єго зъ нею. А она зъ божескимъ усмѣхомъ на лици глядитъ єму въ очи, тає въ єго огнистыхъ обнятяхъ, — слабне, вяне, тає... Се пароксизмъ любовнои роскоши, се зенитъ щастя навѣть для щастя самого!...

— Любко, ты богиня!... ты вѣчна, безсмертна, правда?

Що за усмѣхъ, що за голосъ тихїй, роскôшный:

— Такъ, я богиня, я вѣчна, безмертна, — я твоя.

Зъ якимъ жаромъ Германъ притисъ до себе безсмертну любку! Зъ якою силою, зъ якою жадобою пьє ôнъ єи огнистї поцѣлуѣ! Бôльше жару! Бôльше огню! Бôльше роскоши! Хвиля така — то вѣчнôсть! Ще, ще!... Ôнъ тратитъ память, — жаръ перемагає єго, котитъ ся потоками лявы по єго жилахъ, не дає думати. Ôнъ весь тôлько одно чує, — и очи зажмуривъ, щобъ тôлько повнѣйше, безконечнѣйше вливати въ себе роскôшь всѣми порами тѣла.

А она тає, слабне, вяне въ єго обнятяхъ... Пахущї цвѣти зôвяли, потоки повсыхали, мовь ôдъ спеки. Але ôнъ сего не бачитъ, не чує, — а чує тôлько одно, якъ жаръ, сила, живôсть у него чимъ разъ бôльшає, росте, змагає ся, немовь переходитъ ôдъ неи до него. И чимъ сильнѣйшї стаютъ єго мускулы, чимъ швидше котитъ ся кровь въ єго пульсахъ, тымъ и обнятя та поцѣлуѣ єго стаютъ сильнѣйшї, — тымъ бôльше жаръ обнимає всю єго истоту.

— Ты вѣчна, безсмертна, ты моя! — шепче ôнъ.

А она тає, слабне, вяне въ єго обнятяхъ. Не має силы, щобъ промовити слово, не має силы,

щобъ усмѣхнути ся. Она тôлько слабо, солодко дыше въ его обнятяхъ, — чимъ разъ слабше, чимъ разъ повôльнѣйше. Рожевŝ горы почорнѣли, мовь уголь, небо ясне, лазурне померкло, поблѣдло, почорнѣло, — краина щастя щезла, мовь хмара, мовь привидъ. Поволи, поволи сива мрака, удушлива, густа почала залягати довкола. Повѣнуло холодомъ, и послѣднŝ слѣды щастя забравъ зъ собою той першій холодный повѣвъ. Германъ ще лежавъ въ безпамяти, ще бувъ велитомъ...

— Любко, любко, — ты моя, прадва? шептавъ ôнъ. Але въ тôй хвили знов повѣнуло холодомъ — острымъ, пекучимъ, и ôнъ стрепенувъ ся: замѣсть вѣчно молодои богинѣ побачивъ чорного, страшного трупа! Ôнъ чувъ, що жаръ страшный горитъ въ его крови, розсаджуе его груди, — але довкола все було холодно, гидко, мертво...

— Щасте, щасте, — де ты? кликавъ ôнъ въ страшнôй тревозѣ та роспуцѣ. Нѣхто не ôдповѣдавъ.

— Га, ты покинуло мене, ты ôдвернуло ся ôдъ мене, — скрикнувъ ôнъ. — Та годѣ, — ты менѣ не уйдешь! Я сильный, — у мене въ крови цѣлŝ вульканы огню, — я здужаю дôгнати, зловити тебе! Ты не уйдешь менѣ, — нѣ, нѣякимъ способомъ!

И ôнъ пускае ся скаженымъ бѣгомъ кудысь въ темну далечину, не бачучи куды и за чимъ. Его сила росте, — але ôнъ чуе, що нема вже у него такои легкости, якъ впередъ. Ôнъ не може свобôдно знести ся въ гору, мовь орелъ, — не може яснымъ поглядомъ переглянути всю землю, щобъ добачити, де скрыло ся щасте. Его горячій, важкій ôддыхъ уноситъ ся передъ нимъ, мовь хмара, и затемнюе его поглядъ. Желѣзнŝ, сильнŝ его мускулы мякнутъ, ста-

ютъ звычайнымъ людскимъ тѣломъ, хоть утомы ще въ нихъ не чує. Ôнъ летитъ безъ упину. Околицѣ мигаютъ передъ нимъ мовь образки, рѣки блискаютъ мовь перловѣ шнуры, що прикрашуютъ землю, але не спиняютъ єго въ тôй скаженôй погони.

— Щастє, де ты? Куды ти сховало ся? Ты прецѣнь ôддало ся менѣ, — ты моє!... — але ôдповѣди нема.

Мрака, — ôнъ кидає ся въ мраку, мовь блискавка. Холодъ, — ôнъ розжарює своимъ огнемъ все довкола, мовь розпечене желѣзо. Дерева хилятъ ся, куды ôнъ пройде, — травы вянутъ, цвѣты перегоряютъ на уголь. Але ôнъ не пытає, — ôнъ летитъ далѣ, — ôнъ знає, що муситъ дôгнати щастє!

— Стôйте, пречуднѣ привиды! кричитъ ôнъ, знемагаючи. Жаръ єго почавъ остивати, — въ тѣлѣ чутна утома, въ крови холодъ.

— Стôй, щастє, — ты прецѣнь моє!

И оно стало. Зъ густои паморoки выринає краина — хороша, блискуча, зелена. Де ôнъ бачивъ таку краину? Се не тота, де впередъ заблисло єго щастє. Се не тота лагôдна, люба яснôсть, не тото сине небо, не тотѣ рожевѣ горы, не тотѣ цвѣты пахучѣ. Ту небо цѣле горюче, червоне, мовь луна безмѣрного пожару. Ту гôръ нема, тôлько море зелени темнои, твердои, острои, — а береги того моря, то густа паморока, що хмарою зноситъ ся надъ лѣсомъ высокого, гинкого бадыля. Ту дубровъ нема, лишь одинокѣ групы высокихъ стрôмкихъ пальмъ зъ вѣнцями огромного листя, котре махаєсь въ воздусѣ власною силою, мовь крыла вѣтряка. И потокôвъ срѣблистыхъ ту нема, тôлько далеко десь чути шумъ водопаду, и въ гущавинѣ бадыля скомлятъ тигры та

ричатъ носороги. Де ôнъ бачивъ, де ôнъ бачивъ сю околицю? Чому она выдає ся єму такою знаємою? Чому сумъ якійсь збирає єго, коли ступає по тôй горючôй земли, по тыхъ острыхъ тернистыхъ листяхъ? И запаху любого не чути, тôлько вохкî повѣвы гнилизны. Де ôнъ? Куды занесла єго погоня за щастємъ?...

Тревожными, дрожачими ногами ступивъ кôлька крокôвъ напередъ. Чує — шорохъ мѣжь высокою травою! Се переполошена єго приходомъ газеля зôрвала ся зо сну и зручными скоками погнала далѣ и щезла. Але Германъ уже не думає, де ôнъ. Якась дивна сила здавлює єго мысли. Жаръ якійсь палитъ єго, мовь хто огнемъ обложивъ, — а прецѣнь на чолѣ выступає холодный пôтъ. Ôнъ спѣшитъ напередъ. Онъ група пальмъ запрошує єго до себе своєю тѣнею, своѣмъ товстымъ, зеленымъ листємъ. що безъ вѣтру разъ въ разъ шевелитъ ся, мовь огромнî вахлярѣ, порушанî невидимою рукою. Ôнъ такъ спѣшитъ до тѣни, такими любощами наповняє єго думка про спочивокъ, такъ заманчиво манитъ єго листє!

Ось ôнъ пôдъ пальмою, въ холодѣ, коло живого, журчачого жерела.

Але наразъ крôзь темну зелень мигнула рôжнобарвна блискавка, — Германъ почувъ тôлько, що она мигомъ повалила єго на землю. Ôнъ обезумѣвъ ôдъ страху и болю. Одну хвилю не знавъ, що зъ нимъ стало ся. Але коли оглянувъ ся, то побачивъ, що страшенный вужь, — той самъ Boa Constrictor, що у него бувъ намалёваный, и котрымъ ôнъ неразъ такъ любувавъ ся, — обкручувавъ єго своими дужими желѣзными скрутелями. Ахъ, що се ôнъ зробивъ! По що ишовъ въ прокляту тѣнь!... Германъ чувъ, що єго смерть близька.

Скорыми рухами вужь обвивавъ ся кругъ него и придавлювавъ єго заразомъ до пня пальмы. Холодъ ôдъ тѣла гадюки доходивъ єму до кости, морозивъ смѣлôсть и силу, — ôнъ не мôгъ нѣ крикнути нѣ утѣкати нѣ боронити ся. Єго ноги вже були обпутанѝ и здавленѝ мовь клѣщами. Скрутелѣ доходили вже до грудей, до шіи. Германови спирає духъ въ груди, — ôнъ чуе, що вужь обмотавъ єго до разу, — ôнъ бачитъ єго голову, єго страшеннѝ, демоничнымъ блескомъ, злорадною утѣхою граючѝ очи якъ разъ противъ свого лиця, — погляды ихъ стрѣтились и Германъ помертвѣвъ. Мовь ледовыми ножами запоровъ єго въ груди той гадючій поглядъ! Ось паща зміи розпимає ся широко-широко, мовь кровава пропасть, и Германъ бачитъ, якъ пôдъ блискучою лускою корчатъ ся желѣзнѝ мускулы гадюки, щобъ послѣдный разъ здавити свою жертву, щобъ подрухотати ѣй кости. Ôнъ чує страшенный тискъ, лютый бôль... Єго очи рвутъ ся на верхъ, — отворенѝ уста харчатъ, тѣло холоне и мертвѣє.

— О роспуко! чи такъ суджено менѣ гинути, марно гинути? Щастє моє, — чи тыжь мене сюды завело?...

Ся думка промигнула єму черезъ голову въ тôй страшнôй, послѣднôй хвили. Червонѝ колеса закрутили ся передъ єго очима, заливаючими ся кровю... Ще хвиля, ще оденъ стискъ... Але нѣ. Германъ зôбравъ послѣднѝ остатки силы... нѣ, не зôбравъ, бо свѣдомôсть ôдбѣгла ôдъ него середъ страшного стиску. Самъ єго организмъ пруднувъ ся въ послѣднôй натузѣ такъ сильно, такъ нагло напередъ, що скрутелѣ пустили, звôльнѣли, обсунулись, и Германъ доразу пробужденый зôрвавъ ся на рôвнѝ ноги,

державчи въ судорожно затисненыхъ рукахъ — що?... кого?...

— Проклятє на тебе, — не вдалось!... прохрипѣвъ надъ нимъ лютый, глухій голосъ.

Але Германъ въ своѣмъ нелюдскôмъ зрушеню, не можучи прийти до повнои свѣдомости зô сну, страху и болю, зôбравъ всю свою силу и зъ найбôльшимъ зогидженємъ кинувъ до пôдлоги тото холодне, звиваючеся, цѣпке тѣло, котре державъ въ руцѣ. Грохнуло, мовь огромный тягаръ, — зойкнуло, мовь конаючій. Сесї два рôвночаснї и рôвно страшнї голосы протверезили Германа. Ôнъ скочивъ въ однôй хвили зъ лôжка, черкнувъ сѣрникомъ по стѣнѣ и засвѣтивъ свѣчку. Що за видъ показавъ ся єму! На пôдлозѣ лежавъ єго Готлибъ зъ окровавленою головою... Ôнъ вивъ ся и харчавъ въ страшнôмъ болю, але зъ очей єго ще не сходила тота затекла злоба, тота идіотична ненависть, котра блискотѣла въ нихъ ще въ полудне, скоро прийшовъ до батька. Германъ ставъ надъ нимъ, мовь оглушеный. Ôнъ мимоволѣ глянувъ въ зеркало и побачивши себе, залякъ ся. Єго лице цѣле посинѣло ôдъ страшного здавленя, — бѣлки очей залитї були кровю...

— Ты що робишь, выроде? спытавъ Германъ по довгôй мовчанцѣ, пôдчасъ котрои Готлибъ все ще лежавъ на земли зъ затиснеными зубами и часомъ тôлько кидавъ ся судорожно зъ болю.

— Ты що робишь? пытавъ далѣ Германъ глухимъ, дрожачимъ голосомъ. Чого хочешь?

— Проклятє на тебе, — прохрипѣвъ идіотъ. — Грошей хочу, — давай сюды!

— Грошей хочешь? А за що? На що? Ты чимъ заробивъ на грошѣ? Ты може томивъ ся на нихъ

цѣле житє такъ якъ я? А теперь ще батька берешь ся мордувати, — выроде!

— Давай грошѣ, то ти дарую житє, — давай!

— Най проклятє Єговы спаде на твою руку, котра пôдняла ся на батька, и най она всхне, якъ суха тернина!

Готлибъ страшно захарчавъ, — хотѣвъ зôрвати ся на ноги, але не мавъ силы и покотивъ ся ажь до нôгъ Германа. Лице єго було страшно блѣде, — ôнъ почавъ кричати зъ болю. Германа прошибъ той крикъ до глубины, — ôнъ кинувъ ся до сына, щобъ завязати єму рану, але Готлибъ почавъ бити ся о пôдлогу, кидати ся и кричати, щобъ батько не дотулювавъ ся до него.

— Пусти мене, — не хочу твоєи помочи!

Надбѣгла служниця, збуджена гаморомъ и остовпѣла зъ ляку.

По довгôмъ шамотаню Готлибови звязали хустками руки и ноги, ôдтакъ обмыли и перевязали рану и поклали втомленого, охриплого, ледво живого на лôжко. Ôнъ ще хвилю кричавъ, але ослаблый до крайности заснувъ швидко, мовь дерево.

Служниця пôшла, дрожачи зô страху и зачудованя, и не знаючи, що се все значить, що стало ся зъ Германомъ и єго сыномъ. А Германъ лишивъ ся самъ въ своѣмъ кабинетѣ.

Все, що стало ся пôсля страшнои хвилѣ єго пробужденя, тревало такъ коротко, минуло такъ нагло, було таке незвычайне, несподѣване, неприродне, що Германъ довгу хвилю стоявъ середъ кабинету, важко дышучи, безъ руху, безъ яснои думки. Ôнъ силувавъ ся пригадати и розъяснити собѣ все, що стало ся зъ

нимъ черезъ тыхъ кôлька хвиль, але яснôсть и споминки приходили такъ поволи, що довгій часъ, видячи єго стоячого, можь було думати, що се камѣнна статуя, а не живый чоловѣкъ.

Поволи-поволи Германови прояснювало ся все дѣло, и ставало передъ нимъ въ цѣлôй страшнôй правдѣ. »Мôй сынъ першій бажає моєи смерти. Ненавидитъ мене люто, завзято, якъ найгôршого ворога! За що? Чи на тожь я працювавъ весь вѣкъ, мучивъ ся, ссавъ, деръ, — щобъ теперь не бути безпечнымъ свого житя навѣть передъ власною дитиною? А моє щастє, котрымъ я такъ славивъ ся, — де оно? Коли въ житю я зазнавъ єго? Хиба тогды, якъ ще малымъ хлопчиною ѣздивъ на онучкарскôмъ вôзку!... Боже, Боже! За що ты покаравъ мене богацтвомъ? За що, за якѝ грѣхи затроивъ мою кровь горющою жадобою грошей?...«

И Германъ въ скаженôмъ болю грозивъ небу, — звинявъ ся зъ всего, мовь дитина, звинявъ ся передъ послѣднимъ зерномъ людскои натуры, котре ще остало въ нѣмъ, неперепалене забôйчою золотою горячкою. Але чимъ бôльше звинявъ ся, чимъ бôльше клявъ, — тымъ тяжше ставало єму. Ôнъ не мôгъ зразу переглянути всеи незмѣримои пропасти недолѣ, пониженя и одичѣня, въ котрôй теперь наразъ побачивъ ся. Ажь теперь звиняючись зъ всего самъ передъ собою, ôнъ розрывъ всю погань, яка нагромадила ся зъ давенъ-давна въ єго житю, — ажь теперь побачивъ ясно причину всего того, що мучило єго и грызло. Якими огнистыми, палящими буквами вырынали записанѝ глубоко въ єго серци вѣчнѝ законы братолюбства, чесноты та рôвности зъ всѣми людьми! Якимъ безмѣрнымъ докоромъ гремѣли теперь до него

всѣ суспôльнŷ раны, всѣ пута та тягарѣ житя людского, котрыхъ ôнъ доси такъ мало чувъ, про котрŷ навѣть не думавъ нѣколи! »И ты причинивъ ся до збôльшеня тыхъ ранъ, и доложивъ свою часть до сего тягару, що давитъ братôвъ твоихъ!« Суспôльна борба, про котру однŷ балакаютъ зъ нуды, другŷ для зиску, третŷ зъ ненависти до всего що людске, чесне, природне, — стала лицемъ къ лицю передъ Германомъ першiй разъ теперь, въ страшнôй хвили найбôльшого збуреня духового, найбôльшои тревоги, найтяжшого сердечного болю. Теперь ажь понявъ ôнъ ясно все, що доси морочило ся єму, мовь сонни привиды. Теперь понявъ, чому єго серце щемѣло неразъ въ часѣ найбôльшихъ спекуляцiйныхъ удачь, чому грыжа якась, якесь невдоволенє лягало на єго серци за кождый разъ, коли по обрахунку зъ робôтниками зрахувавъ до купы тотŷ надвышки, котрŷ поурывавъ имъ и зъ тои нужденнои заплаты, за яку они ставали у него на роботу. Теперь ажь понявъ Германъ, якiй страшный ôнъ переступникъ, ôнъ, котрый довгŷ лѣта добивавъ ся славы твердого, холодного Geschäftsmann-а, котрый гордивъ ся нею, мовь найбôльшою чеснотою, — гордивъ ся безсердечностю та нелюдскостю! Але пôзнавши и понявши се, якимже нужденнымъ, слабымъ, нещасливымъ почувъ ся Германъ! Хибажь ôнъ самъ зъ власнои злои волѣ ставъ недолюдкомъ? Нѣ, — ôнъ мусѣвъ нимъ стати, ступивши разъ на прокляту стежку. — мусѣвъ зайти до тои цѣли, до котрои зайшовъ! Мусѣвъ! Ôнъ прецѣнь бувъ зразу бѣднымъ *либакомъ*, — ôнъ бажавъ выбити ся зъ нужды, бажавъ щастя, а щастє — весь свѣтъ каже — въ богацтвѣ. И того щастя бажавъ ôнъ и бажає до нынѣ, — за тымъ щастємъ гнавъ

найпростѣйшою дорогою. Ба, ôнъ не мôгъ спинити ся, не мôгъ вернути назадъ, — его перли напередъ другiй, цѣла товпа подôбныхъ до него! Щожь ôнъ тому виненъ, що дорога, конець кôнцѣвъ, завела въ пропасть?... Але хтожь виненъ? Германъ не мôгъ на се ôдповѣсти, — ему мѣшало ся въ головѣ. Хто виненъ моѣй нуждѣ, моѣй грыжи? Хто немилостивою рукою перъ мене чимъ разъ далѣ, чимъ разъ швидше, — хто заслѣпивъ мои очи, щобымь не бачивъ нѣчого, ажь поки не буду на днѣ безвыхôдноѝ пропасти? Хто се такiй? Хто се такiй?...

Германъ боровъ ся зъ думками, напружавъ ся, але не мôгъ найти ôдповѣди. Его очи почали безъ цѣли и выразу блукати довкола по кабинетѣ, перебѣгати зъ предмету на предметъ. Наразъ зупинили ся и впили ся въ одно мѣсце — въ образъ на стѣнѣ, въ той самъ образъ, що нынѣ рано вызвавъ цѣлый рядъ вспоминокъ въ думцѣ Германа, а въ ночи ожививъ ся въ такiй страшный спосôбъ. Германъ замеръ на мѣсци. Вся тревога, весь забобонный страхъ, що нынѣ потрясавъ его душею, ôдживъ теперь въ однôй хвили и вытиснувъ смертельный пôтъ на Германовôмъ чолѣ. Якимъ лютымъ поглядомъ дививъ ся на него вужь! Се той самъ поглядъ, котрый въ снѣ заморозивъ всю кровь въ его серци! Якъ блищала до свѣтла рôжнобарвна луска на тѣлѣ гадюки! Се тота сама луска, те саме тѣло, що дотыкало ся его въ снѣ, котрого страшный стискъ передавлювавъ его тѣло до кости, запиравъ ему духъ въ груди, высаджувавъ очи зъ головы! О такъ, се той самъ вужь! Его сонъ треває далѣ! При меркотячôмъ блискотѣ свѣчки Германъ бачитъ выразно, якъ вужь росте, рушаєсь, простує ся, пôдноситъ голову до горы, закручує хво-

стомъ широчезнѝ колеса, все ближше, все ближше до него!...

Га! що за думка блисла наразъ въ Германовôй головѣ? Се не вужь, се безмѣрно довга, зросла до купы и оживлена чарôвною силою звязка грошей, срѣбла, золота блискучого! О такъ, се певно такъ! Хибажь весь блескъ, що бье въ очи ôдъ вужевои луски, — хибажь се не блескъ золота та срѣбла? А сесѝ рôжнобарвнѝ латки на нѣмъ, хиба се не рôжнѝ векслѣ, контракты, банкноты?... О, се певно, се не вужь его обводивъ своими велитными звоями, а его власне богацтво! А якъ злобно, якъ люто глядитъ на него зачарована потвора! Она певна своеи добычи, — она знае, що еи металевымъ перстенямъ, еи горючому блескови нѣхто не уйде! Она знае, що найпевнѣйше не уйде ѣй Германъ, бо ôнъ на днѣ пропасти, ôнъ жертва розпуки, — й она, она завела его сюды!

Германъ все то порозумѣвъ въ однôй хвилинѣ безмѣрнои тревоги. Ôнъ заревѣвъ, мовь раненый звѣръ, ажь ôкна задзвенѣли ôдъ его реву. Ôнъ чувъ, що сеся одна думка валитъ въ порохъ, въ нѣщо, его цѣлого вразъ зъ его житемъ, надѣями та плянами, — его прошибло таке саме чуте, якого мусѣвъ дôзнавати чоловѣкъ, котрого заживо четвертуютъ. Зажмуривши очи, ôнъ въ скаженôй безпамяти кинувъ ся напередъ, горѣ стѣною, — вхопивъ проклятый образъ и гримнувъ нимъ до землѣ що силы. Золоченѝ рамы роспирсли ся на боки зъ лоскотомъ, — але Германъ не отямивъ ся. Ôнъ скочивъ на полотно и мовь безумный почавъ топтати его, плювати на малюнокъ, здрапувати фарбу нôгтями, а далѣ приступивши оденъ конець ногою, хопивъ за другій и роздеръ на два

куснѣ, — зôмявъ ихъ въ клубки и кинувъ геть, черезъ ôкно. Ôнъ бувъ немовь въ пароксизмѣ, — груди пôдносили ся и опадали швидко, кровь стукала о пульсы и передъ очима все крутило ся, мѣшало ся, щезало. Ôнъ убравъ ся и мовь гоненый вылетѣвъ на улицю.

Була пôвнôчь. Прозôрчастї клубки хмаръ надтягали поволи зô сходу и густою чередою залягли вже бôльшу половину неба. Крôзь невеличкї ôдступы мѣжь ними виднѣло ся темне, глубоке дно неба зъ блискотячими звѣздами. Холодный вѣтеръ потягавъ ôдъ Губицкого лѣса. Нѣмї кошары бованѣли въ сумерку своими кôнчастыми, острыми контурами, мовь огромнї остро завершенї стоги сѣна. А нижше, надъ землею, все тонуло въ глубокôй пôтьмѣ помѣжь чорными сугорбами. Тôлько улиця ширшала передъ Германовыми очима, мовь розбурханый и разомъ замерзлый потôкъ болота. Покрай неи, надъ ровомъ, ишла вузенька, утоптана стежка для пѣшоходôвъ. Германъ поквапно спѣшивъ нею напередъ, спѣшивъ, не думаючи куды и за чимъ. Єго гнало щось зъ дому, — єму важко було добути ночи въ тôй заклятôй хатѣ, и ôнъ ишовъ напередъ, долѣ Бориславомъ, немовь утѣкаючи передъ чимсь, немовь квапячись до якогось важного дѣла.

— Gott's Fluch über mir! Gott's Fluch über mir! воркотавъ ôнъ, нагадуючи крොваве, намѣстностю, идіотичнымъ бѣшеньствомъ выкривлене лице Готлиба, и мимоволѣ приспѣшувавъ ходу.

Сонный Бориславъ роскинувъ ся кругъ него, мовь озеро болота, глины, брудныхъ хатъ, магазинôвъ, фабрикъ, недолѣ и муки. Ôнъ знавъ добре, що вся тота рôжнородна маса теперь лежитъ мертва, обнята

глубокимъ сномъ, — а прецѣнь холодный вѣтеръ, що вѣявъ єму просто въ лице, такъ сильно и такъ болѣзно развивъ єго нервы, що передъ нимъ немовь все довкола колисалось, гойдалось, розрушувалось. Той мертвый Бориславъ, котрого всевладнымъ паномъ, царемъ ôнъ бувъ передъ кôлькома годинами, — теперь, бачилось, повстававъ противъ него. Домы заступали єму дорогу, — ямы, мовь отворенѝ смочѝ пащи показували ся передъ єго ногами, а зъ тыхъ ямъ, изъ страшенной глубени, чути було роздираючѝ зойки, проклятя и крики смертельнои роспачи та муки конаючихъ. А закимъ Германъ мôгъ отямити ся — привиды щезали, лишаючи тôлько въ серци єго ледоватый холодъ тревоги, мовь застромленѝ стрѣлы.

— Gott's Fluch über mir! Gott's Fluch über mir! — проворкотавъ ôнъ и попередъ єго очи зъ переражаючою живостю перемигнувъ и цѣлый кôстякъ Ивана Пôвторака, — ба, єму здало ся, що Иванъ стоявъ ось туй передъ нимъ насередъ дороги и грозивъ єму своєю костяною рукою. Тутъ єго думка, що середъ всеи тои тревоги шибала ся та мѣшала ся, мовь птахъ въ самотрѣску, — опинила ся на однôмъ предметѣ, чепила ся єго, мовь потопаючій слабои стеблины.

— Що стало ся зъ вѣрникомъ, що такъ раптовно поблѣдъ и ослабъ, почувши оповѣданя старого Матѣя? Чи дѣйсно ся слабôсть прийшла такъ, сама зъ себе? Чи може вѣрникъ почуває ся до чого злого? По що Матѣй пытавъ ся, коли Иванъ ôдôйшовъ ôдъ роботы? Чому не хотѣвъ говорити нѣчо бôльше?... Сесѝ мысли насували ся теперь Германови до головы, зъ далеко бôльшою силою, нѣжь при выплатѣ. Ôнъ силувавъ ся — заняти ся выключно тымъ дѣломъ, не

тыкаючимъ просто єго самого, — щобъ хоть троха забути все то, що давило и палило єго мозокъ. Ôнъ зъ горячкою якоюсь почавъ думати о смерти Ивана Пôвторака, розбирати и розважати всѣ обставины. Иванъ мавъ думку, заробити тôлько, щобъ мôгъ въ Тустановичехъ купити собѣ хату и кусень поля, и длятого не бравъ щотыждневои выплаты, але жіючи вразъ зъ жѣнкою, обходивъ ся дуже скупо єи властнымъ зарôбкомъ, а свôй щадивъ. Наразъ Иванъ пропавъ десь, а коли єго жѣнка прийшла до Германа допоминати ся грошей, що заробивъ єи чоловѣкъ, то Германъ увидѣвъ, що въ книжцѣ выдаткôвъ стояло выразно записано єго власною рукою: »взявъ дня того и того всѣ грошѣ.« Але Германъ дармо напружує свою память, щобъ пригадати собѣ, чи ôнъ заплативъ коли сї грошѣ Иванови на руку. Може бути, що Иванъ взявъ ихъ черезъ руки вѣрника, якъ се неразъ рôпники робятъ. Але щожь выходитъ зъ сего всего? Нѣчо, поки не возьмемъ на увагу блѣдости та слабости вѣрника при оповѣданю Матея. Такъ се значитъ тогды, що Германôвъ вѣрникъ або самъ пхнувъ Ивана пяного до ямы, або знавъ о тôмъ и може подѣливъ ся грôшми зъ забôйцею?... То певна рѣчь, що при трупѣ не було нѣякого слѣду грошей. Ахъ, а Матѣй же казавъ, що на Покровы бачивъ, якъ якійсь чоловѣкъ пивъ зъ Иваномъ. Хто бувъ той чоловѣкъ? Чому Матѣй не хотѣвъ сего сказати?... Въ тôмъ щось муситъ бути!...

Такими невеселыми думками занятый ишовъ Германъ далѣ, щоразъ далѣ, ажь опинивъ ся геть на самôмъ краю Борислава, де при купцѣ стояло кôлька нужденныхъ, старыхъ, гнилою соломою крытыхъ хатокъ, въ котрыхъ жили рôпники. Въ однôй зъ тыхъ хатокъ, що стояла коло самои дороги, ще свѣтило ся. Се

свѣтло середъ загальнои пôтьмы звернуло на себе Германову увагу. Ôнъ тихенько пôдôйшовъ къ хатинѣ и заглянувъ крôзь тѣсне ôконце до середины. Ôнъ не знавъ, хто жіє въ тôй хатинѣ, и єму зовсѣмъ не ишло о то — дôзнати ся сего. Щось перло его придивити ся, якъ жіютъ тотї рôпники дома, поза роботою, щó говорятъ, чимъ занимаютъ ся. Тай того не бувъ Германъ такъ дуже цѣкавый, бо кôлькожь то разôвъ заходивъ ôнъ въ такї хатки, кôлько разôвъ обзиравъ холоднымъ, згôрднымъ поглядомъ всю мизероту, котрои повнї они були ôдъ горы до споду! Але нынѣ дивнымъ якимсь способомъ все, на що поглянувъ, выглядало для него не такъ, якъ звычайно, — все, чого дôткнувъ ся, змѣнювало ся въ що инше, мовь зачароване. Всякї найщоденнѣйшї и найзвычайнѣйшї рѣчи показували ся єму нынѣ зъ новыхъ, невиданыхъ доси бокôвъ, — и ось що потягло Германа пôдъ ôконце нужденнои рôпницкои хаты. Та ту ждало єго ще одно, зовсѣмъ несподѣване зрушенє, котре мусѣло довершити моральногo перевороту въ єго души, перевороту глубокого, страшного, болѣзного, котрый нынѣ въ нѣмъ звершавъ ся силою всѣхъ вражень житя, наслѣдкомъ всѣхъ добрыхъ и злыхъ силъ, котрї ôнъ въ собѣ выробивъ.

Въ хатѣ, до котрои заглянувъ Германъ крôзь ôкно, всё свѣдчило о страшнôй нуждѣ и занедбаню. Тѣсна хатина зъ голыми, давно небѣлеными, закоптѣлыми стѣнами подобала радше на грôбъ, нѣжь на людске помешканє. Бôльшу половину вôльного мѣсця въ нѣй забирала глиняна печь зъ припѣчкомъ, до котрого припиравъ дощаный тапчанъ, застеленый соломою и накрытый грубою веретою. Отъ и тôлько всеи постели! Нѣ стола, нѣ стôльця не було. На жердцѣ

надъ тапчаномъ висѣло кôлька лахôвъ жѣночихъ, а надъ тапчаномъ, на трехъ шнурахъ, дощана, грубо збита колиска. Тôлько всеи посуды побачивъ Германъ въ серединѣ! На тапчанѣ сидѣла молода ще, хоть нуждою и невсыпущою важкою працею страшно пôдточена жѣнка. На нѣй була брудна, зрôбного полотна сорочка и ще бруднѣйша мальованка, а на головѣ старый чепець и поверхъ него надвержена дѣрава хустина непевнои барвы, зъ пôдъ котрои спадало довге волосє. Она одною рукою зъ легка погойдувала колиску, а другою часъ ôдъ часу утирала слёзы, що, видно, на силу перли ся ѣй до очей. Германъ знавъ добре тоту жѣнку, — то була вдова по Иванѣ Пôвтораку. Передъ нею, оберненый до ôкна бокомъ, сидѣвъ на припѣчку старый Матѣй, зъ неôдступною файчиною въ зубахъ.

— Ей, Марисе, Марисе! говоривъ старый Матѣй мягкимъ, тремтячимъ голосомъ, — не такого я житя надѣявъ ся для тебе тай для Ивана! Та що! Не знати, чи Богъ не судивъ, чи лихî люде не дали!

Марися замѣсть ôдповѣди заридала въ голосъ, захлипала, мовь дитина.

— Цитъ же бо, — уговорювавъ Матѣй, — не часъ теперь плакати, — нѣчо не поможе, лишь здоровя шкода! Тогды було плакати та кричати, коли пропавъ зо свѣта, — тогды бы то було ся бодай на щось здало, — а теперь!...

— Охъ, Господоньку мôй, — зойкнула бѣдна жѣнка, — абожь я нещаслива знала, де ôнъ ся подѣвъ? Говоривъ ми, що пôде до Дрогобича, а ôдтамъ до Тустановичь, щобы доразу сторгувати той нещасливый грунтъ, — потому ще десь мавъ пôти. Що небôжчикови не кажу: »отъ, може бы лѣпше було

туй де ближше купити яку пустку, — и до роботы близько и всё« — а ôнъ до мене: »най мене, каже, Богъ боронитъ ôдъ тои роботы, — не хочу єи на на очи видѣти! Волю зъ голоду гинути межи добрыми людьми, — косити, молотити, на жорнахъ молоти, — щобудь робити за кусникъ хлѣба, нѣжь маю ту день бути въ тôй западни!« Тай якъ пôйшовъ — и на нынѣшній день!

Матѣй порушивъ ся на своѣмъ мѣсци, почувши сю мову.

— А коли то було, не знаєшь? спытавъ ôнъ. Коли Иванъ пôйшовъ?

— Та ôнъ выбравъ ся якось вечеромъ на самои Покровы. Не знаю, — казали другѝ, що го ще видѣли у Кирницкого.

— А потому чи вернувъ назадъ зъ мѣста?

— Та щось говорили, що вернувъ, — и грошѣ, кажутъ, взявъ ôдъ пана.

— А ты го видѣла потому?

— Нѣ, не видѣла.

— А знаєшь допевно, що грошѣ ôдобравъ?

— Знаю допевно, бо-мь ще сама ходила до пана пытати ся. Чекаю цѣлый тыждень — нема Ивана. Я иду до пана, щобы бодай грошѣ ôддавъ. — »Що, каже, — то ты приходишь по грошѣ, а твôй чоловѣкъ ино-що вчера ту бувъ и грошѣ ôдобравъ!« Ще ся ростреѣскотавъ на мене! тай тôлько всего!

Матѣй слухавъ тои бесѣды зъ напруженою увагою и бачилось, укладавъ щось въ головѣ. Довгу хвилю мовчали обоє.

— Пропало! сказавъ вкôнци Матѣй, важко зôтхаючи, — нема що и згадувати! Якъ му ся якій лихій чоловѣкъ прислуживъ, то най му Богъ ôдпла-

титъ за все! Добранôчь, небого! Не плачь, не жури ся, — чень то колись Богъ дасть добро!

— Ой, уже! ôдказала жѣнка заходячи ся зъ плачу. Буде менѣ добро, але ажъ на тамтôмъ свѣтѣ, не ту! Бувайте здоровî, — най вамъ Богъ стократне ôдплатитъ, що прийшли мене бѣдну потѣшити.

Матѣй не кажучи и слова бôльше, выйшовъ зъ хатины. Германъ схococвавъ ся за угло и видѣвъ ще кôлька крокôвъ, якъ старый рôпникъ ишовъ, роскладаючи руками та воркотячи щось пôдъ носомъ, немовь нараджуючись зъ самымъ собою. Але швидко старый щезъ въ пôтьмѣ, а Германъ весь дрожачи зъ холоду и ôдъ навалу новыхъ думокъ та догадокъ, ставъ зновъ пôдъ ôкно. Єго тверде серце таяло на видъ тои нещасливои жѣнки, ôнъ выразно чувъ, що коли она говорила, слёзы тисли ся до єго очей — важкî, горющî, давно не виданî слёзы! Ôнъ чувъ и бачивъ ажъ теперь, що зъ нынѣшнимъ днемъ кôнчитъ ся для него старе житє, а завтра настане нове. Ôнъ знавъ добре, що завтрѣшнiй день застане єго вже зовсѣмъ не тымъ чоловѣкомъ, якимъ заставъ єго вчера. Переворотъ вершивъ ся быстро въ єго души, переворотъ глубокiй и сильный. Що мало бути змѣстомъ нового житя якiй мавъ бути єго напрямъ, того Германъ не знавъ, надъ тымъ не мôгъ застановити ся. Тай що єму до того? Коли старый будынокъ звалитъ ся, коли руины згорятъ и спопелѣютъ, то и новый будынокъ поставити не тяжко. Якiй будынокъ? По що? Зъ чого? — покаже часъ, покаже потреба, покаже совѣсть!

По выходѣ Матѣя, Иваниха замкнувши дверѣ, стояла довгу хвилю насередъ хаты, мовь остовпѣла. Слёзы не текли зъ пôдпухлыхъ, почервонѣлыхъ очей, — зойку, заводу, плачу не чути було ôдъ неи. Она

стояла нерухома и гладѣла нѣмо на свою дитину, що спала въ колисцѣ. Тôлько лице єи показувало, якій бôль лютивъ ся въ єи серци, якъ она терпѣла. Але хвиля роспуки минула, — рвучою рѣкою выбухло затаєне горе.

— Дитино моя, дитино моя! ридала она припадаючи до колиски. Нема твого тата, — не прийде вже нѣколи. А ты, бѣднятко, вже такъ красно кличешь: та-та-та! Не докличешь ся тата нѣколи, мôй ангелику милый, не докличешь! На когожь намъ теперь надѣяти ся? Хто намъ допоможе въ слабости, въ недоли? Хто догляне, поратує? Господи, чому лишивъ мене на таку тяженьку недолю!...

Хлипанє перервало єи завôдъ. Дитина въ колисцѣ пробудилась ôдъ єи голосу и пôдняла головку въ гору, вытягла рученята до мамы.

— Та-та-та! пролепетала дитина. Та-та-та!

Бѣдна вдова заридала ще дужше. Невинный, любый голосъ дитины рѣзавъ єи мовь нôжь у серце глубоко. Она цѣлувала ручки дитины, обливаючи ихъ горячими слезами.

Германъ стоявъ пôдъ ôкномъ, мовь громомъ прибитый. Сесь образъ нужды, розбитыхъ надѣй, роспуки побôчь дитинячои несвѣдомости, довершивъ того, що не довершили всѣ рôжнороднѝ а такѝ сильнѝ враженя нынѣшного дня. Горячѝ слёзы жбухнули зъ єго очей. Єго рука судорожно здавила въ кишени цѣлу купу срѣбнякôвъ. Ôнъ розмахнувъ ся и зъ цѣлои силы кинувъ ними крôзь шибу до середины хаты. Брязнуло розбите скло, — дзенькнуло срѣбло, розсыпаючись по хатинѣ. Той брязкъ и дзенкôтъ прора-

зивъ Германа не менше, якъ саму Иваниху. Въ єго ушехъ ôнъ звучавъ, якъ зойкъ нарѣканя, роспуки та жалю. Якась дика, незнана сила поверла єго и ôнъ пустивъ ся що силы утѣкати горѣ улицею, ажь земля пôдъ нимъ задуднѣла.

— Господи, що се таке? — срикнула переляканa Иваниха, почувши брязкъ выбитои шибы. Она озирнула ся и зачудованымъ окомъ дивила ся на срѣбло, що котило ся въ рôжнї стороны по хатѣ. Що се? Ôдки тотъ несподѣваный даръ? Хто змилосердивъ ся надъ єи нуждою и такимъ чуднымъ способомъ посылає єй помôчь?... Она зъ диву довго не могла прийти до себе. Ажь плачь дитины потверезивъ єѣ. Она выбѣгла на двôръ, — але пôдъ хатиною не було нѣкого, тôлько швидкїй стукъ людскихъ крокôвъ по улици показувавъ, куды утѣкавъ Германъ.

* *

*

И що дальше?

Ехъ, милї читателѣ, дальше житє пôшло своимъ звычайнымъ ладомъ, — Германъ въ доброго чоловѣка не перемѣнивъ ся. Єго милосердный порывъ пôдъ ôкномъ бѣдной вдовиной хаты бувъ хвилевый; хвиля минула, и ôнъ мусѣвъ знову стати ся тымъ, чимъ зробило єго цѣле житє — холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтомъ, не зважаючимъ на стонъ нужды и слёзы вдовинї.

И Мошко ставъ у Германа дальше за наставника, а хоть Иваниха и Матѣй удались до суду, щобъ

перепровадивъ слѣдство надъ вынайденымъ трупомъ, то хто докаже Мошкову вину, коли єго власна совѣсть мовчитъ? Кого доля засудила на потолоченє, той буде потолоченый, — нѣякій судъ не выдвигне єго, хиба ôнъ самъ выдвигнесь. Але се далека-далека історія.

